

FOLK i Ryfylke 1990

RF

FOLK 1990 i Ryfylke

Årbok for Ryfylkemuseet

Redaktør: Roy Høibo

Utgitt av Ryfylkemuseet

FOLK i Ryfylke

Årbok for Ryfylke

Redaktør: Roy Høibo
Utgivar: Ryfylkemuseet
4230 Sand
Telefon (04) 79 73 77

ABONNEMENT:
FOLK i Ryfylke kjem ut ein gong i året.
Abonnementprisen for 1990 er kr. 85,-
og inkluderer medlemskap i Ryfylkemuseet.
Postgirokonto 5 66 29 11
Bankgirokonto 3202.07.01527

Sats, repro, trykk og innbinding:
Allservice A.s, Stavanger

ISSN 0800-4692 FOLK I RYFYLKE

Framsida: Barnekoret «Barnerøyster» samla til øving
på Suldal bedehus. Bildet er meint som illustrasjon til
artiklane om song- og musikklivet på bedehusa.
Foto: Roy Høibo.

Innhold

- 5 Redaksjonelt
- 7 Bondefiske i Ryfylke
Av Jon Bergsåker
- 33 Song- og musikklivet på bedehusa i Ryfylke
Av Jakob Aano
- 45 Kyrkjemusikar i bedehusland
Av Knut Sellevold
- 53 Frå musikklag til ungdomskor
Av Geir Danielsen
- 62 Natur- og miljøskildring i Ryfylke-lyrikk
Av Lars Hellemo
- 71 Bernhard Håvardsholm
Av Njål Tjeltveit
- 83 Gamle bryllaupsskikkar på Finnøy
Av Peter Barkve
- 87 Her åtte dei sitt bu
Av Gunnvor Bakka og Bjørn Eikeland
- 113 Årsmelding 1989
- 128 Rekneskap 1989

*Notlaget til Lars Nesvik (født 1863). Det er Lars som ligg i midten og har hatt på hovudet.
Foto kopiert etter original hos Elen Fossaa'*

Husmannsplassen Vikane under Havrevoll. Her budde det folk frå kring 1830 til eit stykke inn i 1900-talet. Så var her busett att frå 1944 til 1956. Gunnvor Bakka og Bjørn Eikeland skriv om dette plassen bak i heftet. Foto: Artikkelforfattarane.

Redaksjonelt

Det er ei nokså tetskriven utgåve av FOLK i Ryfylke vi presenterer denne gongen. Til vanleg brukar vi mange bilde i heftet, denne gongen er det mest tekst. Men vi trur at dei som tar seg tid til å lesa heftet vil gjera det med stort utbytte. Det er solide artiklar vi kan by på, og dei spenner vidt både geografisk og tematisk.

Det som Jon Bergsåker i ein smålåten undertittel kallar notatar om næringssamspel mellom jordbruk og fiske i delar av Ryfylke, er i røynda ei interessant analyse av dette kombinasjonsbruket slik det arta seg i Ryfylke.

Dei tre følgjande artiklane er alle foredrag som ble haldne på eit seminar om religiøs folkesong i Ryfylke som folkemusikkarkivet ved museet skipa til saman med kulturstyret i Hjelmeland kommune og Arne Bjørndals samling ved Universitetet i Bergen i november i fjor.

Frå dei religiøse songane tar Lars Hellemo oss med til dei mange lyrikarane frå Ryfylke, som kvar på sitt tolkar og formidlar naturen og kulturen i fortid og nåtid.

Ein flittig bidragsytar til den lokalhistoriske litteraturen frå Ryfylke, Njål Tjeltveit, skriv om Bernhard Håvardsholm som spelte ei særleg aktiv rolle i motstandsarbeidet i 1940 og -41. Ein kan sjå artikkelen i samanheng med den utstillinga om krigsåra som museet har hatt på Sand i sommar.

Peter Barkved fortel etter Gustava Kielland om gamle bryllaupsskikkar på Finnøy. Gustava Kielland var prestefrue på Finnøy, og sluttar forteljinga etter første dagen. Truleg rei prestefolket heim første kvelden og kom ikkje att, tenkjer Peter Barkve om grunnen til det.

Til slutt har vi ei forvitneleg djupstudie av leve-måten på ein husmannsplass i Suldal. Artikkelen er den siste av dei artiklane vi fekk etter samarbeidet med Stavanger Lærarhøgskule vinteren 1987/88 om eit kurs i samfunnsfag for lærarar.

Og, om noe seint, trykker vi årsmeldinga og rekneskapen for 1989, som blei lagt fram for årsmøtet i museet i mars i år. Årsmeldinga er, trass i si form, ei gladmelding om eit museum i vekst og framgang sjølv i tider med tronge økonomiske kår.

Notalag til ankars på Kolhaugvika. Årstal ukjent. Foto kopiert etter original hos Jan Ommundsen.

Bondefiske i Ryfylke

Notatar om næringssamspel mellom jordbruk og fiske i delar av Ryfylke

AV JON BERGSÅKER

På oppdrag frå kulturstyra i Ryfylke-kommunane har Jon Bergsåker leita fram interessant materiale om samspelet mellom jordbruk og fiske i Ryfylke-bygdene. Dette var ikkje eit

antenn eller, men eit både og. Jordbruket og fisket utgjorde mange stader ein vel fundert heilskap, sjølv om representantar for øvrigheita ikkje støtt såg det slik.

I framfarne hundreår finn ein dei fleste i bygdene oppgjevne med næringsgrunnlag i jordbruk. I offentlege oversyn var dei bønder, gardbrukarar, husmenn med jord. Somme kunne også vera husmenn utan jord, strandsitjarar, – som t.d. ein som «boer ikkun i et huus, men hverchen Saar, høster eller aufler», som det i 1723 heitte om husmannen i «Kobbevigen» i Høle skipreide. Slik denne husmannen budde til ved den gode fiskestaden som Selvikvågen frå gammalt har vore, må det kunna reknast med at fiske har vore mat- og næringsgrunnlaget hans. Men i offentlege oversyn var han ikkje fiskar. Det var først i 1845 ein statistisk skilde ut fiskarar som eiga gruppe mellom næringsdrivande. Då fann ein likevel berre rundt 0.5 prosent av yrkesutøvarane i landet rubrisert som fiskarar. Men som også professor Sverre Steen har peika på, er det «misvisende å lese betydningen av fisket ut av disse folketellingene, fordi fisket for mange var

en binæring som hadde sin store verdi, men ingen hovednærings».¹)

Det kan elles vera vidare vurdering verdt kva ein i så mange tilfelle i røynda skal kunna rekna som hovednærings eller sidenærings i det samspelet og den sameininga av næringsdrift på land og på sjø som ein må sjå med så rik tradisjon i det lange kyst- og fjordlandet vårt. Ein må også, som Arne Emil Christensen jr., festa seg ved at professor Sverre Steen «regner jordbruk for hovednærings, selv der hvor en leilending kan kjøpe bruket og bli selveier med penger tjent på sildefiske».²⁾ Christensen jr. har då også det inntrykket at ein måtte «bo på bare granitten, eller langt nord for korgrensen i Nord-Norge», skulle ein kunna verta registrert som fiskar ved den nemnde folketellinga i 1845: «Hadde man en liten åkerlapp til korn eller poteter, eller fantes det noen grasstrå som ga for til en sau eller to, da var man ikke lenger fisker i sta-

tistikkens øyne, men ble plassert i andre kategorier, som husmann, leilending e.l.».³⁾

Korleis bondenamnet vart fest til sameint næring på land og på sjø kan ein også nemna døme på i skriv frå ein av kystbygdene våre i 1740, der nokre «fattige bønnder» oppgjev salsprodukta sine som «de fede og fiske vahre som falder ved vores gaarder», og der «vores gaardes aulinger» vert spesifisert som «lax, torsk sig, trahn, kjød, tørt og salt, talg, og smør og levende creaturer».

Drift på land og drift på sjø kunne utfylla einannan til ein næringsheilskap for den einskilde sameint næringens utøvar, slik prost F.A. Krog i Skudeneshavn vurderte det tidleg i 1800-åra: «Agerbruget giver ham nu Brødet og Livets første Nødvendigheder; og Søen det, som er over det Nødtørftige; forskjønner hans Bolig, formerer hans Bohave og huuslige Beqvemmeligheder; sætter ham i stand til med større Kraft og Mod at drive sit Jordbrug, ja vel også hos mangen En forøger hans oplagte Capital».⁵⁾

Men hjå embetsmenn finn ein også, frå 1700-åra og over i 1800-åra, ein viss mothug mot at jordbrukarar spreidde sine interesser til fiske. Såleis «... have adskillige regnet det til en fejl i Norges øconomie, at bønder og jordbrugere tillige ere fiskere...», som Hans Strøm ordlagde seg i 1793.⁶⁾ Amtmannen i Stavanger meinte også i fem-års meldinga si for 1861-1865 at «Jordbrugets ringe Fremskridt staar i Forbindelse med Fiskeribedriften. Det er vistnok saa, at endel Hænder under Vaarsildfiskeriet kunne undværes fra Jordbruget og med Fordeel anvendes til Deltagelse i Fiskeriene, men Sagen er, at Fiskeribedriften jevnlig tilvender sig den deri deltagende Landmands Interesse i den Grad, at Jordbruget kommer til at

staa i Skyggen. Det er også ganske naturligt, at det frie, omend besværlige Liv under Vaarsildfiskerierne, det Hazardøse ved Bedriften og Udsigten til en forholdsvis betydelig Vinding i kort Tid øver en egen Tiltrækningeskraft paa Almuen. Mange oppgiver derfor nødig Fiskeribedriften, om man end kunde godtgjøre, at den i Tidernes Løb for dem har medført Tab istedetfor Vinding». Amtmannen ville «paapege Vanskeligheden af at tjene to Herrer, uden at den ene lider derunder», jamvel om han også seier seg merksam på at det i Rogaland fanst små landeigedomar som utan slikt fiske «ikke kunde føde sin Mand».⁷⁾

Dei gamle embetsmennene kunne mykje vera tekne av fysiokratane sine tankar frå 1700-åra, slik dei var tenkte ute i Europa, med den særlege vekta dei la på det reine jordbruket. I norske kyst- og fjordbygder hadde ein frå gammal tid meir bygt på sameint utnytting av ressursar på land og sjø til ein næringsheilskap, og med denne heilskapen som samla næringsgrunnlag. Ein kunne då, som Jostein Nærbovik har peika på, sjå jordbruket som «ei livsform der ulike syslar og yrke vart kombinerte, alt etter korleis naturgrunnlaget var. Jordbruket var eit næringssliv som nyttet ut naturressursane på land og sjø».⁸⁾ Sverre Steen har vore inne på korleis ein måtte sjå «båt og fiskeredskap nesten like nødvendig som hakke og spade» under slik næringssstruktur.⁹⁾ Ein kan då også i så mange tilfelle diskutera korvidt ein trong å ta med Steens «nesten» i slik vurdering av samspelet mellom næringssdrift på land og på sjø.

VINTERSILDFISKET DET VIKTIGASTE

Så langt ein i etertid kan vurdera frå framfarne hundreår må ein sjå vintersildfisket som det viktigste

gaste fisket i Rogaland som lekk i ei sameint næring med drift på land og drift på sjø. Av andre sesongfiske i slik sameint næring må, særleg då for Ryfylkes vedkomande, også nemnast fiske etter makrell, sommarsild, brisling, hummar. Ved sida av sesongfiska hadde ein i fjorden heime heilårsfiske etter ymse torskefiskar. Det var då eit fiske som i særleg mon hadde sin verdi for matforsyning i gardshushaldet.

Den mest allmenne deltakinga i sesongfiske må ein for Ryfylkes vedkomande finna i vintersildfisket. Dette fisket fall då også inn i ein tid av året då det i vanleg jordbruk var minst å gjera heime på garden. Slik i det området ein her vil sjå noko nærrare på i austre Ryfylkebygder mellom Høgsfjorden og Hylsfjorden og det nære øyområdet. Medan deltararar i fiske etter makrell, sommarsild, brisling, hummar kunne vera slike som budde på garðar ved sjøen, kunne heile bygdene, også gjerne i kilometerars fråstand frå strendene, rekruttera deltararar i vintersildfisket.

Men ein ser også korleis det kunne vera skilnad bygder i mellom i kor stor mon ein fann den festna sameininga av drift på land og drift på sjø. I så måte skal ein då sjå storleik på gardseininga og særlege vilkår for god drift på land som eitkvart som i mindre mon førde til sameint drift. I det området ein her ser nærrare på kan nemnast den skilnaden ein frå det gamle bondesamfunnets tid, og over i det nye, kan finna mellom Høgsfjordbygdene og Årdal. Det kan t.d. illustrerast med deltakinga i vintersildfisket. Etter opplysningar frå 1860-åra rekna ein vel 2/3 av alle menn mellom 15 og 60 år i Høgsfjord som deltararar i vintersildfisket, medan Årdal hadde mindre enn 1/4 med.¹⁰⁾ Frå åra kring 1870 finn ein også at Høgsfjordbygdene

berre hadde rundt halvparten så stort åkerareal på kvar skylddalar som Årdal hadde, med det biletet av drift på land dette kan gje.¹¹⁾ Ved desse tider kunne også Årdal noterast med det største husdyrtalet i høve til folketalet, ikkje berre innan dette området, men i Ryfylke-Karmsund i det heile. Såleis skal ein kunna sjå driftstilhøve for jordbruk medverkande til at det ikkje vart lagt så stor vekt på samspelet mellom jordbruk og fiske, jamvel om fisken fanst i fjorden.

Til nærmere vurdering av tilhøva då ved enden av den gamle bondesamfunsepoken kan ein sjå noko nærrare på åkerbruk med korn og poteter og på husdyrhald, sett i høve til folketalet, i delar av Rogaland der ein frå gammalt etter allmenne vurderingar måtte kunna finna mest av næringssamspel mellom jordbruk og fiske.

Frå 1870-åra har ein oppgåve over utsæd av korn og poteter i kvar kommune, og spesifisert i hektoliter byggverdi for kvart tusen menneske. For Rogalandsbygdene som heilskap finn ein då utsæd med jamt over 531 hl. byggverdi for kvart tusen menneske, og for nordre delen av Rogaland – Ryfylke/Karmsund – med jamt over over 445 hl. På bakgrunn av slik oppgåve over utsæd, rekna etter folketalet, kan ein då også gjera seg opp meinig om i kor stor mon dei einskilde kommunane kunne sjåast sjølvhjelpte med åkerprodukt til eiga matforsyning, og korvidt dei måtte kunna reknast å ha overskot i så måte.

Då finn ein Sand lågast med 260 hl. utsæd av korn og poteter, rekna i byggverdi for kvart tusen menneske, dinest kom Sauda med 314 hl., Avaldsnes 362 hl., Jelsa 376 hl., Forsand 403 hl., Høle 410 hl., Vikedal 418 hl., Skudeneshavn 427 hl., Strand 430 hl., Hjelmeland 433 hl., Mosterøy 435 hl.,

Bokn 456 hl., Suldal 457 hl., Skåre 470 hl., Nedstrand 473 hl., Årdal 481 hl., Fister 495 hl., Skjold 514 hl., Tysvær 524 hl., Torvastad 547 hl., Sjernarøy 594 hl., Finnøy 633 hl., Rennesøy 694 hl. utsæd av korn og poteter, rekna i byggverdi for kvart tusen menneske.¹²⁾

Når ein skal vurdera i kor stor mon bøndene var sjølvberga med åkerprodukt, så kan utsædoppgåva likevel ikkje reknast gje fullt sætande bilete av tilhøva i fleire av kommunane. Utsæden er oppgjeven i byggverdi for kvart tusen menneske (1 hl. bygg = 3/4 hl. kveite eller rug = 1 1/2 hl. blandkorn = 2 hl. havre = 3 hl. poteter), men ein skulle då veta at det fleire stader kunne finnast jordlause menneske som då vil dra ned utsædmengda for gardsbruka. Ein kan såleis for Sand, som står med lågaste utsædmengd for kvart tusen menneske, nemna at av samla folketal i kommunen i 1875 på 1762 menneske, budde 757 på strandstaden. Slik må ein sjå at bøndene i Sand var meir sjølvhjelpte med åkerprodukt til eige hushald enn oppgåva over utsæd i kommunen for kvart tusen menneske gjev inntrykk av.

I oppgåva finn ein Rennesøy og Finnøy på topp med utsæd i byggverdi pr. menneske. Ein veit då også alt frå tidlegare hundreår om desse Ryfylkeøyane som overskottsområde med åkerprodukt. M.a. kan nemnast at ein tidleg finn sal av malt frå Finnøy til Bergen.¹³⁾ Frå 1700-åra høyrer ein om bønder i Årdal «hvis fornemste Næring bestaaer i at male Havremel og Havre- og Byggryn, som de pleie at afsætte enten i Stavanger eller Bergen».¹⁴⁾ Her noterer ein seg då også at det både på Finnøy og i Årdal kan vera tale om foredla åkerprodukt som salsvare.

Til utfyllande bilete av tilhøva kan nemnast at

Ryfylke/Karmsund i 1875 vart registrert med utsæd av 21.339 hl. i omrekna byggverdi av samla utsæd i Rogalandsbygdene på 43.048 hl. Åkerutsæden i Ryfylke/Karmsund var 26.147 hl. poteter og 23.099 hl. korn. Potetutsæden i Ryfylke/Karmsund var vel 54 prosent av samla utsæd av poteter i Rogalandsbygdene.¹⁵⁾

Når det gjeld husdyrhald finn ein frå åra kring 1870 at det i Rogalandsbygdene i det heile då var 1373 omrekna kyr for kvart tusen menneske, og i Ryfylke/Karmsund 1274 omrekna kyr. (1 ku = 1/2 hest = 6 sauher eller geiter = 2 svin). På topp i Ryfylke/Karmsund hadde ein då Årdal med 1982 omrekna kyr for kvart tusen menneske, dinest Rennesøy med 1742, Suldal 1670, Sjernarøy 1663, Fister 1657, Hjelmeland 1630, Skjold 1577, Forsand 1539, Nedstrand 1495, Finnøy 1418, Strand 1401, Tysvær 1321, Sauda 1299, Vikedal 1274, Høle 1219, Bokn 1172, Jelsa 1149, Mosterøy 1080, Skåre 1041, Torvastad 872, Sand 859, Avaldsnes 794, Skudeneshavn 768. I omrekna kyr hadde Ryfylke/Karmsund 59.709 av samla for Rogalandsbygdene 111.241.¹⁶⁾

I biletet av husdyrbruket då i siste halvparten av 1800-åra må elles for delar av Ryfylke nemnast stølsdrift som lekk i medvete husdyrhald. Etter oppgåve frå 1875¹⁷⁾ var i Høle 25 prosent av mjølkekyrne og 25 prosent av gjeldfeet på støl, i Forsand 78 prosent og 75 prosent, i Strand 10 prosent av mjølkekyrne, i Årdal 4 prosent av mjølkekyrne og 74 prosent av gjeldfeet, i Hjelmeland 12 prosent og 89 prosent, i Jelsa 11 prosent og 15 prosent, i Sand 97 prosent og 95 prosent, i Suldal 94 prosent og 36 prosent, i Sauda 96 prosent og 96 prosent, i Vikedal 24 prosent av mjølkekyrne og 25 prosent av gjeldfeet.

Bygdene i indre Ryfylke – Sand, Suldal, Sauda – baserte på lengst stølstid med 85-90 dagar på støl om sommaren, medan bygder som Årdal og Hjelmeland merkte seg ut med lite mjølkekyr på støl i høve til gjeldkrøtter. Det må då meir ha vore ei beitedrift av krøtter til slakt, slik ein også i desse austre Ryfylkeheiane tok inn sau frå andre bygder på sommarbeite. Det kan elles særleg nemnast skipnad med leigekyr i Sauda, då slik at det til stølsdrifta i Sauda i tillegg til eigne kyr også vart teke inn mjølkekyr frå andre bygder, då frå bygder der ein hadde mindre sommarbeite. Såleis vart det til Sauda teke inn leigekyr frå Finnøy og andre Ryfylkeøyar, frå Nedstrand og delar av Haugalandet.¹⁸⁾

Så langt matrikkelskylda kan gje bilete av storleik og produksjonskapasitet på dei einskilde brukseiningane skulle dette vera eitkvart til å ta med i vurdering av samspelet mellom jordbruk og fiske. Då slik at brukseiningane med den minste skylda reit allment måtte reknast som dei som for så vidt kunne ha di større trøng for å dra fiske med i næringsgrunnlaget. På slikt statistisk grunnlag har ein då frå uti siste halvpart av 1800-åra vurderingar om bruksstorleik i Rogaland,¹⁹⁾ då også frå det området mellom Høgsfjorden og Hylsfjorden som ein her ser noko nærrare på når det gjeld næringssamspelet mellom jordbruk og fiske.

Frå Høgsfjordbygdene hører ein då frå Høle at dei einskilde brukseiningane «er selv efter stavangerske forhold gjennemgaaende smaa» og frå Forsand at «den gjennemsnitlige skyld pr. brug er adskillig mindre end i den fleste andre bygder». I Strand er dei einskilde bruka «naar man sammenligner dem med forholdet i amtets øvrige bygder, nogenlunde af middelsstørrelse». I Årdal heiter det

at dei einskilde bruka «er forholdsvis jevne med hensyn til størrelse og har gjennomsnitlig en adskillig høiere matrikelskyld end overhodet i amtet». I Fister finn ein at dei einskilde bruka er «forholdsvis store, og deres gjennomsnitlige matrikelskyld er høiere end i nogen anden af amtets bygder». I Hjelmeland var bruka jamt over «noget høiere end i amtet overhodet», og i Jelsa – som då femnde om Erfjord også – var det «temmelig mange smaabrug, men ogsaa forholdsvis ikke faa større eiendomme, saa at den gjennomsnitlige matrikelskyld pr. brug er vel saa stor som i amtet overhodet». I Sand var skylda på dei einskilde bruka jamt over noko høgare enn gjennomsnittet. Slik også i Suldal. Men i Sauda finn ein at skylda pr. bruk «er adskilige lavere» enn gjennomsnittet. I Finnøy er dei einskilde bruka etter skylda «gjennemgaaende forholdsvis store», og i Sjernarøy er dei jamt over «omtrent af middels størrelse».

TENARKAP MED FRITT FISKE

Næringssamspel mellom jordbruk og fiske, som ein vil sjå nærrare på i visse delar av Ryfylke, er visseleg gammalt i dette området også, slik ein reit allment reknar det å vera for norske kyst- og fjordbygder i det heile. Det kan såleis nemnast at ein tykkjест sjå slikt næringssamband stadfest m.a. ved ein særleg skipnad som kan gå tilbake til 1400-åra:²⁰⁾ I 1600-åra finn ein Høle og Idse skipreider med ein eigen leidangstype. Det var då slik at all leidgang i desse skipreidene vart svara med smør, og med ei større utreidsle enn ein skulle kunna venta. Etter tradisjonen skulle denne store leidangen i smør vera komen til i ei tid med så godt sildefiske at bøndene i dei to skipreidene lova denne store smør-leidangen kvart år mot at drenge-

ne deira skulle verta fritekne for militær utskrivning. Dei hadde fått kongebrev på det, heitte det, men dette kongebrevet hadde i 1600-åra stroke med i brann på garden til Kristoffer Selvik i Høle skipreide. Dette må kunna fortelja med om at bøndene i Høle og Idse skipreider – dei seinare administrative einingane Høle og Forsand og delar av Strand – såg seg så god næring i fiske at dei ville svara større leidangskyldnad enn dei elles kunne verta pålagde, fekk dei berre ha tenestgutane sine heime og til svarts for deltaking i fiske.

På gardsbruk der det vart dreve fiske, kunne då fiske vera del av det arbeidet som fall på tenestfolk også. Då ikkje berre daglegfiske frå naustet og støa på garden der dei tente, med garn, utlegg, handsnøre, teine, eller med not ved gardsstrendene. Tenarar kunne også vera med på sesongfiske som kravde fråvær heimanfrå husbondstunet. Med slikt salsfiske var det tradisjon på Vestlandet at tenarar som var med på husbonds utrusting kunne få del i utbyttet, vart det gjort godt fiske.²¹⁾ Det er ei minning om slik skipnad ein finn i ein festeavtale frå Varland i Strand i 1870-åra: «Om her i Vinter bli ver noget Sildefiske, skal han, om jeg faar lag til ham, for mig reise paa samme imodt at han erholder af den hjembragte Fortjeneste 1 Sp. af hver 20de Daler eller navnlig 5 prosent. Det er en selv-følge at jeg holder saavel Redskaber som Proviant og Skindklæder og Støvler ...»²²⁾ Slik kunne tenestgutar få seg inntekt ut over den avtala årsløna, slik Christoffer Alsvik her tryggja seg hjå Ommund Nilsen Varland.

Med tilskuv frå det auka salsfisket i sildeperioden i 1800-åra utvikla det seg også ein ny skipnad i tilhøvet mellom husbond og tenar i samband med sildefisket. Det var skipnaden med såkalla «fritt

fiske», d.v.s. tenarar med årsavtale kunne ta unna at dei skulle vera fri tenesta i tida då vintersildfisket gjekk for seg, og då dei fiska for seg sjøve. I tidsomgrepet «fritt fiske» låg då i Rogaland vanleg tida frå jul til Gregoriusmesse (12. mars), d.v.s. halvtredje til tre månaders tid.²³⁾

GRANNELAGS SAMARBEID

I utnytting av ressursar på sjøen – i samspelet mellom drift på land og drift på sjø – finn ein også frå gammalt skipnad med grannelags samarbeid i notfiske. Ein får såleis slik skipnad stadfest frå Høle skipsreide i 1693 og då med opplysning om at det også hadde vore slik i «salige formænd» si tid. Det var dei tre oppsitjarane på Bergsagel og den eine oppsitjaren på grannegarden Hammar – gardar med fellesskap i utmark og sjøstrand – som hadde not i lag til sommarfiske i fjorden. Men så kom det til usemje mellom dei tre og den eine om visse utmarksrettar. Dei tre tapte. Då tok dei motåtgjerd: dei skar Hammar-parten ut or den felles nota. Dei tre kunne nok halda fram med fiske med sine tre notpartar i fellesskapet, medan det lite let seg gjera med berre den eine Hammar-parten. Då skriv Håvar Hammar til amtmannen og klagar si naud. Han fortel at han med sin part i notfellesskapet «naar Gud gaf Lyche oc velsignelse kunde bekomme saa meget at ieg kunde contribuere til Kongl. paabudne schatter, ja end oc til mit fattige huses fornødenhed».²⁴⁾

Skipnaden med gards- og grannelags samarbeid om not og notfiske må ein også kunna sjå med opphav i felles utnytting av fiskerettar som låg til gardane frå felles sjøstrand. Ei minning om dette har ein også i utsegn om gamle tilhøve i sjøbygder i Rogaland: var det fleire brukarar på ein sjøgard,

så kunne ikkje ein av brukarane nytta fiskeretten for garden åleine. Alle brukarane måtte gå saman om å nytta han ut.²⁵⁾

Ved sida av det som opphaveleg kan ha hatt med sjølve fiskerettane å gjera, skal ein også kunna sjå det i samband med den investeringa eit notbruk kravde og som ei einskild brukseining lite kunne greia åleine. Vidare at det til eit notbruk trongst større mannskap enn ei einskild brukseining kunne skaffa åleine. Både dette og hitt kunne såleis gje grunnlag for skipnaden med det gardssamarbeidet om not og notfiske som ein må sjå med lange tradisjonar i kyst- og fjordbygder, og då også i Ryfylke.

Til rettvis utnytting av gamle gardsrettar måtte også omsyn takast til at einskilde brukseiningar kunne vera av ulik storleik innan gardsheilskapen, då med skylda som verdsetjing av den einskilde brukseininga. Det skulle då i prinsippet koma fram i notbrukssamarbeidet, med tal bolkar i nota og deltakarar i fisket på kvar part, og korleis utbyttet av fisket skulle skiftast.

Ved skipnad med landslott frå fiske ved eigne gardsstrender kunne det då gjerast slik at samla landslott kom til frådrag i det samla fiskeutbyttet og vart skift for seg sjølv etter skylda til dei einskilde brukseiningane, når desse ikkje var jamstore. Annleis når det var jamstore brukseiningar. Då kunne heile utbyttet av fisket ved eigne strender skiftast under eitt og utan særleg skifte av landslott. Slik oppgjerdsmåte føreset då at alle brukseiningane innan gardsheilskapen er med i det felles notbruket. I anna fall må det ved skifte mellom dei med rettar til sjøstranda takast omsyn til dei som i tilfelle berre skal ha landslott etter gards-skylda, men ikkje annan del i utbyttet.

Både i notfiske om sommaren og i garnfiske om vinteren hadde kvar som var med på full lott part i nota og eigne garn. I nota hadde kvar medeigar sin bolk eller sine bolkar, som mellom sesongane kunne løysast ut or heilskapen for vedlikehald og vøling, eller kvar hadde investert til sin del av heilskapen. Garnfiskarar med full lott, slik som på vintersildfisket, åtte kvar sine garn som gjekk inn i det samla garntalet på kvar båt.

Frå 1850-åra er det for Rogaland opplyst om 4-5 garn på kvar deltakar. For Hjelmeland er dette garntalet oppgjeve til jamt over 4.5, for Strand og Høgsfjord 4.4, for Finnøy 4.2. Med 4-5 mann på båten skulle då garntalet på kvar båt liggja på rundt eit tjug. Det var garn som lenge vart bundne i bondefiskarheimane, av hamp som også var spunnen der. Frå midt i 1800-åra er det opplyst om ei kvinne på Eskeland i Høle som på ein vinter spenn hamp til 11 sildegarn. Dei hadde gjerne særlege og sterkebygde hamprokkar til slik bruk.

STOR DELTAKING

Når ein frå det gamle bondesamfunnet og naturalhushaldets tid skal freista å gjera seg eit bilet av korleis drift på land og drift på sjø kvar for seg talde innan næringsheilskapen, kan det vera vanskeleg å finna trygge tal til å vurdera slik bondefiskarøkonomi. Ein vil gjerne i stor mon måtta byggja på skjønsmessige vurderingar.

Allment for området mellom Høgsfjorden og Hylsfjorden og det nære øyområdet må ein sjå dei fleste av deltakarane i både vinter- og sommarfiske frå gardsbruk og frå husmannsplassar med jord. Likevel slik at det somme stader var strandstad-samlingar av jordlaust folk, – i dette området mest særmerkt i Sand der over 40 prosent av folket i

kommunen i 1875 budde på strandstaden, og elles med 9-10 prosent av folket i Hjelmeland i Hjelmelandsvågen og 6-7 prosent av folket i Jelsa i slik strandstadbygnad.

Når det gjeld deltaking i vintersildfisket – det store Rogalandsfisket gjennom hundreåra – har ein frå 1800-åra oppgåver for dei einskilde kommunane som då i alle fall skulle kunne fortelja om innsats i dette fisket. Særleg kan ein då festa seg ved slik oppgåve frå 1868, som byggjer på samarbeidde oppgåver frå lensmennene og frå oppsynet under fisket.²⁶⁾ Desse oppgåvene har ein så sett i høve til tal menn mellom 15 og 60 år, og ein får elles spesifisert garnfiskarar, notfiskarar og vidare dei som var med på sildeføring og tilverking av sild. Ein finn då at det frå heile Ryfylke og Karmsund var med 66.8 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år i sjølve fisket med garn og not. Med dei i føring og tilverking kom prosenten opp i 77. Når ein frå somme kommunar nærast sildefelta finn den samla deltaking over 100 prosent, må ein då kunna rekna med større deltaking av menn over 60 år og likeeins med kvinner i tilverking. Ein skal heller ikkje sjå bort frå at deltakarar frå andre kommunar kan ha vorte registrerte i båtlag som ikkje høyrd heime i eigen kommune. Ein veit då om at det frå andre bygder, også t.d. frå Telemark, kunne koma menn ut til kysten for å verta med i båtlag der på vintersildfisket. I ei regle frå Bokn heiter det såleis at dei kunne koma «frå Heddal og Tuddal og Tinn».²⁷⁾

Frå området mellom Høgsfjorden og Hylsfjorden og det nære øyområdet finn ein då i 1868 som deltakarar i sjølve fisket 601 (69.6 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år) i Høgsfjordbygdene, 332 (55.2 prosent) i Strand, 79 (23.5 prosent) i År-

dal, 325 (41.5 prosent) i Hjelmeland/Fister, 230 (31.5 prosent) i Jelsa, 162 (40.5 prosent) i Sand, 150 (26.5 prosent) i Suldal, 436 (90.3 prosent) i Finnøy. Ein kan vidare notera seg 309 (67.2 prosent) i Sauda. Det var garnfiskarar. Berre Sand merkte seg ut med 9 prosent som notfiskarar, og Sauda med 3 prosent. Av dei nemnde kommunane var det elles Finnøy med 17 og Jelsa med 14 som hadde flest med i sildeføring og som kjem i tillegg til talet fiskarar.

Med heile 90.3 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år på vintersildfiske frå Finnøy kan ein her tenkja seg at ein har fått registrert på fiskebåtar frå Finnøy ein del lottmenn som høyrd heime i andre kommunar. Ein kan då etter Nils Ladstein Vestbø notera seg at det frå gammalt var vanleg på Finnøy at «det kom lauskarar innanfrå fjordane og fjellbygder, og ikkje minst «austmennene» frå Sirdal, Setesdal, Telemark, ja, like frå Numedal, og dessutan nokre frå Dalane, for å treskja med tust på gardane her. Treskjinga var for det meste ferdig juletider. Etter jul hyrte desse austmennene seg ofte som «lotrarar» på vårsildfiskebåtane».²⁸⁾ «Austmenn» kan nok også vera komne med i tal deltakarar i fiskebåtlag frå fastlandsbygder i området, utan at det for så vidt treng utgjera så mykje på det oppgjevne prosenttalet. På bakgrunn av det sterke åkerbruket på Finnøy kunne det dit ventast meir framand arbeidskraft om hausten og som så tok nokre veker på fiske på etterjulsvinteren før dei drog austover att.

Ser ein på dei høge prosentala for Høgsfjordbygdene – og Sauda – skal ein også vera merksam på at desse bygdene jamt over hadde dei minste jordbruks-brukseiningane i området, med det grunnlag for driftssameining med fiske det kunne gje.

Når ein finn ei sjøbygd som Jelsa nede på trettitallet i prosentutrekninga, må ein også kunna ta i tankar den gode skogsbygda med særleg trøng for arbeidskraft til vinterdrift i skogen. Ein hører då også frå desse 1800-åra at skogbruket her var «af megen vigtighed, da herredet i forhold til sin størrelse uden sammenligning er det skovrigeste i amtet». ²⁹⁾

I Årdal, med det lågaste prosenttalet i området for deltaking i vintersildfisket, må ein kunna sjå ein bakgrunn i det tradisjonelt sterke og medvetne jordbruket, med åkerbruk og husdyrhald, ein kunne finna i store delar av denne bygda. Det heiter då også frå gammalt at årdølane «skal have været bekjedte som Ryfylkes bedste jordbrugere». ³⁰⁾ Einast i Sundgardane og ute ved fjorden kunne bruksstrukturen sjåast annleis og med vekt på samspel med fiske i næringsgrunnlag.

Om ein i eit heilskapsbilete av Ryfylke finn det lite med den 23.5 prosents deltakinga i vintersildfisket frå Årdal, kan ein for så vidt sjå det annleis med Suldal med sine 26.5 prosent. Suldal måtte då meir reknast som ei innlandsbygd, berre med sjøstrand til Hylsfjorden for Valskår og Suldalseidgardane. Som Jelsa var då også Suldal ei god skogsbygd med det vinterarbeidet som då kravdest. Det heiter frå 1800-åra at Suldal er «rigere udstyret» med skog «end noget andet herred i Stavanger amt». ³¹⁾ Då skal ein likevel ta i tankar dei mange husmannsbruka det i si tid var i Suldal og der det kunne trengjast næringstilskot som vintersildfisket kunne gje. I 1860-åra finn ein rundt 190 skyldsette jordbrukseiningar i Suldal, medan talet på husmannsplassar enno var på høgda: i Suldal kunne det då registrerast omlag 55 husmannsplassar som var ruppe før 1800 og omlag 185 som hadde vorte ruppe etter 1800. ³²⁾

Om det var vintersildfisket som allment for desse Ryfylkebygdene talde mest i næringssamininga, så kunne også det som sommarfiske gav telja godt med, slik som fiske etter sommarsild, brisling, makrell. I oppgåver frå lensmennene frå åra kring 1868, då ein har dei nemnde oppgåvene for vintersildfiske, finn ein såleis at somme av lensmennene i området nemner deltaking og utbytte av sommarfiske også. ³³⁾ Såleis får ein oppgjeve eit par hundre mann på slikt sommarfiske i Høgsfjordbygdene og i Hjelmeland, eitt hundre mann i Strand. I Sjernarøy vert særleg nemnt hummarfiske. Best utbytte av sommarfiske finn ein oppgjeve frå Høgsfjordbygdene, – i åra 1866-1870 med sild og brisling til verdi år om anna frå 2000 til 8000 Spd. på dei eit par hundre deltararane der. Høgsfjord – med Frafjord og Lysefjord – er då også frå gammalt rekna for å vera det mest årvisse sommarfiskeområdet i Ryfylke. Frå desse åra finn ein utbytte av laksefiske oppgjeve til oppi vel 300 Spd. i Sand og i Hjelmeland. Frå Hjelmeland vert det elles opplyst om eit lite hundre deltararar i makrellfiske og med utbytte som lensmannen vurderer til årleg verdi oppi 700 Spd.

På grunnlag av lensmannsoppgåve for femåret 1861-1865 for Høle tinglag, d.v.s. Høgsfjordbygdene med det som til 1960-åra var Høle og Forsand kommunar, kan ein sjå noko nærmare på lensmannen si vurdering av det drift på land og drift på sjø gav til næringsheilskapen, så langt det gjeld salsinntekter. ³⁴⁾

I desse 1860-åra – med 1122 menneske i Høle og 2081 i Forsand –rekna lensmannen med at rundt ein tredjepart av det kornet som trøngst i Høle tinglag måtte kjøpast inn utanfrå. Lensmannen rekna med kornkjøp på 3200 tonner til 10.000

Spd. Korleis skaffa då folket i Høle tinglag seg pengar til slikt kornkjøp?

Området hadde eit visst salsoverskot frå husdyrbruket. Lensmannen vurderte det årlege salet til 30 storfe a 13 Spd., 200 sauер og lam a 2.5 Spd., 50 bukkar a 2 Spd. Vidare rekna lensmannen med at det vart selt smør for 400-500 Spd., vadmal for vel 100 Spd. og talg for nærmere 100 Spd., om ein held talgprisen lik smørprisen slik ein såg det frå gammalt. Utan at lensmannen spesifiserer det kan det også rekna med eit visst sal av ull (utanom det som gjekk til vadmal som salsvare) og av ost (fost, då med pris på fatosten frå gammalt rekna til fjerdeparten av smørprisen), og noko bjørkeved. Samla kan ein då koma opp i eit sal frå næring på land på nærmere 2000 Spd.

Salsverdien av sommarfisket rekna lensmannen til 2800 Spd., då ved sal av 100 tønner sommarsild a 3 Spd. og 2500 tønner brisling av 1 Spd. Ein noterer seg då at lensmannen for åra 1861-1865 rekna den årlege salsinntekta av sommarfiske av sild og brisling rundt ein femtepart større enn salsinntekta frå næring på land, stort sett frå husdyrbruket.

Med 2800 Spd. i salsinntekter frå sommarfisket og 2000 Spd. i salsinntekter frå næring på land kjem ein likevel berre nær halvparten av den summen som lensmannen rekna til kornkjøp, nemleg 10.000 Spd.

Då måtte vintersildfisket bærga reknestykket for sameint næring av drift på land og drift på sjø i Høle tinglag.

For fem-året 1861-1865 opplyser lensmannen at det kvart år var med omlag 130 garnbåtar på vintersildfisket frå Høle tinglag. Med 4-5 mann i kvart garnlag skulle talet fiskarar ligga

på rundt 600. Det svarar til vel 69 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år som då budde i det området tinglaget femnde om. Om ein kan ta eit visst etterhald om at det kunne vera fiskarar frå andre bygder med på garnbåtar frå Høle tinglag, så må ein i alle fall kunna sjå prosentalet over 60.

Det årlege utbyttet av vintersildfisket for desse garnbåtane desse åra rekna lensmannen til mellom 20.000 og 26.000 Spd. Men «Udrustningen er rigtignok nu meget kostbar», visste lensmannen, som meinte at nettoutbyttet kunne liggja på halvparten av denne summen. Det skulle då vera grunn til i alle fall å kunna rekna nettoutbyttet av vintersildfisket på deltakarar frå Høle tinglag i desse 1860-åra til rundt 10.000 Spd.

Saman med næringsinntekter utanom vintersildfisket skulle ein då etter lensmannen sine vurderingar ha att til annan bruk ein pengesum som svara til halvparten av det som kornkjøpet kom på. Då hadde ein ikkje berre til salt og sukker og kaffi, men også til slikt som «forskjønner hans Bolig, formerer hans Bohave og huuslige Beqvemmeligheder», som Skudenespresten var inne på, – eller til å leggja til sides til andre år med mindre godt vintersildfiske enn i dei gode 1860-åra.

Om ein kan rekna med at kvar deltakar frå Høle tinglag i desse 1860-åra kunne koma heim frå vintersildfisket med 15-20 Spd. i netto utbytte, så kan til jamføring nemnast at ved matrikkelkommisjonens vurderingar i Rogaland i 1860-åra kunne årsutbyttet av ei ku setjast til 5 Spd.³⁵⁾ Til eit heilsaksbilete av tilhøva må det likevel leggjast til at kua måtte rekna med meir trygt årvisse enn silda.

Slik skal ein då også sjå kua, og det ho står for i næringsamanheng med å gje «Livets første Nød-

vendigheder», som fast punkt i eit system med jordbruket, som det er sagt, som eit næringsliv til å nytta ut naturressursane på land og sjø.

Det kunne vera langt større skifte år om anna med det som drift på sjøen gav. Men drift på sjøen kunne også år om anna gje så mykje at ein kunne leggja til sides til å tæra på i trongare tider. Ein kan då, som Skudenepresten, sjå korleis sjøen kunne setja den sameinte drifts utøvar «i stand til med større Kraft og Mod at drive sit Jordbrug». Den gamle bondefiskaren hadde visseleg også syn for å kunna tilpassa drift på sjø med drift på land. Ein finn han meir allment på vintersildfiske, i ei noko stille tid på garden, enn på sommarfiske då garden kravde han meir. Men i det gamle sommarfisket visste ein også, der ein budde slik til fjord med fisk, å kunna dela dagen på tenleg vis i ei sameint næring. Det har vore tradisjon over kveldsdrift i sommarfiske, men også med eit varslingssystem, slik som t.d. husmannsplassen «Varsku» i Sjernarøy kan fortelja om, der husmannen hadde plikt overfor garden til å varsle om fiskesyner.³⁶⁾

DAGLEGFISKET VAR OG VIKTIG

Det var garn- og notfiske etter vintersild og notfiske etter sommarsild, brisling, makrell, teinefiske etter hummar, som var særleg salsøkonomisk fiske i næringsheilskapen av drift på land og drift på sjø. Det kunne også vera anna notfiske. Såleis nemner lensmannen i Hjelmeland kring 1870 eit tre-fire vekers seifiske.

Om det ikkje var noko særleg salsfiske, så hadde ein då også det heilårdfisket ved dei meir heimlege stredene som kan koma inn under nemninga daglegfiske. Daglegfisket med garn og krok gav viktig mattilskot til gardshushaldet og kunne i så

måte sjåast som ein viktig del av det som fiske gav i samspel med drift på land. Slik i naturalhushaldets tid då ein baserte på at det var slikt som eiga næringsdrift gav som skulle vera matgrunnlaget i gardshushaldet. Også lenge etter at handelsjordbruket hadde vunne fram, vil ein på sjøgardar i Ryfylke kunna finna fisk frå eige fiske som den mest vanlege middagsmaten. Det kunne einast vera sundagane det vart servert kjøtmat til middag. Elles i veka var det fisk. Det talde såleis mykje å kunna tryggja seg matfisk. Daglegfisket gav då ikkje berre fersk fisk, og fisk til forbruk etter kvart som han vart fiska, men også fisk som vart foredla til forråd, såleis ved tørking, røyking, speking. Slikt forråd tryggja ein seg også frå dei eigenlege salsfiska etter sild, brisling, makrell. Kjøtmat i gardshushaldet kunne vera fersk i samband med slakting, då vanleg haustslakting, og elles året igjennom mykje som salta og spekt kjøt som forrådsmat.

Det ein vanleg legg i omgrepet daglegfiske, og då slikt fiske med særleg tanke på eige forbruk, skal ikkje undervurderast i ei vektlegging av lekkane i næringsheilskapen med kombinasjon av drift på land og drift på sjø. Då kunne slikt daglegfiske med garn og krokreiskapar frigjera andre gardsprodukt til sal, såleis produkt frå husdyrbruket i den kombinerte næringa.

Bondefiskarane kunne nok også selja frå slikt garn- og krokfiske, særleg då der det var marknad i nærlieiken. Ein veit om handelsmann i Høgsfjord som i byttehandelstida samla fisk i kummar for seinare vidareomsetnad. Ein kan også nemna bondefiskar i Høgsfjord som dreiv krokfiske etter kvitling på den gode fiskestaden som Trodalsvågen var, og som samla kvitlingen levande og førde fisken i brønnbåt til fisketorget i Stavanger. Det var

rekna til rundt fire timars rostrekning kvar veg med to mann ved årane.³⁷⁾

I daglegfisket kunne det i dei einskilde gardkrinsane vera på sjøen utanfor eigne strender ein sette garn og/eller dreiv krokfiske. Somme kunne ha sine faste stader i så måte. Innan den einskilde gardkrinsen kunne dette då vera eitkvart andre respekterte og tok omsyn til. Men ein kunne sjå med uhug på andre og «framande» som kom og sette garn på slike stader, særleg når det var einkvan utanfrå som ville nytta gode fiskestader garden hadde utanfor «sitt land».³⁸⁾ I manns minne visste ein likevel å sjå «sjøen fri for alle», bortsett frå særrettar som knyter seg til laksefiske.

Frå sjøgardar i Dalane er det i samband med såkalla «sætefiske» peika på at «sjøen er fri for alle, og med rent juridisk rett kunne hvem som helst fiske her. Men gamle folk sier at de ville synes det var rart om naboen eller fremmede kom og fisket hos «okke». Det gjaldt en eiendomsrett som bygdefolk respekterte».³⁹⁾

I dette munne ein finna minning om eitkvart som har sete att frå ein utgammal grunneigarrett til sjøfiske. I gammal islandsk rett var det føresegner om at grunneigaren hadde einerett til allslags fiske og fangst utanfor sitt land så langt garnettings- eller kasteplassen rakk. Grensa gjekk der eit kobbegarn, som var 20 moskar djupt, rakk frå botnen til sjøflata ved fjøre sjø. Det skal ha vore om lag 4 famnars djupn. Professor Knut Robberstad går ut frå at det i Gulatingslovområdet har vore ein liknande einerett til fiske ut til ei viss djupn utanfor eiga strand.⁴⁰⁾

Fram til nyare tid har ein også – trass i synet då på sjøen som «fri for alle» – gjerne sett seg å ha slik rett til hummarfiske. Det let seg illustrera ved

skifte av sjøen i teigar for visse gardar på Karmøy og der det på Syre enno uti 1900-åra vart praktisert at retten til hummarfiske låg til grunneigaren.⁴¹⁾ Ei husmannskone i Narravika på Amdalslandet i Nedstrand reagerte då hummarfiskarar frå Borgenvik sette teiner i ei «hole» utanfor «hennar land»: det var som å ta pengar or pungen hennar, sa ho. Bonden i Bakkevik let seg i midten av 1800-åra ro langs sitt land og sitjande i bakskoten skar han av «framande» teinedobbar.⁴²⁾

JORDBRUK OG FISKE EIN HEILSKAP

Om det kunne vera ymse nyanser bygder i mellom, så må ein frå gammalt sjå eit heilskapsbilete av næringsstrukturen mellom Høgsfjorden og Hylsfjorden med sameining av jordbruk og fiske, mellom drift på land og drift på sjø.

Så kan ein spryja seg korvidt slik næringsstruktur fylgte med frå det gamle samfunnet og over i det nye i pengehushaldets og handelsjordbrukets tid. Denne utviklinga til «nytt samfunn» skal ein sjå i gang frå 1800-åra, men med minningar om det gamle over i 1900-åra også.

For jordbruket, for drift på land i slik næringsheilskap, skal ein vera merksam på det steget inn i ny tid som kunne takast i samband med det jordskiftet ein fekk i medhald av jordskiftelova av 1857. Det første innmarksjordskiftet etter denne lova vart i dette området kartlagt på Fatland i Sand i 1859, – og elles med første innmarksjordskifte i Suldal kartlagt i 1861 på Helganes, i Jelsa i 1863 på Jelsaneset, i Erfjord i 1866 på Fylgjesvoll, i Hjelmeland i 1861 på Tøtland, Kvame, i Fister i 1861 på Fister, i Sjernarøy i 1863 på Hauga, i Finnøy i 1862 på Hauske, i Årdal i 1864 på Ytrevoll, Kirkhus, Sedberg, Østerhus, Vadla, i Strand i 1863

på Strand, i Forsand i 1865 på Underberge, i Høle i 1868 på Bergsagel, Gjesteland, Høle.⁴³⁾ Midt i 1880-åra var Høle, Årdal, Fister, Sjernarøy, Jelsa, Sand rekna mellom dei kommunane i Rogaland som var lengst komne med jordskifte etter lova av 1857.^{43a)}

Det å få innmarka samla, i stadenfor å ha areal liggjande i teigar mellom andre sine teigar, skulle då kunna gje tilskuv til ei meir effektiv jordbruksdrift. Ein vart løyst frå band som kunne ha konservert drift og driftsmåtar. Mangstad vart det også oppbrot frå eit grendetun til meir spreidt busettnadsmønster innan gardsområdet, med det slikt kunne verka til i gardsdrifta. Med innmarksarealet samla for dei einskilde gardseiningane kunne det også gjevast betre grunnlag for nybrot og utviding av det dyrka arealet. Åker- og engarealet kunne dragast inn i skiftebruk og med meir medveten jordbruksdrift. Ein noterer kjøp av kunstgjødsel til Forsand tidleg i 1890-åra.⁴⁴⁾

Eigedomssstrukturen etter jordskiftet kunne også betre tilpassast den maskinelle reiskapskulturen, såleis t.d. slåmaskinen. Det heitte at hest og mann med slåmaskin tilsvara oppi eit halvt tjug mann med ljå. I dei Ryfylkebygdene ein her ser inn i finn ein ikkje slåmaskin i oppgåver frå midt i 1880-åra, då det i 1885 vart registrert 24 slåmaskinar i Roglandsbygdene, flest i Rennesøy med 5. I Rennesøy vart det elles registrert ein slåmaskin i 1875, då mellom fire i Roglandsbygdene. Men frå fleire av desse Ryfylkebygdene får ein stadfest at dei første slåmaskinane kom i 1890-åra, såleis i 1892 i Høle.⁴⁵⁾ Med engdyrkning og bruk av slåmaskin kunne di meir av krøtterfôr hentast frå innmarka, og det kunne minkast på den arbeidskrevjande ljåslåtten i utmarka.

Ny styrke til drift på land i eit næringssamspel kunne også gjevast t.d. av den salsdyrkinga av bær og frukt som auka på fram mot slutten av 1800-åra. Ein finn det frå kirsebærhagar i Lysefjord-Høgsfjord-området til fruktbakkar ved Hylsstranda, men aller mest i Hjelmelandsområdet. Frå Hjelmeland kunne det i 1870-åra seljast oppi eit halvt hundre tønner hagebær, og etter kvart kom salsdyrkinga her til særleg å samla seg om solbær og pære og plomme, med til dels store bær- og frukthagar som vart planta til på mange bruk. Hagebær frå Hjelmeland var også med i ein eksportframstøyt til England midt i 1890-åra. Over i nytt hundreår kom sal av frukt og slik bæreksport til å telja godt med i næringssdrift.⁴⁶⁾

Uti siste halvpart av 1800-åra skal ein også sjå den tilskuven til betre husdyrbruk og betre jordbruk i det heile som den offentlige rettleiingstnesta kunne gje. Det var kome amtsagronom i Rogaland frå 1860-åra, då ein også fekk skipnad med både fesjå og fjøssjå kring i bygdene. Då vintersildfisket, som hadde vore årvisst i rundt seksti år, svikta frå åra kring 1870 og eit tjug års tid framover, kunne mange finna det naudsint for seg å freista vinna inn det tapte på sjøen ved å leggja større interesse og meir kraft i næringssdrift på land. Det vart ein «vaagnende Sans for Jordbrug», som amtsagronom J. Torkildsen meinte å kunna konstatera i meldinga si for 1873.

Tankar om tiltak for meir tidhøvelege omsetnadsformer var også eitkvart som kunne fortelja med om interesse for å styrkja jordbruket. Mjølkeprodusentar i Årdal var mellom dei aller første i Rogaland som alt i 1874 samrådde seg om å få meieri i bygda. Det skulle likevel drygja fram til kring hundrearsskiftet før tiltak av slikt slag vart

sett i verk i denne delen av Ryfylke. Årdal fekk meieri frå 1903, Hjelmeland frå 1905, Finnøy frå 1907, Sand frå 1909, Forsand frå 1911.⁴⁷⁾ Frå andre bygder i området, såleis frå Strand og Høle, vart det sendt mjølk til meieri i Stavanger, i staden for å foredla mjølk heime til salsvarer som smør og pultost. Då hadde ein frå 1890-åra teke separator i bruk på gardane. Til Finnøy kom den første separatoren i 1893 til bruk i gardshushaldet.⁴⁸⁾

Både på dette og hitt vis kan ein frå dei siste ti-åra i 1800-åra sjå tilskuv til eit meir effektivt jordbruksoppdrag som kunne gje drift på land større styrke enn tidlegare i den tradisjonelle næringsheilskapen med drift på sjø. Ikkje berre ved drifta på land i seg sjølv, men også ved at vintersildfisket, som i Ryfylke hadde bore så mykje i næringssameininga, hadde svikta.

Men silda kom att før hundreåret var til endes, samstundes som sommarfiske gjekk inn i ei ny tid, meddi det særleg kunne gjerast meir ut av brislingfisket. Frå 1880-åra hadde det i Stavanger teke til å byggjast ut ein hermetikkindustri som skulle få avgjerande å seia i så måte. Då ikkje berre ved at brislingen vart betre betalt – i 1900 kunne ein såleis frå Ryfylke selja brisling for 20 kroner tønna,⁴⁹⁾ medan prisen tidlegare kunne ha lege på 3-4 kroner tønna –, men også ved større mengder brisling som hadde vorte salsvare. Med hermetikkindustrien som avtakar vart nemleg vår- og sommarbrislingen god salsvare. Tidlegare hadde det særleg vore haustbrislingen som var rekna som salsvare, med den tids konserveringsmåte ved salting og krydring.

Så gjekk ein då inn i nytt hundreår med gode sildevinrar og med betre vilkår til å kunna vinna verdiar av sommarfisk-ressursane. Med snurpenot

som ny og effektiv reiskap, og med motor i fiskebåten i staden for einast å vera vist til årar og segl, kom det då også til eitkvart som kunne styrkja drift på sjø i den gamle næringssameininga med drift på land. Ein var også komen til tider då samfunnstilstilhøva tilsa å måla næringsheilskapen i pengeverdi, då også ved at næringsutøvaren ved drift på land hadde vorte meir handelsmann enn tilfelle tidlegare gjerne hadde vore.

Det fortalte også med om ny tid at det til kvart kom bankar i bygdene der næringsoverskot kunne plasserast og rentast og der det kunne skaffast lån til næringstiltak. Både ny eigedomstruktur etter jordskifte og nye driftsmåtar, og investering i fiskebruk, kunne krevja pengar som måtte lånast til så lenge. Særleg for langsiktige pantelån i jordbruket hadde ein frå 1852 fått Hypotekbanken. Ut over i andre halvpart av 1800-åra kom det også bankar kring i bygdene i Ryfylke, både lokale privat/aksjebankar og sparebankar ved kommunalt tiltak. Ein fekk Finnøy Sparebank frå 1852 og frå same året privatbank i Hjelmeland. I 1850-åra kom det også private banktiltak i Jelsa og i Sand, og sidan i Sjernarøy også. Ved kommunalt tiltak fekk Sand sparebank i 1871 og sidan uti 1800-åra og over i 1900-åra sparebankar i Suldal, Jelsa, Erfjord, Sjernarøy, Hjelmeland, Fister, Årdal, Strand, Forsand, Høle.

Særleg når det gjaldt lån, såg ein verdien ved å ha bank i bygda, der långjevaren kunne ha kjennskap til lånesøkjaren og tilhøva i det heile. Andre bygdetiltak, som t.d. branngrygdelag som det kom fleire av i Rogaland uti 1800-åra, kunne også koma til hjelp i så måte. Det kan t.d. illustrerast ved at slikt trygdelag i Høgsfjord, skipa i 1863, m.a. gav lån til investering i notlag og til kjøp av okse til feavlslag i trygdelagskrinsen.⁵⁰⁾

R 44 HM «Paddy» på fiske ca. 1950.
Foto kopiert etter original hos Nils Kleppa.

EIT NYTT HUNDREÅR

Over i 1900-åra og gjennom mellomkrigsåra finn ein framleis den sameininga av drift på land og drift på sjø som ein kjende frå 1800-åra og for så

vidt frå tidlegare hundreår i delar av Ryfylke som ein her har vilja sjå noko nærmare på. Men medan det fram til uti 1800-åra mykje kunne vera einast fiske og føring på sjø ein hadde å lita på som næring attåt jordbruk med skogbruk i desse bygdene, kunne sidan overskot av arbeidskraft ein hadde i gardssamfunnet til kvart finna seg anna

også. Då ikkje berre ved utvandring til Amerika, men også ved utvandring frå bygd til by, til meir industrielle arbeidsplassar som der kunne finnast.

Ein skal også sjå ei større vekt enn tidlegare lagd på salsproduksjon i jordbruken, men framleis med fiske som viktig del av næringsverksemda. Allvisst var det slik på gardsbruk utan eit produksjonsgrunnlag som kunne sjåast fullnøyande til einsidig drift på land. Slike gardsbruk fanst det då også mange av i desse bygdene, her ein frå siste halvpart av 1800-åra og over i 1900-åra kan notera ein merkande auke i talet brukseiningar. Det var eit auka tal som då var kome til ved deling av brukseiningar.

Ein finn slik utvikling i bygder flest i området, og kan illustrera ved døme fra Høgsfjord: innan eitt hundre års tid fram til åra kring 1920 kan nemnast ein krins med grannegardane Hammar, Bergsagel og Eskeland der talet på sjølvstendige driftseiningar ved deling av bruk auka frå 13 til 23, altså ein auke på rundt 75 prosent. Frå desse nemnde gardseiningane i Høgsfjord, som låg ved eller i nært grannelag til sjøen, var det over i 1900-åra deltaking i vintersildfiske og/eller sommarfiske som lekk i næringssameining med jordbruk.

Frå slutten av 1800-åra finn ein også korleis tidlegare husmannsplassar held fram med drift som sjølvstendige einingar. Medan mange husmannsplassar ved fråflytting – til Amerika eller til byen – kunne gå ut or drift, finn ein også korleis nett høve til fiske kunne gje skyldsette einingar til å halda drift oppe. Endå eit døme frå Høgsfjord: under Selvikgarden, med to gardsbruk frå gammalt, var det 8-9 husmannsplassar som låg til sjøen og som over i 1900-åra kunne drivast vidare som skyldsette einingar med eit par-tre-fire kyr ved sameining av drift på land og drift på sjø.

I eit heilskapsbilete av slik næringssameining vil ein nok frå 1800-åra fram til åra kring 1870 finna større relativ breidd over deltaking i vintersildfisket enn over i 1900-åra. Men på hi sida må ein i sjøbygdene kunna finna at sommarfisket i 1900-åra talde meir enn tilfellet tidlegare hadde vore. Det har då samband med den betre salsutnytting ein då kunne gjera seg av sommarfiske, såleis brislingsfiske.

Det er bilete ein kan gjera seg av tilhøva ved opplysningar ein har fått ved samtaler kring i desse Ryfylkebygdene om det som er i «manns minne» i så måte.⁵¹⁾ Ein kan då sjå korleis sameining av drift på land og drift på sjø i alle fall spela si rolle gjennom mellomkrigsåra og for så vidt fram til midten av og over i andre halvpart av 1900-åra. Ein kan også sjå korleis det i næringssamspelet i vintersildperioden fram til åra kring 1960 til kvart hadde vorte meir deltaking utan eigne garn, men som lottmenn på sildesurparar. Likeeins at mange tok seg arbeid i silda ved lossing og på sildoljefabrikkar – og med føring av sild, som elles for delar av Ryfylke hadde lenger tradisjon som alternativ til aktiv deltaking i sjølve fisket.

NY TEKNOLOGI

Frå tidlege 1900-år kom motordrift av fiskefartøy, og snurpenota som ny fangstreiskap, til å medverka til å kunna gjera fiske meir effektivt i næringssameininga med jordbruk.

Det heiter at den første motorbåten skal ha vore i bruk i vintersildfisket ved Karmøy i 1904. Til kvart kom det fleire, og ein merkande auke fekk ein i så måte under første verdskrig. Det var då gode sildevinrar og ein sildepris som ingen hadde drøymt om tidlegare. Det heiter om eit garnlag frå

Høgsfjord at heile nykostnaden med motorbåt vart betalt med utbyttet av ein dags sildefangst.

Den første snurpenota i Rogaland for sommarfiske – brislingfiske – fekk ein i Finnøy i 1908. Vidare kan det noterast snurpebruk i Strand i 1909, i Forsand i 1911.⁵²⁾ Det var då særleg i sommarfisket snurpenota kom til å få å seia for det tradisjonelle bondefisket i Ryfylke. Til vanleg drog desse bondefiskarane framleis på vintersildfiske som garnfiskarar, medan dei til kvart fekk seg snurpenot til sommarfiske, både ved utviding av verksemda til dei gamle landnotlaga og ved nye partstiltak. Frå det første brislingsnurpebruket i Finnøy i 1908 kom det til kvart fleire og med seks slike snurpebruk på sjølve Finnøy i mellomkrigsåra fram til rundt 1930. I Strand er det i åra kring 1930 opplyst å ha vore 18 snurpebruk og ved dei tider var det også eit liknande tal snurpebruk i Høgsfjordbygdene (Forsand og Høle kommunar).

Ein hører frå åra kring 1920 at eit fiskebruk med fartøy og snurpenot kunne koma på rundt tretti tusen kroner. I 1922 tilsvara slik kostnad bruttoinntekt av omlag halvt anna hundre tusen liter meierilevert mjølk, eller brutto årsutbytte av rundt eitt hundre mjølkekyr. Det måtte då også i vanleg husdyrhald den gongen reknast å vera heller gode mjølkekyr.

Til hjelp med finansiering av den etter måten store investeringa det var tale om til å skaffa seg snurpebruk med fartøy og nøter, veit ein då også korleis hermetikkfabrikkar og innkjøpslag kunne verta parteigarar. Det kan illustrerast ved eit par døme frå Høgsfjord. Då Berge (Underberge) i Forsand skaffa seg snurpebruk i 1915 med ni partar i notlaget, var det sju partar på oppsitjarar på garden og to partar på forretningsinteresser i Stavanger.

Uti 1920-åra gjekk eit innkjøpslag i Stavanger inn med ein part i eit snurpebruk der oppsitjarar på Bergsagel, Ims og Høle hadde sju partar.

BØKRING OG BÅTBYGGING

Med i samspelet mellom drift på land og drift på sjø fylgte også frå 1800-åra og over i 1900-åra næringsfaktorar som for så vidt ikkje berre var bundne til bondefiskaren sine garn og nøter. Ein kan tenkja på bygdars føringsfartøy for sild som andre hadde fiska. Ein kan tenkja på sildetønner i tusental som årleg var salsvare frå Ryfylkes skogsbygder.

Ser ein nordanfrå i området mellom Hylsfjorden og Høgsfjorden vil ein då i «manns minne»-opplysninga få syn for korleis tønneproduksjonen var eit-kvart som talde med i drifta på land, – både med emne til tønner og sjølve tønnene som salsvare. På Hylsfjord-gardar, med hatleskogen på Hylsstranda, kunne ein på eit vis forbinda det med bondens deltagking i fiske at ein dreiv med «bandasmiing». Det skulle vera tolv treband på ei fullbanda tønne – før ein uti 1930-åra meir fullt gjekk over til jarnband.⁵³⁾ Tønnestav henta ein i skogsbygdene sørover frå Hylsfjorden. Det gav arbeidsutbytte både i skog og på sagbruk – og på bokerverkstad. Frå tida kring siste hundreårsskifte finn ein eit lite hundre bøkrar i yrkesregister i Sand,⁵⁴⁾ – og ein veit elles om dei mange som dreiv slikt handverksarbeid i naust og gardstun i desse bygdene, utan å ha vorte registrerte med yrke som bøkker. Mange bøkrar kunne ein såleis finna t.d. på Ropeidhalvøya.

Som lekk i samspelet hadde ein også frå 1800-åra fått ei veksande verksemد med føringsfartøy i fleire av Ryfylkebygdene. Vintersildfisket gav tilskuv i så måte. Bønder kunne gå inn i både fiske

og føring og vidare i salting og sal, med føringssferder med sild både langs heimleg kyst og til framande hamnar. Det kunne vera fartøy som var bygde i Ryfylke av trevyrke frå skogsbygdene her, og som også vart sette inn i ei meir variert ferdslle enn einast i samband med fiske. Utanom vervar ved Vindafjorden og ved Sandsfjorden sat det båt- og fartøybyggjarar kring i fjordbygdene. Så mange kunne nemnast. Torsteinbubåtar både frå Vindafjorden og frå Sand, Straumbergbåtar frå Jelsa og Jøseneset, Erøybåtar og Brakahaugbåtar frå Erfjord, Tingvikbåtar og Andreasbåtar frå Ombo, Aslakbåtar og Idsebåtar frå Strand, Levikbåtar frå Høgsfjord.

Over i 1900-åra finn ein ei viss breidd over eine- og attåtnæring med ulik slag føring med fartøy frå Ryfylke. Det var verksemd som ikkje berre var koncentrert frå strandstader som t.d. Sand, Hjelmelandsvågen, men også spreidt ikring og som lekk i næringssamspel med gardsdrift. Ein finn også slike fartøy som losjibåtar, «lossementer», under vintersildfiske, og som såkalla «fylgjarar» med sine oppgåver under det sommar-snurpefisket som utvikla seg og som fekk si store tid i mellomkrigsåra.

DELTAKINGA I FISKET MINKAR

Av «i manns minne»-opplysningars om tilhøve tidleg i 1900-åra og i mellomkrigsåra tykkjест ein få fast inntrykk av at det i dette fjordbygdsområdet i Ryfylke var meir allmen deltaking i fiske i 1800-åra enn sidan, særleg då med deltaking i vintersildfiske, som kravde fleire vekers fråvær heimanfrå. I så måte spela det inn med meir intensiv og medveten jordbruksdrift som ein hadde fått med den «nye tida» i bondesamfunnet.

I 1860-åra, med 30-40 garnbåtar, var det «mange i Sand» som var av på sildefiske om vinteren, visste Johan Veka:^{54a)} «Bønder og husmenn hadde det til attåtyrke». Men over i og uti 1900-åra var det «berre minna» ein hadde att om slikt. Då var det også «berre minna» att frå den tida då sandbuene dreiv brislingsfiske om sommaren. I Sand, som i Suldal, kunne ein stø seg på skogen i gardsdrift.

Skogen talde ikkje mindre i Jelsa-Erfjord-området. Men med busetnadsstrukturen her, med så mange til dels små gardsbruk langs sjøen i eit forgreina fjordsystem, kom fiske framleis til å gå inn i næringssamspel med drift på land. Slik med vintersildfiske, både med fiske og føring, og ikkje minst med sommarfiske i gode fjordar for fiske av brisling, sild, makrell. Ein kan då over i og uti 1900-åra sjå sommarfiske med større deltaking enn vintersildfiske. Om vinteren gav skogen arbeid, ikkje berre i eigen gardsskog, men også ved at mange tok seg arbeid i andre sine skogar, då med akkordhogst som mykje kunne basera på helvta av salsutbyttet.

Frå gammalt hadde ein landnøter, både gardsbruk for seg sjølv og fleire bruk i lag. Det var mange slike, og mange gode fiskevågar og – viker både i Jelsa og i Erfjord, frå Berakvam og Høyvik og Ottøysundet til Eiavågen. Ved sida av landnøter fekk ein uti 1900-åra mange snurpebruk også. Det kunne teljast opp eit halvt tjug og meir av snurpebruk i Jelsa og Erfjord i mellomkrigsåra.⁵⁵⁾ Utanom sommarfiske av brisling med avsetnad til hermetikkfabrikkar kunne det også til tider vera godt fiske av ansjosbrisling utover hausten. Det veit ein elles om både i Hylsfjorden og i Jøsenfjorden.

I laksen si ferdalei til Suldalslågen vart det også

dreve sitjenotfiske i fjordområdet, sidan mykje avløyst av kilenøter. Ved sida av landnot vart også sitjenot brukt til fiske av makrell. Det er i Jelsa-Erfjord-området mange minne om gilje-skipnader for sitjenotfiske etter makrell i 1900-åra.

Det er tradisjon over makrellfiske i dei austre Ryfylkefjordane. Det let seg også skjøna av klage frå Jelsa og Hjelmeland då det i si tid – i 1800-åra – vart teke opp drivgarnsfiske etter makrell ved kysten. Då meinte dei her at drivgarna gjorde «fisken sky eller forjager den, saa den ikke gaar ind i de fiskevaager, hvor man pleier at fiske den med nod», heitte det med støtte av formannskapa, men utan at amtsformannskapet kunne fylgja dette fiskarsynet i Jelsa-Hjelmeland om å forby drivgarnsfiske.⁵⁶⁾

Innverknad som skogen kunne ha på bondefiske finn ein også i Hjelmeland-Fister. Det var då særleg slikt som kunne verka inn på deltaking i vintersildfiske. Men det var då også i 1900-åra vintersildfiskarar t.d. frå gardar i Vormedalen, men meir vanleg frå gardar som ligg til sjøen langs Hjelmelands og Fisters strender.

Ein veit elles korleis dei både frå Vormedalen og frå Ramsfjell kunne vera med på landnotfiske om sommaren med gardslandnøter som det var fleire av langs Jøsenfjorden, såleis med utrusting frå Jøsenneset, ytre Eiane, indre Eiane, Segadal, Tytlandsvik. Gardsnotlag av slikt slag kan elles nemnast frå granne-gardane Nordskår-Eikelid-Grønvik ved Fisters strender mot Årdalsfjorden. To landnotlag på Halsnøy fekk utviding med snurpebruk også, og fiske frå Hundsnes fekk eit særleg omdøme ved tidlig og driftig snurpefiske. I mellomkrigsåra var det fleire notlag og snurpebruk i Hjelmelandsvågen som var med i brislingfiske og

anna fiske. Frå 1919 og nokre år framover var det også hermetikkfabrikk i Hjelmelandsvågen.⁵⁷⁾

Frå Jøsenfjorden, med fleire gardsnotlag i sommar fisket, heiter det frå 1900-åra at slik drift på sjø kunne telja like mykje, eller vel så mykje, som sjølve gardsdrifta i næringssamspelet mellom jordbruk og fiske.

Oppgåva frå 1860-åra speglar av ei særleg interesse for fiske i Finnøy. Interesse for fiske kjem til syne over i 1900-åra også. Såleis med deltaking i vintersildfisket med garnbåtar, med sildesurparar og med føring av sild. Men ikkje minst kan ein på sjølve Finnøy merka seg sommarfiske i samspel med jordbruk. I si tid kunne ein der telja oppi eit halvt tjug landnøter, og meir enn det. Då kunne ein sjå flest alle gardar på Finnøy med i landnotfiske om sommaren. Gamle landnotlag utvida til kvart verksemda med snurpenot også. Ein fann imellomkrigsåra 6-7 snurpebruk i sommarfiske frå Finnøy.

Det kan nemnast at eit snurpebruk på Finnøy skrev fiskehistorie med bruk av ekkolodd. Ekkoloddet var kjent i sjømilitær bruk under første verdskrig, men i fiskefartøy, med det siktemålet å finna fisk, skal det for aller første gong i verda ha vorte utrøynt i praksis i Rogaland. Det var forretningsmann i Stavanger, Inge S. Årstad, og notbas Reinert Bokn frå Finnøy som stod for denne første utrøyninga i praksis med ekkolodd som fiskeutstyr. Det var 5. juni 1934 denne fiskehistoriske hendinga gjekk for seg i Årdalsfjorden.⁵⁸⁾

Det var fleire snurpebruk i sommarfiske frå sjølve Finnøy, men på Talje var det ingen snurpenot. Av dei tre gardane på Talje – Gard med 12 bruk og Meling og Østabø med 4 bruk kvar – var det berre Meling og Østabø som dreiv landnotfiske med ei brislingnot kvar, og med to makrellnøter på

Meling. Om det var garnfiskarar på vintersildfiske, så talde det heller meir for Talje med fartøy i sildeføring. Det var også fartøy som «fylgjarar» til snurpebruk frå andre bygder på sommarfiske.

Ein meiner å kunna sjå ei minkande bondedeltaking i fiske i Finnøy uti mellomkrigsåra. Det tykkjест ha vore ei fylgle av at bøndene i Finnøy til kvart la endå større vekt på drifta på land, såleis også ved å ta opp nye produksjonar som lekkar i gardsdrifta. Ein kan nemna korleis somme la seg etter eggproduksjon i større mål, særleg etter at ein fekk ei viss breidd over bruk av rugemaskinar. Likeeins utvida ein grisehaldet – frå gammelt med den eine slaktegrisen til jul – til verkeleg salsproduksjon gjennom året. I slutten av 1920-åra fekk ein i Finnøy også det første tiltaket med tomatdyrking i veksthus, og til kvart ei veksthusdyrkning av tomatar som lekk i gardsdrift som særmerkt for Finnøy og andre øyar i området. I 1930-åra kom det også til med pelsdyrhald som lekk i gardsdrift.

Både dette og hitt i gardsdrift med nye produksjonar gjorde sitt til at ein ikkje lenger vart så sterkt bunden til sameint drift på sjøen. Men framleis var då finnøybuen med i fiske både sommar og vinter, – og, som i Sjernarøy også, med hummarfiske som ikkje føresette skiplande fråvær heimanfrå garden der det hadde vorte større mangfold over drifta enn tidlegare.

Når lensmannen i 1860-åra rekna med rundt 180 deltararar frå Sjernarøy i vintersildfisket, så fortel det om stor deltaking frå gardane på øyane. Samla folketal, med stort og smått, låg den gongen på rundt 900 på Sjernarøyane. Interessa for slikt vinter-garnfiske heldt seg over i 1900-åra også. Men til kvart vart det til at bønder på dei noko større og meir såkalla berekraftige bruka gav opp det tidle-

gare nære samspelet mellom drift på land og drift på sjø. På hi sida vart lagt di større vekt på fiske hjå bønder på dei små bruka, og der då fisket gjerne vart hovudyrke i slikt næringssamspel. Slik også med sommarfiske, der ikkje berre gamle landnottradisjonar kunne førast vidare, men også ved utvida verksemd med snurpebruk. Såleis kunne ein i mellomkrigsåra finna 5-6 snurpebruk på Helgøy – nord-Talje. Ein finn då også i mellomkrigsåra korleis langt fleire, utan fiske som eineyrke, kunne statistisk rubriserast med fiske som hovudyrke enn som attåtyrke.

Ser ein til tidlegare Årdal kommune gjev det eit tydeleg bilet av tilhøva over i 1900-åra at det einast er i grendene ute ved fjorden – Sundgardane og Nessa – ein finn eit nemnande næringssamspel mellom jordbruk og fiske. Inne ved fjordbotnen, med Mæle, Svadberg og gardane ovanfor, let det seg ikkje notera noko bondeinteresse for fiske, utover det at grunneigarar opp over frå fjarbotnen hadde lakseelv som det kunne gjerast næring av. Ein sams leigeavtale frå 1894 for åtte gardar med fiskerett gav då årleg leige på 1500-2000 kroner.

Ein veit ikkje av at det i 1900-åra vart rusta ut garnlag frå fjordbotnen til vintersildfiske. Einast kan vera heilt spreidde tilfelle av deltaking i fiskelag frå andre bygder. Heller ikkje finn ein i denne indre delen av Årdal noko nemnande interesse for sommarfiske, trass i den gode fjorden for slikt fiske som Årdalsfjorden kunne vera. Eit tiltak tidleg i 1900-åra med notlag på Mæle vart berre få år gammalt før det vart oppgjeve.

Annleis ute ved fjorden. Tre garnlag frå Sundgardane – gardkrinsen Døvik, Sørskår, Ur med 16 to til seks kyrs brukseiningar – var i mellomkrigsåra alle garnlaga som vart utrusta frå Årdal til vin-

tersildfiske. Både på Sundgardane og på Nessa finn ein i mellomkrigsåra landnotlag for sommarfiske, og på Sundgardane snurpenotbruk også. Det var sommarfiske i fjorden etter brisling, sild, makrell. I samband med fiske frå Sundgardane kan også nemnast laksefiske i sjøen med sitjenot på Ur, opphaveleg eit tiltak ved nordhordlendingar som frå 1860 leigde retten til slikt fiske der og som grunneigarane sidan overtok og dreiv til dei i 1920-åra gjekk over til kilenot.

Ein må i mellomkrigsåra sjå det slik at det i dåverande Årdal kommune særleg var på Sundgardane, og i noko mon på Nessa, ein la seg etter samspel mellom drift på land og drift på sjø. Det var her mindre brukseiningar som låg til og nær fjorden. I sjølve fjordbotnen og ovanfor var det større brukseiningar, der det frå gammalt hadde vore dreve eit sterkare og meir medvete jordbruk som hadde hevda seg i ein Ryfylkeheilskap. Det var tradisjonar ein bygde vidare på til ny tid i bondesamfunnet.

Når det av oppgåva frå 1868 går fram at rundt 55 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år i Strand var med på vintersildfiske, så stadfester det det breie romet som næringssamspel mellom jordbruk og fiske må ha hatt i denne bygda. Desse 55 prosent tilsvara då rundt 330 mann. Elles kan lensmannsoppgåver opplysa om eitt hundre mann i Strand på sommarfiske i 1860-åra.

Slikt bilet av korleis jordbruk og fiske «høyrdesaman» i Strand kunne ein sjå over i 1900-åra også. Då ikkje berre ved at bønder som budde langs fjordane var med i fiske både sommar og vinter, men også med deltaking, allvisst då i vintersildfisket, frå dei som sat på gardar noko unna sjøen, såleis i Vostergrenda, i Bjørheimsbygda, på

Hellandsheia. Om ein i 1900-åra snautt kan finna eigne garnlag frå t.d. Bjørheimsbygda, så var dei med i garnlag frå gardane ved sjøen. Samspel mellom jordbruk og fiske må ein sjå som nært i Strand over i 1900-åra også.

Dette samspelet kom også til syne i sommarfiske. Tradisjonelt landnotfiske kunne haldast oppe, og det kom også mange snurpenotbruk i Strand. I åra kring 1930 er talet på snurpebruk rekna til eit lite tjug, då både frå glandene i Strand som ligg til Årdalsfjorden og i glandene langs fjorden frå nordbygda til sørbygda, og frå øyar i kommunen. I slikt sommarfiske kunne det også vera deltagarar t.d. frå Hellandsheia, til dels med bruk som bønder der var medeigarar i, såleis på gardar som Sedberg, Melberg. Men dei fleste bøndene på sommarfiske var då frå gardar ved sjøen.

Då Stålverket på Jørpeland var kome i drift, veit ein elles frå 1920-åra korleis mange som sat med gardsbruk kring i Strand tok seg arbeid på Stålverket ved sida av at dei dreiv gardsbruka sine. Då kunne det verta færre bønder med i fiske. Frå 1917 var det hermetikkfabrikk på Tau.⁵⁹⁾

I freistnad på å koma tilhøva i 1900-åra, og då særleg i mellomkrigsåra, noko nærare «inn på livet» når det gjeld næringssamspel mellom fiske og gardsdrift, har ein valt å sjå på Høgsfjordbygdene, d.v.s. glandene ved Høgsfjord, Lysefjord og Frafjord som til 1965 låg i Forsand og Høle kommunar.

Om ein held seg på same fordeling på menn mellom 15 og 60 år av samla folketal, som i oppgåva frå 1868, vil ein med grunnlag i folketellinga i 1930 koma til ei deltaking i vintersildfisket på rundt 27 prosent i Høgsfjordbygdene i mellomkrigsåra, mot ein statistisk prosent på rundt 69 i

1868. Etter lensmannsoppgåvene reknast det i Høgsfjordbygdene med eit par hundre deltakarar i sommarfiske.

Deltaking i fiske i mellomkrigsåra, både for vintersildfiske og for sommarfiske, har ein kome fram til ved vurdering av utsegnar frå samtaler i dei ymse gardkrinsane i desse bygdene. Då finn ein å kunna rekna med rundt 200 deltakarar i vintersildfisket og likeeins rundt 200 deltakarar i sommarfiske med snurpenot og eit halvt hundre deltakarar i tillegg særskilt for landnotfiske. Med snurpenotbruk og særlege landnotbruk skulle ein då samla koma opp i ei deltaking i sommarfiske på rundt 34 prosent av pårekna tal menn mellom 15 og 60 år i dette området.

I samband med dei pårekna prosenttala for deltaking i sommarfiske – 23 prosent i 1860-åra og 34 prosent i 1920-1930-åra – skal ein då også kunna notera seg den langt større salsverdien sommarfisket fekk etter at slik fangst kunne leverast til hermetikkindustrien og den di større interesse det då kunne ha vorte for dette fisket.,

Ser ein nærmare på deltakinga i vintersildfisket vil ein for tidlegare Høle kommune koma fram til at det var med 17 garnlag, og vanleg med fem mann i kvart lag og med fire-fem sildegarn på kvar mann. Dei 17 garnlaga fann ein då med eitt lag i Breivik lengst ute ved fjorden, fire lag på Bergsagel, to på Eskeland, eitt på Ådnøy, eitt på Ims, eitt på Horve, seks lag på Høle/Selvik, eitt lag i Oltesvikkrisen.

16 av desse 17 laga vart rusta ut frå gardar som ligg til sjøen, medan eitt av laga – Horve-laget – hadde deltakarar frå ein gardkrins som ligg fleire kilometer frå sjø og fjord, der Horvegarden frå gammalt hadde bruksrett til naust på stranda til

Imsgarden. Ein kan elles notera seg at det i somme av garnлага var med deltakarar som sat på gardar heller langt frå sjøen, såleis frå Hommeland og Seldal, både med og utan eigne garn, i båtlag frå Høle. Når det gjeld dei to garnлага som vart utrusta frå Eskeland, kan det opplysts at det var fem bruk på denne garden.

Innan grensene til Forsand, slik kommunen var til 1965, kunne det i mellomkrigsåra teljast opp eit tjug garnlag til vintersildfisket. I området frå grensa med Strand til Oanes og ytre Lysefjorden var det seks garnlag (Bergsvik, Meling, Skeivik/Erevik, Oanes, Habn, Bergsholmen, i gardkrinsen med Berge, Gøysa, Forsand åtte garnlag, i Rossavik eitt, i Dirdal tre, i Frafjord to garnlag. Dette er då alle gardar som ligg til sjøen. Men det var også vanleg med deltakarar frå gardar opp til fleire kilometer frå sjøen: frå Røttedal, Oaland, Haukalid og frå Espedalen opp til øvre Espedal. I Dirdalslaget var det også med garnfiskarar frå dalen ovanfor Dirdalgarden.

Med garnlag på vintersildfisket som vurdering av deltaking frå Høgsfjordbygdene kjem ein etter folketellinga i 1930 fram til rundt 32 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år i Høle, medan det for Forsands vedkomande vil vera tale om rundt 21 prosent. Då har ein, kvar for seg, rekna med berre hølebuar og berre forsandbuar. Det kan truleg stort sett forsvaraast. Men ein må kunna rekna den samla deltakinga noko større. Det har ein då også skjønsmessig gjort når ein held seg til ei deltaking på rundt 27 prosent av alle menn mellom 15 og 60 år frå Høgsfjordbygdene i det heile. Såleis må ein også i mellomkrigsåra rekna med høgsfjordingar på vintersildfiske t.d. med sildesurparar frå andre kommunar.

Høgsfjord med Frafjord og Lysefjord har frå gammalt vore rekna for eit godt og årvisst område for sommarfiske, særleg då av brisling og sild. I si tid vart det her dreve fiske på ein lokal sildestamme også. Det var sild som mykje heldt seg i Lysefjorden innanfor den barrieren som den grunne fjorden mellom Oanes og Forsand laga. Velkjende fangststader var frå gammalt ved Habn i ytre og ved Geitaneset i indre Lysefjorden, og silda kunne ha namn etter desse fangstadene. I dette fisket vart det nytta meir småbendte garn enn dei vanlege vintersildgarna. Denne «Høgsfjordsilda» er også omtala i eldre topografisk litteratur.⁶⁰⁾

Det var tradisjon over gards- og grenedesamarbeid om notfiske etter sommarfisk i Høgsfjordbygdene. I samband med dette fisket kan også nemnast at det i Bergevika var reist særleg sjøhus for salting og krydring av sild og brisling fram til åra kring 1920. Frå 1920-åra var det også hermetikkfabrikkar i drift både på Høle og på Ims.

I 1900-åra vart landnotbruk utvida til snurpenotbruk også, samstundes som det vart halde oppe skipnad med gards- og grenedesamarbeid med særlege landnotbruk. Uti mellomkrigsåra kunne ein telja opp eit lite tjug snurpebruk i Høgsfjordområdet, og i tillegg oppi eit halvt tjug særlege landnotbruk, i alt 25-30 notbruk for sommarfiske, spreidde over området frå Breivik i ytre til Frafjord i indre fjorden. Det var då snurpenotbruk i flest alle grender ved sjøen i Høgsfjord, ytre Lysefjord, Frafjord. Men t.d. gardkrinsane Dirdal og Rossavik/Mæle heldt seg einast til landnøter. I Høle kommune kunne ein i åra kring 1930 finna seks snurpenotbruk i sommardrift og i Forsand 11-12.

Eit døme på det nære samspelet mellom drift på

land og drift på sjø kan ein sjå i Frafjord. Her hadde dei tolv gardpartane to landnotlag, med seks medeigarar i kvart. Likeeins hadde brukseiningane på Molaug, Håland og Kommedal – ei halv mils veg oppe i dalen – landnotlag saman. Sidan vart dei to Frafjordlagga slegne saman til eitt, og ein fekk både for Frafjordlaget og for «dalbulaget» utviding av verksemda med snurpenøter. I tillegg var det også eit mindre notlag, meir uavhengig av det nære sambandet med gardsdrift. Det heiter at «Dalbulaget» hadde ein medinteressent på Frafjordgarden som også hadde til oppgåve å varsle dei oppe i dalen når det var fiskesyner i fjorden. Sommarsdag, då deltakarane i Frafjordlaget kunne vera opptekne med slått og høyonn, hadde dei der også eit særleg varslingssystem, dersom det syntet fisk i fjorden. Elles var det vanleg at notlaga brukte kveldane til å sitja på stranda eller fara på fjorden for å sjå etter fisk.

I fiskeritellinga i 1948 vil ein også kunna få eit bilete av korleis ein i dette området av Ryfylke berre i mindre mon fann fiske som eineyrke, i høve til dei som då dreiv fiske i samband med anna yrke. I oppstillinga fortel A. om fiskarar i alt, B. fiske ein eineyrke, C. fiske som hovudyrke, D. fiske som attåtyrk. Fiske i samspel med jordbruk må ein då kunna finna under C. og aller helst under D. – utan at tala fortel kor mange med tilknytning til jordbruk som dreiv fiske også, men meir korleis fiske vart dreve i samband med anna yrke eller næringsdrift.

	A.	B.	C.	D.
Høle	97	12	35	50
Forsand	105	6	34	65

Strand	149	20	50	79
Årdal	34	3	13	18
Fister	78	7	29	42
Hjelmeland	108	28	55	25
Finnøy	116	28	37	51
Sjernarøy	134	12	90	32
Jelsa	70	7	37	26
Erfjord	52	6	20	26
Sand	10	2	4	4

KJELDETILVISINGAR

- 1) Steen 1957, side 116
- 2) Christensen 1971, side 338
- 3) Christensen 1971, side 338
- 4) Christensen 1971, side 339
- 5) Krog 1816
- 6) sitert etter Tveite 1959, side 113
- 7) Amtmannens femårs melding 1861-1865
- 8) Nærøvik 1986, side 30
- 9) Steen 1957, side 117
- 10) Solhaug 1983, side 749
- 11) Amtmannens femårs melding 1866-1870
- 12) Boye Strøm 1888, side 42
- 13) opplyst av Olav Mjølsnes etter arkivgranskinger
- 14) Arentz 1779 (1975), side 24
- 15) Boye Strøm 1888, side 42
- 16) Boye Strøm 1888, side 46
- 17) Joakim Grude 1891
- 18) Joakim Grude 1891
- 19) Boye Strøm 1888, side 269-290, 350-389
- 20) Steinnes 1974, side 94-97
- 21) Lundevall 1936, side 156
- 22) Ramsfjell 1957, side 38
- 23) Joakim Grude 1908 (1976) utgåve 1976 II, side 8
- 24) Bergsåker 1964, side 98
- 25) opplysning frå Elisæus Vatnaland
- 26) Solhaug 1983, side 749
- 27) opplysning frå Elisæus Vatnaland
- 28) Ladstein Vestbø 1988, side 6
- 29) Boye Strøm 1888, side 369
- 30) Boye Strøm 1888, side 359

- 31) Boye Strøm 1888, side 386
- 32) Hoftun 1981, side 171-172, 202
- 33) Lensmannsmeldingar 1866-1870
- 34) Lensmannsmelding Høle tinglag 1861-1865
- 35) Bergsåker 1986
- 36) opplysning frå Ragnvald Hidle
- 37) opplysning frå Olaus Veholm
- 38) opplysning frå Åmund Grønvik, Håkon Bergsagel
- 39) Mehus 1953, side 74
- 40) Robberstad 1930, side 7
- 41) Tuastad 1966, side 74
- 42) Bakkevig 1976, side 174
- 43) Gamle norske kart 1981
- 43a) Boye Strøm 1888, side 40
- 44) Bergsåker 1977, side 24
- 45) Bergsåker 1983, side 76
- 46) Brandal 1984, side 7
- 47) Bergsåker 1975
- 48) Ladstein Vestbø 1988, side 13
- 49) Bergsåker 1986
- 50) Bergsåker 1983, side 95-96
- 51) jfr. fullstendig liste over munnlege kjelder frå dei ymse bygdene når det gjeld tilhøva i 1900-åra. I det fylgjande kjem då opplysningane frå desse utan særleg kjeldetilvising i dei einskilde tilfella.
- 52) basar i desse tidlege snurpebruka: Tobias Landa, Finnøy, Ivar Eie, Strand, Marselius Gjøse, Forsand
- 53) Dalva, side 40
- 54) Foldøy 1981, side 160
- 54a) Veka 1958, side 49
- 55) Foldøy 1981, side 122
- 56) sitert etter Skiftun 1938, side 227
- 57) Tjeltveit 1986, side 45, 73
- 58) Bergsåker 1986
- 59) Barkved 1939, side 283
- 60) Kraft 1830, side 151 – I tradisjonen heiter det at det vart slutt med fisket etter «Habnasild» då den nye snurpenota på Gøysa i 1912 hadde «sopt reint» på den gamle fangststaden der.

MUNNLEGE KJELDER – JFR. 51

Suldal:

Albert Moe

- Sand:**
Torger Hauge, Gudrun Bakken, Gunnar Lunde, Kasper Nilsen
- Jelsa:**
Karl Høyvik, Jarleiv Bjørklund
- Erfjord:**
Torgils Vaage
- Hjelmeland:**
Gudmund Eiane, Georg Vika, Jan Ommundsen
- Fister:**
Åmund Grønvik
- Finnøy:**
Nils Ladstein Vestbø, Paul Gard, Einar Meling, John Lilleland
- Sjernarøy:**
Ragnvald Hidle, Tor Årtun, Magnus Årtun
- Årdal:**
Tårn Schmidt, Olav Austigard, Holger Ur, Trygve Ur
- Strand:**
Peter Barkve, Leiv Nag, Odd Næss
- Høgsfjord:**
Ådne Berge, Kristian Berge, Torleiv Hagen, Guttorm Mikkelsen, Alfred Hagen, Bertinius Berge, Osvald Kjærvoll, Tobias Frafjord, Olaus Veholm, Rasmus Bergsaker, Håkon Bergsagel
- «Heimen» XV – Oslo 1971
Jacob Dalva: Frå tømmer til tønner
Ola Foldøy: Suldal kultursoge – Jelsa II – 1981
Gamle norske kart Rogaland fylke – Norsk lokalhistorisk Institutt 1981
Joakim Grude: Stølsdriften paa Vestlandet – Stavanger 1891
Joakim Grude: Jæderen 1908 – ny utgåve Stavanger 1976
Hallvard M. Hoftun: Suldal kultursoge 1981
Jens Kraft: Topografisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge – Det Vestenfjeldske Norge – Kristiania 1830
F.A. Krog: Oeconomiske statistiske Efterretninger om Skudenæs Præstegjeld 1816 – Årsskrift for Rogaland historielag nr. 3 – Stavanger 1916
Nils Ladstein Vestbø: Ymse frå jordbruket i Finnøy i gamal tid – Finnøy Bondelag 1988
Lensmannsmelding Høle tinglag 1861-1865 – Riksarkivet
Lensmannsmeldinger 1866-1870 – Statsarkivet i Stavanger
Tarald Lundevall: Samvirkeformer i sildefisket – Oslo 1936
I. Mehus: Sædefiske – «Ætt og heim» Stavanger 1953
Jostein Nærøvik: Norsk historie 1870-1905 – Oslo 1986
Toralv Ramsfjell: En dagbok fra 1850-1880 – «Ætt og heim» Stavanger 1957
Knut Robberstad: Landslut – Oslo 1930
Tor Skiftun: Hjelmeland – Stavanger 1938
Trygve Solhaug: De norske fiskeriers historie 1815-1880 – Oslo 1983
Sverre Steen: Det gamle samfunn – Det frie Norge IV-Oslo 1957
Asgaut Steinnes: Styrings- og rettsskipnad i sørvest Norges i mellomalderen – Oslo 1974
Boye Strøm: Topografisk-statistisk beskrivelse over Stavanger amt – Kristiania 1888
Njål Tjeltveit: Hjelmelandsvågen – Stavanger 1986
N.H. Tuastad: Sundførkastet – Årbok for Karmsund 1961-1965 – Haugesund 1966
Stein Tveite: Jord og gjerning – Oslo 1959
Johan Veka: Sand kommune 1858-1958 – Sauda 1958
- Jon Bergsåker (73) er pensjonist på Bergsagel i Sandnes. Han var fylkeskonservator i Rogaland 1974-1987, og var tidligare redaktør i Dagbladet Rogaland.

KJELDER

- Amtmannen i Stavangers femårs meldinger – Statsarkivet i Stavanger
- Hans Arentz: Beskrivelse over Stavanger Amt i Norge – København 1779 – utgåve Stavanger 1975
- Kaare Bakkevig: Stadnamn frå Neset – Bergen 1976
- Holger Barkved: Soga um Strand – Stavanger 1939
- Jon Bergsåker: Høle gjennom hundreåra – Sandnes 1964
- Jon Bergsåker: Rogaland meieribruks historie – Stavanger 1975
- Jon Bergsåker: Båten og bygda – Stavanger 1977
- Jon Bergsåker: Bygd og trygd – Stavanger 1983
- Jon Bergsåker: Fiske i Rogaland – Upublisert manuskript, Rogaland Fiskarlag 1986
- Trygve Brandal: Frukt og bærdyrking i Hjelmeland – «Folk i Ryfylke», 1984
- Arne Emil Christensen jr.: Sjøbruksstudier i lokalhistorien –

Betels Musikklag ca. 1918. Første rekke frå venstre: Johan Egeland (leiar), Kjøpm. Hansen, Guri Hølland, Randi Tendeland (nå Olsen), Brita Øverland (nå Hærem), Johanna Teig og Jensine Herheim (nå Nodland). Andre rekke: Svanhild Ristesund (nå Elle), Margit Herheim (nå Teig), Nora Skålland, Jorina Hølland (nå Andersen), Marta Tvedten (nå Kolbeinshaug), Ragnhild Østrem (nå Serviteit), Kolbein Teig og Johannes Aartun.

Song- og musikklivet på bedehusa i Ryfylke

AV JAKOB AANO

Blant innlegga på seminaret om religiøs folkesong i Ryfylke var eit forvitneleg kåseri av Jakob Aano. I ei personleg form tar Aano oss med gjennom den tone- og songskatten som har

følgt han frå oppveksten og gjennom heile livet. Etter å ha lese kåseriet forstår vi kanhende betre kor viktig songen og musikken har vore for livet kring bedehuset.

Vi hadde eit husorgel heime i Sauda i min barnedom. Far var glad i musikk og song, endå han song ikkje særleg godt sjølv.

– Men mor dokkas, hu kan syngja, sa han ein gong dei to eldste søstrene mine øvde seg, men ikkje fekk det skikkeleg til.

Og det var sant, ho mor hadde ei god røyst, klokkekerein og mjuk. Og ho hadde lært å slå gitarrakkordar under Albert Lunde-vekkjinga i Stavanger der ho var i teneste i mange år i sin ungdom. Og ho var med og fekk i gang eit musikklag av nokre bedehus-koner i Sauda. Så spelte ho akkordar på husorglet, og eit par av dei andre klimpra på gitar, og så song dei dei friske, nye songane som følgde vekkjingane frå tidleg i dette hundreåret, og særleg frå 1920-åra. Dei var nye, både i tekst og tone, gladare liksom, og mange av «dei gamle» på bedehuset fann dei nok litt for «lette», både i form og innhald. Men songane var uttrykk for ekte frel-

ses-opplevelsing, og dei rådde seg etter kvart rom i bedehus-samlingane.

Eg hugsar enno eit par av dei songane dei terpa på på øvingskveldane heime: Bror min og eg kunne følgja med, der vi låg og liksom skulle sova i romet ved sida av stova der musikkforeininga var samla. Ein av dei må ha gripe meg særleg, både med sin tone og sitt inderlege innhald. Eg hugsar framleis eit par vers. No har eg leita han fram, og han lyder slik:

1. Jesus om deg vil jeg sygne
du som med blod løste fangen.
Stem da mitt hjerte for sangen
lær meg å sygne om deg!

2. Trældommens tid er forgangen.
Freden nu bor i mitt hjerte.
Nåden bortdriver all smerte.

Salig i Jesus jeg er.

3. Tenk om min Jesus jeg kunne
høyt for allverden lovprise!
Tenk om båd' därer og vise
visste hvor liflig han er!

4. Og når min tid er forgangen
her i de jordiske dale,
går jeg til himmelens sale;
bedre der klinger min sang.

På folkeskolen lærte vi Per Sivle sin vakre song om mor: Den fyrste song eg høyra fekk, var mor sin song ved vogga. Og det var visseleg sant for meg og. Men det var så mange som song for meg og vesle-søster Klara, ved vogga, ved Barnesenga og elles om kveldane, – både hushjelper, og våre to eldre, snille søstre. «I en sal på hospitalet», «Tre søte småbarn» ... som «venter på far», «Å pappa, vil du gi meg en femøring til eie ... så skulle jeg kjøpe meg alt jeg ville ha!» – Rørande, sentimentale, eller glade, – dei festa seg djupt i barnehugen, eg hugsar dei framleis.

Men, merkeleg nok, eg trur ikkje dei song gamle bånsullar for oss, i alle fall hugsar eg ikkje slike frå eigne barneår. Men sjølv song eg for mine eigne born slike sullar som «Byssan lull koka kjetilen full» o.a. Og svigerfar song eit par av dei gamle bånsullane for vår eldste som han fekk ha på fanget før han gjekk bort. Og som eg sidan song for borna våre, både «Liarås, Liarås, der e godt å gjeta» ... som Ryfylke Visegruppe har gjort kjend, og også ein sull som byrjar med spørsmålet: Ka seie bjødn? og der svaret blir sunge på den vanlege bånsull-melodien:

Bukka-hod'n og badna-skrådl – det lirrar så

godt i mitt øyra
luren den tor'eg kje høyra,
trommå jagar meg långt av land
og børså e min dø'ar-mann,
– seie bjød'n. –

MUSIKK OG FEST PÅ BEDEHUSET

Men mor sine musikklagssongar hugsar eg frå øvingane i stova heime, – og frå møta og festane eg fekk vera med på på bedehuset Bethel i Sauda.

Ja, det er kanskje festane eg minnest best. Jule-trefestane, – og haust- og vårfestane. – Matpausen var alltid stor stas. Då vanka det kanskje brus frå Gunnar Løviks brusfabrikk, på flasker med sikkerhetskork. – Når vi hadde drukke oss utørste, var det alltid moro å rista flaska, og så vippa opp korken, – då kunne det spruta! – Men det var etter vi hadde sett til livs mang ei «skjeva med pålegg» – egg og ansjos var særleg godt. Og reine velsmakken var franskbrødkjever med fruktsalat på: fruktbetar i krem, – den smaken kan eg enno kjenna i ganen når eg lokkar det fram i minnet!

Men når det gjeld songen, så er det ein til av songane frå mor sitt musikklag, eller musikkforening som dei sa, som eg minnest særleg, både for den friske, nesten glade tonen, og fordi han stod i eit slag verknadsfull kontrast til det dramatiske innhaldet:

– Se mengden til Golgata iler, og Jesus iblant dem der går.

Foraktelig, grusomt de smiler. Hans panne bær' blodige sår.

Og så koret: Å tenk, det var allting for meg
– for meg brast hans elskende hjerte. Å tenk det var allting for meg.

Og så i siste vers: han glemte seg selv midt i

døden,
han glemte sin tornfulle vei.
han så kun på menneskenøden –
Å tenk, det var allting for meg.

Dette er sentralt i den songskatten som eg vart fortruleg med i barndommen. Det kunne vera så som så med den poetiske kvaliteten, – og tonane var vel heller ikkje så lødige alltid, – men innhaldet var sentralt: Det var Jesu kjærleik like inn i døden for vår frelse, – og det var vitnemålet om kor godt det var å vera Guds barn og Jesu læresvein: «Å, om båd’ därer og vise – visste hvor liflig Han er ...» Og instrumentet som gav tonefølgje, var, på bedehuset som heime, det enkle husorglet med tröpedalar. Det varte enno lenge før pianoet vart ein del av basis-inventaret på bedehusa. Det skjedde først etter krigen, faktisk.

Men, er dette bilete eg her har teikna, i grunnen typisk for den bedehussongen som var dominande på bedehusa i min barndom og tidlegare? Det representerete i alle fall ikkje heile registret. –

SALMAR OG SONGAR OG ÅNDELEGE VISER
Då bedehusa skaut opp ut over landet, og aktiviteten der smått om senn tok over frå husmøta heilt frå Hans Nilsen Hauge si tid, så song dei nok helst dei same salmane som i kyrkja, or Landstads Salmebog, den seinare Landstads Reviderte.

Og såleis var det nok i heimane og. – Dei søndagane det «ikkje var preik» som dei sa, las han far frå huspostillen til Ludvig Hope, «Mot Målet». Far hadde stor vørtnad for leiarane for dei store misjonsselskapa. Ein av dei var Ludvig Hope. Og det har slått meg seinare når eg tenkjer tilbake på husandaktane dei stille søndagane heime, kor godt

han far las Hopes malmfulle nynorsk. Far hadde då berre lært konservativt riksmål på folkeskolen før hundreårsskiftet! – Men eg trur det hjelpte at han sette forkynnaren Ludvig Hope så høgt. – Og han far las så poengtert dei mange salme- og song-strofene som Hope siterte i andaktane sine. For Hope auser både i huspostillen og i andaktsboka «Eit ord i dag» flittig frå vår rike song- og salmeskatt. Eg har leita fram nokre slike, frå dei minne som stadig sit att etter desse søndagsandaktane i barndomsheimen. T.d. avsluttar Hope si juledagspreike med eit vers frå den inderlege Brorson-salmen «I denne søde juletid», der det m.a. heiter:
Når hjertet sitter mest beklemt,
da bliver frydens harpe stemt,
så den kan bedre lyde. –

Og der er vi også rett inne i eit sentralt område som illustrerer den måten ikkje minst forkynninga på bedehuset brukte den religiøse songskatten på. Nemleg som illustrasjon til ei sentral sanning som talaren ville streka under i preika si. Til trøyst, slik som her. Eller til understrekning av alvoret i kallet til oppgjer og omvending, t.d. med eit fyndord som dette, som avslutting på ei appell-preik:
Å, hvilken salig dag du fikk,
om du begynte nu, i dette øyeblikk!

– Eg kjende sitatet frå forkynninga, lenge før eg vart merksam på at det går igjen mest som eit refreng i ein sentral Brorsonsalme, «Akk visste du som gikk i syndens lenker, hvor hårdt det er det Satans slaveri» (LR 530).

SONGEN I FORKYNNINGA

Så ser vi då at bedehussongen har med seg arven

frå salmesongen i gudstenesta i kyrkja. Ja, vi kan seia at songen fekk ein ny, utvida funksjon i og med at han så ofte vart brukt direkte som understrekning av sanningar forkynnaren ville prenta inn i tilhøyrarane. Eg hugsar svært mykje av slik bruk av den gamle salmeskatten vår. Til å måla Jesu kjærleik for møtelyden, kunne emissären t.d. sitera frå den alt nemnde julesalmen av Brorson. Johannes Dåsvand, ein av dei store talarane i gamle Kinamisjonen, gjorde det, og han la særleg vekt på det gamalmodige ordet «svart» som han las med lang a (I NoS står det forresten «tungt»):

Det var ham (det er: Gud) svart at tenke på
at verden skulle under gå,
det skar ham i hans hjerte.

Så stor var Guds kjærleik til det falne mennesket, men så mykje kosta det å frikjøpa det same menneske!

Og eg minnest med stadig takksemd, kor det var til trøyst for meg, heilt frå barneåra, og så som ung famlande på trusvegen, det far hadde lese i ei Hope-preike – eg må ha hugsa det frå år til år – Hvordan det føles og hvordan det går, barn skal du enda få være.

Og om du synder og anklaget står, slipper du selv for deg svare.

Også i livets mørkeste stund gjelder der oppe «nådens forbund» – Hvordan det føles og hvordan det går, barn skal du enda få være.

Men her har vi, nesten umerkeleg, glide over i den songskatten som var heilt typisk for bedehuset. – Denne salmen er ikkje, så brorsonsk han kan lyda, frå salmeboka. Men han kom inn i Sangboken, den

såkalla fellessongboka til dei kristelege organisasjonane. Salmen, eller kanskje heller: songen, er av Anders Nilsson og er omsett frå svensk i 1890. Men han kling i alle fall som ein salme, både i tone – t.d. til same folketonen (frå Hallingdal) som den monumentale «Ingen vinner frem til den evige ro, som seg ei veldig fremtrenger», – og delvis i innhald. Men kanskje han likevel er for direkte, for rakt på sak liksom, til å finna naturleg plass i salmeboka, med si konkrete, målende forsoningsforkynning: «Bli blott i sårene, Frelserens brud, så skal du havne der hjemme».

– Kanskje ein salme vil vera meir tilbakehaldande i biletbruken, enten det gjeld utmalinga av Jesu lidingar eller viljen til å stilla tilhøyrarane på val konkret: «I dag, når du høyrer Guds ord, så forherd ikkje hjarta ditt», – for å illustrera det med eit bibelsitat som er mykje brukt i vekkjings-forkynninga (Hebr.3,7-8).

SAMSONG GIR STYRKE

I alle fall: Det er vel rett å seia det slik at bedehus-songen tok med seg svært mykje av den gamle salmeskatten, med si tyngd i luthersk, ortodoks og pietistisk arv frå Tyskland og Danmark. – Salmeboka (LR) hadde påfallande lite av den rike songskatten frå den angelsaksiske og amerikanske tradisjonen, med sine innslag og lovprising og trusglede. Her vart bedehusmiljøet ein vid innfallsport for heile denne rike kulturskatten. Og han traff tonen hos ein ny generasjon kristne, med det rom han gav for opplevingsaspektet i kristenlivet. Mykje kom og frå Sverige. Og etter kvart vokst det fram ein ny norsk songskatt, skapt i det nye vekkjingsmiljøet på bedehuset.

Og slik kan ein vel seia at bedehuset opna for

Betel Musikklag 1932. Første rekke frå venstre: Anna Døssland, Solveig Åbø (Dahl), Eli Søndenå, Betty Knutsen (Odland), Alma Årthun, Malena Andersen (Bokn). Andre rekke: Johannes Aartun, Gjertrud Sjurseike (Brekke), Signy Andersen (Follesø), Gustav Døssland, Signy Lofthus (Nerheim), Martha Lofthus, Martha Ohm.

ein ny, og gladare måte å syngja saman på. Tenk berre på den norske presten Prytz sin song frå 1903. Han er nesten amerikansk evangelikal i

stilen, – og han er eit sant uttrykk for den vakte kristnes frelsesfryd: «Jeg går og nynner på en sang»: – «Jeg går og nevner på et navn –: Sangen og navnet er Jesus ...»

Min veg til personleg avgjerd som medvitenskapsmann gjekk stillferdig for seg, ved at eg «bøygde kne» – saman med dei andre bedehusvenene i 16-års-alderen. Det var i grunnen eit ledd

i ein mogningsprosess frå barnetru til meir reflektert vaksen kristentru. Og eg hadde ikkje dei store, stormande kjenslene, korkje av synd eller frelsesfryd, som det heitte. – Men eg visste kva eg lengta etter, og eg fekk fred og tryggleik i trua. – Og då vart denne songen levande for meg, på ein personleg måte. Og då eg gjekk og song for meg sjølv medan eg malte huset heime ein sommar, var det nett denne songen eg kom tilbake til, og eg oppdaga at eg etter kvart kunne alle versa: – «Og fra den kilde i meg sprang, er hele livet fylt med sang. – Sangen og navnet er Jesus:

O Jesus, du som blev mitt kvad,
takk at du gjorde hjertet glad!
Nu vil jeg bære i min favn
ditt sterke, milde frelsernavn».

SONGEN SOM VITNESBYRD OG APPELL

Songane hadde – og har – mange funksjonar i samværa på bedehuset. Når det var vitnemøte, så var det kanskje eit songvers som vart støttestolpen som hjelpte eins vaklande frimod så ein våga reisa seg og «avleggja eit vitnesbyrd», d.v.s. dela ei erfaring frå truslivet, fortelja om ei oppleving i kvarldagen: Då var det trygt å så å seia hekta sine famlande ord til eit vers som var blitt «godt for meg». Slik kunne ein få hjelp til større vitnefrimod, og til å stå for ei meir bevisst kristen livsholdning også i kvarldagen: No visste «dei andre» at eg og ville vera med!

Men bedehussongen hadde andre tonar, og andre tekstar. – Dei kunne vera med å understreka livsalvoret: Du blir stilt på val. Du blir mint om dei to utgangane or tilværet: «Å tenk eingong når alle fram skal stemna, Til himlensport, og alle bankar på – Kven skal gå inn, og kven skal ute stå?» Slik syng Matias Orheim, han som også vitnar om «Kor mykje

stort, kor mykje gildt, kor mykje herlegdom Den unge får som kjem til Gud og tidleg vender om». Eg hugsar enno koss eg kjende på ei underleg uro, når min eldre bror Arne, som «kom med» før meg, byrja opptre med song, og song om han som avviste kallet til frelse: «Nei ikke ennu, sa en liten gutt», og han heldt på med å seia nei til det vart «for sent, for sent for meg». – Arne var forresten den første eg hugsar som song den kjende folketonen «Jeg råde vil alle i ungdommens dage at de nu i tide må tenke seg om». Lite ante vi då at denne vekkjingssongen skulle bli ein folketone-klassikar som jamvel Ryfylke Visegruppe kan syngja i våre dagar! – Kanskje er det fordi han, ved sida av sin rakt-på-sak-bodskap, har kvalitetar – både som poesi og musikk – som gjer han meir tidlaus? Teksten minner om den klassiske Blix-salmen «Å tenk på Gud i ungdoms år», – som sanneleg har vekkjings- og omvendingsappellen tydeleg nok, om vi berre lyder etter:

Ja, tenk på Gud når du er ung, før du vert gamal, trøytt og tung ..

– då vert det tungt å venda om, og frå det vonde vika ...

Så lat då Gud ditt hjarta få, frå ungdom og til alder grå,

då vert det lyst å leva!

Ja, så direkte syng vi omvendings-appellen i kyrkja og. Bedehusets styrke har vel vore at det har formidla appellen til å gjera alvor av omvendinga: «Skynd deg, skynd deg og tag, tag Guds rike i dag!»

MUSIKKLAGET SOM FELLSSKAP OG STØTTE I FORKYNNINGA

Det var ofte i samband med ei vekkjings- og for-

nyingstid blant venene på bedehuset at musikkforeningen, musikklaget, vokt fram. Slik fekk ein aktivisert dei nye, fekk dei inn i ein samanheng der dei kunne vera med, vera til nytte og glede, og samstundes veksa og styrkast i trua. Så fann jente fram gitaren, i folkehumoren heitte gitaren gjerne «forsmedelsen» i dei fjerne åra: Alle såg kvar dei høyrd til, når dei bar gitarpisen på veg til eit møte, eller ei øving! Så vart det som ein «bekjennelse» berre å gå med gitaren! Og så lærte dei å slå akkordar. Lettast var det jo trefjerdedels-takt. – Så det vart mykje – utilsikta! – valsetakt på bedehusa i vekkjingstider!!

Men slik vart mange av dei nye songane både lette og kvikke å syngja. Det var helst jentene som song den første tida. Etter kvart kom guitar også til, men då helst med violin. Slik kom både Ludvig Munthe og eg med i Musikklaget på bedehuset i Sauda i siste halvpart av 30-åra. – Men etter ei tid la bror Arne vekk fela og gjekk over til trekkspel. Andre fann fram mandolin, ei tid hadde vi dessutan både sag – med sin mjukle skjelvetone, tverrfløyte, og harpeleik. Det kunne bli så mykje musikk at det overdøyvd songen, jamvel no når mannsrøyster lenge hadde blanda seg inn i kvinnekoret!

No var det heller ikkje alle som var like glade i – og glade for – denne nye musikkstilen på bedehuset. Vi opplevde noko av same reaksjon som møter dagens nye synge måte og musikkstil. Det vart for lett for somme av «dei gamle», – og for lettvint, både i tone og tekst, meinte dei. Og det var no ikkje så rart. Mangt var – og er – underlødig, både musikalsk og med omsyn til bodskapen. For ikkje å tala om at teksten drukna i tonestyrken frå instrumenta, jamvel om det må vera endå meir av eit problem med våre dagars ufråkomelege

«forsterkar»-anlegg! Men rørande var det likevel å merka kva dei fann seg i, «dei gamle», og kor tolsame dei var, – i takksemdu for å ha fått så mange gilde ungdomar med.

Musikkлага fekk mange stader ein fast funksjon som del av «ritualet», kunne ein mest seia, på bedhusmøta. Dessutan hadde dei gjerne særoppgåver i tider med meir «vekkjing og liv», som det heitte. Dei kunne vera med på ettermøta, og med songar som uttrykte ei serskilt innbyding: «Å sjel som er her, kan hende det er, den siste anledning du har!» – derfor: «grip anledningen nu!»

No må ein nok vedgå, som sagt, at ein del av songvalet var underlødig, ja, kunne uttrykka urealistisk verdensflukt med sin overfladiske himmel-lengt, – «Å hvor jeg lengter se staden», – utan at det var uttrykk for ei ekte religiøs livskjensle. Derfor vart musikklags-presentasjonane nok etter kvart også eit problem for dei meir kvalitets-bevisste i bedehusmiljøet. Og dette førte til arbeidet med å høgda kvaliteten, t.d. gjennom musikk-tidsskriftet Concordia, og ulike seminar som vart haldne ut over i andre helvta av dette hundreåret. Gjennom dette arbeidet er der gjort store framsteg for ein betre song og musikk på bedehusa våre. Og alt i alt kan ein trygt seia at musikkлага har hatt ein stor positiv funksjon i verksemda på bedehuset, like til denne dag.

SONGKORET FINN SIN PLASS

Noko liknande kan seiast om korsongen. I Sauda fekk vi «Betelkoret», eit mannskor under lærar Erling Larsons kyndige og inspirerande leiing. Larson var frå Hjelmeland og kom som ung lærar til Sauda. Her vart han etter kvart ein av leiarane i bygda, og var ordførar i mange år. Men Betelkoret

Betel Musikklag ca. 1967. Første rekke: Sigurd Årthun, Bergliot Øverland (Teigland), Ordin Årtun, Ragnhild Øye, Jøsten Aartun. Andre rekke: Asta Herheim, Ingeborg Austerheim, Åshild Ruud, Anne Torun Aarebrot (Søndenå), Reidun Austerheim, Jofrid Øverland (Hauge), Ruth Teig (Birkeland). Tredje rekke: Alf Øverland, Egil Bokn, Henrik Birkeland, Eimund Andreassen, Kjell Gunnar Heimark, Jon Cornelius Bokn, Kåre Ottesen.

hadde han alltid tid for. Han såg det nesten som sin åndelege heim, sa han ved eit høve. Og vi var ein

fin, samansveisa kristen veneflokk. Unge og eldre, fabrikkarbeidarar, kjøpmenn og akademikarar, Sigurd Fløgstad, Ole Halvorsen, Kjell Bondevik. – Bondevik, ja. Det minner om ei av dei sterke opplevingane vi hadde under krigen. Den såkalla læraraksjonen førte til at dirigenten og fleire av songarane vart arresterte. Og vi hadde lova syngja i kyrkja. Då stilte vi opp, med redusert mannskap,

Betelkoret tidleg på 40-talet. Frå venstre: Louis Gundersen, Sagland, Ole Halvorsen, Rasmus Nerheim, Birger Bastlien, Kristiansen, Johannes Hoftun, dirigenten Erling Larson, Knut Aksnes, Olav Brekke, Sverre Tårland, Thommassen, Birger Breivik, Kjell Bondevik, Østbø, Gisle Søndenå. Foto: Jakob Aano.

og song, utan dirigent: Det vart eit mektig vitnemål, og ei sterk påminning om dei alvorlege tider vi gjennomlevde under okkupasjonen. Seinare øvde vi inn ein song som Bondevik skreiv i konsestrasjonsleiren ved Kirkenes, og som læraren og musikaren T.J. Storækre sette tone til: «Å, kor eg stunda etter ro i barmen». Songen vart eit gripande vitnemål om den styrke som kristentrua kan gi i motgang og tunge tider:

Kristus meg møtte med sin kjærleik trugen.
Allting han bøtte, skapte fred i hugen,
løyste mi gåta, frygdfull laut eg gråta.
Livet fekk meinung og méd.

Mannskoret «Betelkoret» hadde si beste tid under krigen og åra etterpå. Seinare spreiddest medlemmene meir, særleg somme av dei unge. På reperto-

aret hadde vi gamle kjernesalmar, som «Stå fast min sjel, stå fast i Herrens krige», songar som «Å ver hjå meg, for no er kvelden nær», og dessutan meir spesielle kor-nummer. Eit slikt var «Dagen er forsvunnen», der Ludvig Munthe fall inn som solist med sin fyldige og varme baryton: «Lov o sjel denne Herre, deg bevaret har». Ja, vi prøvde oss jamvel på eit par av Wennerbergs Davidssalmar, der bror Arne sin lyse og glade tenor kom fullt til sin rett.

DEN KRISTNE SONGEN SOM ÅNDELEG RESSURS

Den kristne songen har såleis følgt meg gjennom heile livet, frå mine tidlegaste barneår. Ikkje minst gjennom heile ungdomstida. Og i mange og ulike samanhengar. Gjennom det kristelege skolelagsarbeidet, «Laget», fekk eg med meg den nordiske songskatten, frå det vesle songheftet «Stem i!» som var det første Norges Kristelige Student- og Gymnasiastlag gav ut. Seinare kom Laget si songbok «Kristen Sang». Her song vi, alt frå midt på 30-talet, med Sigurd Lunde «Vi her i dette skolelaget, vi har funnet en Frelser stor». Her song vi med Lina Sandell «Jag kan icke räkna dem alla, de prov på Guds godhet jag rönt», og her vart vi vekte til kallsmedvit og til kampmot for Kristi «rikkssak» som vår «største herlighet».

Og så kom krigen, som eg alt har vore inne på. Kristeleg Ungdomslag i Sauda vart eit aktivt, varmt felleskap som aldri før. Ikkje minst våre nasjonale salmar fekk ny meinung. Vi hadde faktisk songar som «Fagert er landet» som «lekse» til neste møte, og hadde mykje moro – midt i alvoret – av å prøva oss både som lærarar og elevar! – Og vi drog på turar, med sykkel og instrument, til

Svandal og til Suldal, ja vi drog til Vikedal og Sandeid og endå lengre. «Her kjem bedehus-gjengen» sa dei når vi kom heim att søndagskvelden, – ein gong var vi opp i mot 70 sykliaster innover Ropeid-vegen! Ja, det var glade tider, midt oppe i alvoret med krig og okkupasjon. – Vi heldt det faktisk gåande så lenge det var lappesaker å få tak i, og reservedelar frå kasserte syklar!

Og så hugsar eg festane frå dei åra. Julefestane særleg, og ikkje for maten sin del no lenger, den var det så som så med under krigen. – Nei, det var sjølve feststemninga. Og så julesongane: Vi kunne gå og gå rundt juletreet, vi lærte dei fleste julesongane utanboks, song etter song, og alle versa til endes. – Dei sit framleis i minnet, og ikkje berre «Jeg er så glad hver julekveld». Nei, vi tok opp dei ny-gamle, som t.d. Edin Holmes fine «Vårherre han hvilte i krybbben så trav». For ikkje å snakka om dei sterke Blix-salmene vi først hadde sunge i skolen for Hans Hylen, «No koma Guds englar med helsing i sky», og «Kling no klokka, ring og lokka, ring og lokka frå tusen tårn», – på den herlege gamle folketonen. Ja, det vart rike kveldar. Og etter vi drog heimefrå, til arbeid eller vidare utdanning utanom heimbygda, – ja, så gledde vi oss til å møtast på julefesten, – eller rettare: festane. For dei var mange, frå andre juledag til over nyttår. Og då vart rundgangen rundt treet lang. For vi braut av med helsingar og små vitnesbyrd, medan vi stod i søskenring, mellom songane. – Ja, det er kjære minne, minne for livet ...

DEN KRISTNE SONGEN SOM ÅNDSARV OG - KULTURYTRING

Men ikkje berre dette. – Når eg tenkjer etter, så har eg gjennom denne songarven frå heim, kyrkje og

bedehus blitt medarving til ein rik åndskatt: Noko av det rikaste og mest djuptloddande i den europeiske kulturarven: to tusen års kristen livsrøysne uttrykt i «salmar/lovsongar og åndelege viser», for å låna eit uttrykk frå nynorsk-bibelen frå 1938. – Ja, endå mange hundreår tilbake går skatten vi fekk del i, t.d. gjennom dei Davidssalmene vi song. Og ikkje så lite av denne skatten er halden levande og går til stadige nye generasjonar, ved tonar skapte av våre største tonediktarar, ein Bach, ein Luther, perler frå den rike europeiske og norske folketone-skatten ... Sanneleg, bedehus-miljøet er ein kultur-berar og kultur-formidlar av umåteleg verdi. – Og arven fornyar seg stadig, t.d. med tonar og tekster frå ryfylkingane Alfred Lunde og Alfred Hauge, – i både Salmeboka og Sangboken.

Dessutan, og til slutt, og kanskje aller viktigast for den einskilde, når det kjem til stykket: Det var

Ei gruppe frå Musikklaget, truleg 1939. Frå venstre: Malena Andersen (Bokn), Jakob og Arne Andersen (Aano), Ingeborg Søndenå, Gislaug Loftus (Aano), leiaren Johannes Aartun, Signy Andersen (Follerø), Ester Andreassen, Ludvig Munthe og Synnøve Botnen. Foto utlånt av Jakob Aano.

gjennom bedehuset og dei samvær og det miljø som vi via bedehuset fekk del i, at vår livsgrunn vart lagt, og vår livsretning staka ut: Du lever ikkje på slump. «Gud har ein plan med ditt liv», slik Trygve Bjerkheim seinare formulerte det i ein ungdomssong. Misjon vart ei utfordring, – både til den som reiste ut, – og til dei som vart verande heime. Det var same forplikting til liv og teneste for den som sende og den som vart send: Din rikssak, Jesus, være skal min største herlighet!

Some songar har fylgt oss på ein særskilt måte gjennom heile livet. Ein av dei aller første songane vi lærte å syngja som duett, syng eg gjerne framleis, enten med bror Arne, eller med min ungdomsven Ludvig Munthe: «Kven kan seia ut den glede». Opphaveleg er songen skriven av Lars Oftedal, men det er i Anders Hovden sin målbunad og med den nderlege folketonen frå Setesdal han stadig blir sungen, med sitt utsyn for ekte kristenglede: Kven kan seia ut den fagnad å få høyra Jesus til ...

Og til slutt. Ein av desse «nye» songane som kom inn i norsk kristenmiljø frå engelsk kyrkjesong er den praktfulle «Lov Jesu namn og herredom». Men jamvel om han er over 200 år gammal,

slo han først igjennom i norsk kristenliv, og då særleg blant ungdommen, først etter at vår store diktar Arne Garborg gav han sin malmfulle, lyrisk fulltonande målbunad: «Lov Jesu namn og herredom ... og krym han, allheims drott» ...

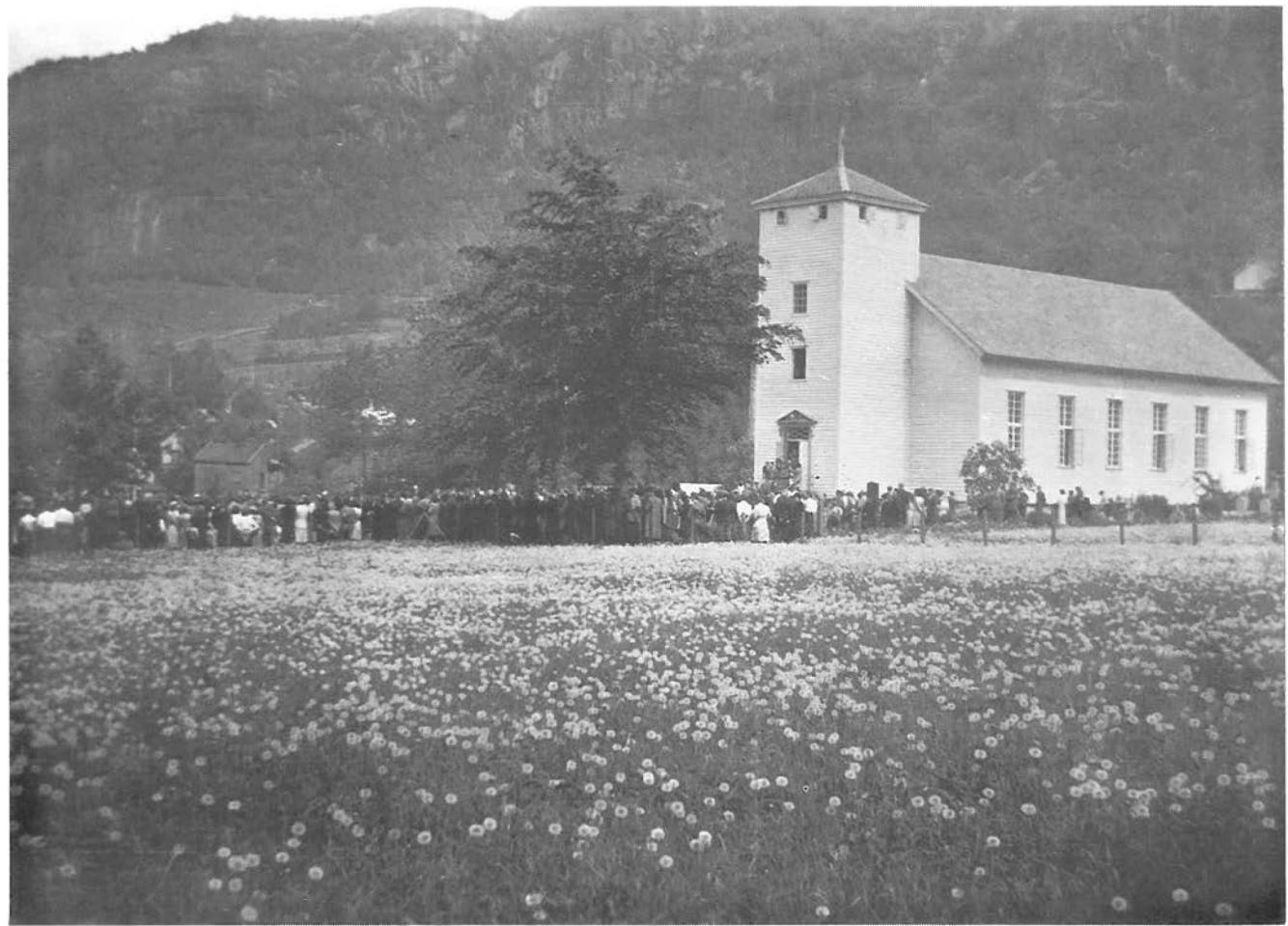
Vi song han så det løfte oss langt ut over kvardagen og inn i ein universell samanheng, der vi var samla til sommarstemne i Laget eller til liknande samlingar, – songen var med og peika fram mot eit mål for livet, som ingen jordiske avgrensingar kjenner:

Ja, gjev me med Guds kvite hær av all vår hug og hått

syng songen ny for Herren kjær, for Jesus, allheims drott!

Jakob Aano (70) er vel best kjent som stortingsrepresentant. Han sat på Stortinget frå 1965 til 1985, i 12 av desse åra som medlem av kyrkje- og undervisningskomiteen. Men for folk i indre Ryfylke vil han nok og vera kjent som rektor på Sand realskule frå 1949 til 1959. Jakob Aano er født i Sauda, men bur nå i Stavanger. Han har utdanning som cand. philol med norsk hovedfag, og har utanom dei nemnte stillingane vore lektor og rektor ved eit gymnas i Tanzania frå 1959 til 1963.

*Hjelmelands-kyrkja under eit stemne i 1947 eller -48.
Foto kopiert etter original hos Karen Hetlelid.*

Kirkemusiker i bedehusland

AV KNUT SELLEVOLD

Eit spanande møte er møtet mellom den religiøse folkesongen i kyrkjer og på bedehus og kunstmusikken i kyrkjene. Knut Sellevold kjener godt begge tradisjonane, og gjennom hans kåseri

frå songseminaret i Hjelmeland får vi kunnskapar både om det historiske endringsforløpet og om spenningen mellom tradisjonane.

Emneformuleringen trenger en presisering. Hva er kirkemusikk, og hvem er kirkemusikeren? Jeg velger en praktisk definisjon. Kirkemusikk er den musikk kirken har brukt, og fortsatt bruker i sitt gudstjenesteliv. Kirkemusikeren blir da den person som i kraft av sin utdanning forvalter denne musikken. Bedehusland er et ord andre har brukt om Ryfylke. Når en tenker på de mange bedehus en finner her, og de sterke lekmannstradisjoner innen kristenlivet, så er navnet en treffende beskrivelse.

KIRKESANGEN I ELDRE TID

Orglenes inntog i Ryfylke kom i vårt århundre. Da hadde kirkesangen fungert uten instrumentalledsagelse i mange generasjoner. Hvordan hørtes det ut i kirken når folk sang? Vi har mange beskrivelser av kirkesangen i forrige århundre, felles for

dem er en kritisk holdning. Fra Hjelmeland skriver sokneprest Thaulow i 1834: «Det vildet være en saare ønskelig Ting om man kunde forbedre Kirkesangen eller forandre det Skraal (sit venia verbo) som man her kalder Sang til melodiske Toner. Det troer jeg imidlertid ikke er vel mulig saa længe Kingos Psalmebog bruges, thi den er i Almindelighed vist ikke egnet for Melodisk Sang med mindre man har Orgel At man dog ved hjelp av Psalmmodikon kan give vordende Forsangere og enkelte andre Begrep om Toner har erfaring noksom vist ...» Thaulow skriver også at han har prøvd å undervise konfirmantene i «Choralsang» men det hjelper lite «naar de igjen i kirken faar høre det sædvanlige Skrig».

Folk lærte salmetoner av hverandre. Det var ikke alltid lett å huske dem korrekt, så det oppsto snart mange varianter av samme tone. Fenomenet

Thaulow kaller «Skrig og Skraal» er trolig det vi kaller heterofon salmesang, d.v.s. alle synger samme salme, men i sin egen personlige utforming og kanskje med personlige improvisasjoner. Da var det ikke alltid hjelp i om det var forsanger/klokker til å lede sangen. Hans versjon var bare en bland mange. Psalmodikon er et enstrengers instrument som minner litt om langeleik. Det ble mye brukt i sangundervisningen på 1800-tallet, og det var ikke uvanlig å bruke det til sangledsagelse i kirker uten orgel.

EVANGELISK FOLKELIG TRADISJON

Ved siden av kirkesangen har det også vært en annen sangtradisjon. Denne har hatt sitt hjem på bedehuset. Her har den utfoldet seg i et miljø der vekkelse, omvendelse og evangelisering har vært hovedanliggende. Tradisjonen har vært nært knyttet til folkelige uttrykksformer. Jeg kaller den derfor evangelisk-folkelig tradisjon.

Det går an å peke på en del trekk som har kjennetegnet denne musikkutfoldelsen.

1: Det har rådet spenning mellom et asketisk og et liberalt musikksyn. Bakgrunnen for dette er den klassiske problemstilling der en skiller mellom sakralt og profant. Kun det sakrale var egnet til bruk i kristen sammenheng, det profane hørte verden til. Vi kjenner til striden om hvilke instrumenter som kunne brukes. Fele og trekkspill var lenge sterkt belastede instrumenter som ikke ble tålt, mens gitaren derimot raskt ble anerkjent.

2: Innen tradisjonen har det skjedd fornyelse og tilstivning. Det som en gang var nytt og dristig mister sin kraft, men fungerer som sperre for nye impulser. Spenningen mellom tradisjon og fornyelse har gjerne tilspisset seg i tider da enkelte

musikkgenerer eller enkelte epokers musikk blir holdt fram som et idealbilde for samtiden.

Den haugianske vekkelsen fikk godt fotfeste i Ryfylke og representerer starten på det rike lekemannsarbeidet her. Innen denne tradisjonen rådet et pietistisk kultursyn med skepsis mot alt som kunne ta oppmerksomheten bort fra «det ene nødvendige». Men haugianerne diktet og sang salmer og åndelige sanger i en mer folkelig stil. Den reformerte påvirkning fra England når også Ryfylke. Metodister og baptister tok i bruk et vidt spekter av tidens underholdningsmusikk. Skulle en kommunisere med folk, måtte en bruke et språk de forsto.

Denne holdning preger også musikklagsarbeidet som kom til Rogaland i 1920 årene. Musikklagene ble etterhvert bedehusets ansikt utad. Her fikk de nyfrelste i vekkelsen vitne om sin tro og omvendelse. Målsetningen for denne bevegelse var således annerledes enn i kirkekoret eller senere i Tensing bevegelsen. Dette kunne føre til konflikt mellom kirke og bedehus. Medlemmer i kirkekoret kunne føle seg nødt til å slutte fordi en ikke var sikker på om alle sto fullt ut inne for det de sang om. Av samme grunn kunne kirkekoret/tensing koret bli uteslengt fra bedehuset.

Som karakteristiske trekk i musikklagstradisjonen vil jeg nevne følgende:

1: Teksten er helt helt overordnet musikken. Dette har i praksis ført til at musikken mer eller mindre betraktes som en ramme omkring budskapet. De mest frie innen denne tradisjonen vil kanskje hevde at musikken er en nøytral ramme, og at alt er tillatt når det gjelder å føre mennesker til tro.

2: Fordi hovedmålet er evangelisering, blir inn-

holdet i sangene preget av dette. Vekten ligger på synd, nåde, bot og kall til omvendelse samt vitnesbyrd fra den enkeltes tro og livserfaring.

3: Instrumenter blir brukt til understøttelse av sangen. Ren instrumentalmusikk er sjeldent brukt.

4: Den musikalske form er forholdsvis enkel og stereotyp. Det samme kan sies om det melodiske, harmoniske og rytmiske materialet.

5: Det er ikke vanlig å stille estetiske krav til framføringen.

Jeg har allerede nevnt at det har vært spenning mellom denne tradisjon og den kirkemusikalske. Før vi kommer tilbake til det, kan det være greit å presentere den kirkemusikalske tradisjon.

LITURGISK-ESTETISK TRADISJON

Kirkemusikken har en 3000 årig tradisjon bak seg, fra tempeltjenesten i Jerusalem og fram til i dag. Gudstjenestens liturgi med dens innhold og egenart har satt sitt preg på denne musikktradisjonen. Musikken har hele tiden vært gjort til gjengstand for refleksjon omkring musikkens funksjon i menneskelivet og i gudstjenesten. En har også vært opptatt av hvordan den framføres, og stilt estetiske krav. Derfor er det naturlig å kalle denne tradisjonen for den liturgisk-estetiske. For å få fram ulikheten i de to tradisjoner, kan det være naturlig å se på de fem punktene vi brukte for å beskrive musikklagsstilen.

1: Forholdet mellom tekst og musikk er langt mer nyansert. Musikk og tekst sees som en enhet. Å si at musikk bare er en ramme omkring innholdet, er ikke vanlig.

2: I kirken er ikke verbalkommunikasjonen enerådende. Kirkerommet, kirkekunsten, symboler og symbolhandlinger samt kirkeårsvekslingen taler

også sitt språk. Det tekstlige innhold i kirkemusikk-tradisjonen har en tilsvarende bredde.

3: Musikken blir sett på som et symbolspråk som ikke er underholdning, men som kan understreke og utdype Ordet. Den kan åpne for jubel og lovprisning eller stille meditasjon alt etter den ramme gudstjenesten setter for den. Instrumentalmusikk har derfor en naturlig plass i kirken.

4: Den store bredde av tekstlig innhold har også ført til et vidt spekter av uttrykksformer. Vi finner alt fra ren verbalformidling til store verker for kor, solister og instrumentalister. Det melodiske, rytmiske og harmoniske materialet spenner fra det enkle til det meget kompliserte.

5: Kultur forstår jeg som menneskenes selvrealisering i kunstnerisk utfoldelse. Det er ikke gitt at denne utfoldelse og gudstjenestelivet går godt sammen. Så snart oppmerksomheten vendes bort fra det kunsten skal forkynne og mot kunstneren eller utøveren, blir kunst og kultur uforenlig. Oppmerksomheten vendes bort fra Skaperen og mot det skapte. Men Gud er også skjønnhetens Gud. Skjønnhet oppstår når vi mennesker bærer fram for ham det beste vi kan og det beste vi har i håp om at han vil velsigne våre gaver. På bakgrunn av dette har en innen den liturgisk-estetiske tradisjon stilt estetiske krav til utførelse.

KIRKEORGLENE GJØR SITT INNTOG I RYFYLKE

Mange av de første orglene som kom var gave fra folk som var utvandret til Amerika. Dette gjelder f.eks. alle orglene i nåværende Hjelmeland kommune. Trolig har de utvandrede ryfylkinger opplevd salmesangen «over there» temmelig forskjellig fra den hjemme i gamlelandet. Her var

instrumentalledsagelse vanlig, med den disiplinering av salmesangen som følger av dette.

Sauda fikk orgel i 1904, Nedstrand i 1907, Hjelmeland i 1910, Sand i 1913 og Strand i 1916. Så følger det slag i slag utover i 20 og 30 åra. Noen av kirkene fikk harmonium istedetfor orgel. Firmaet A. Landrog Orgelfabrikk i Haugesund leverte mange av de første instrumentene innover i Ryfylke. Svært få står nå igjen. De var bygget etter prinsipper og metoder i orgelbyggingen som senere viste seg lite holdbare.

Men om kirkene fikk orgler, betød det ikke at det vokste fram et kirkemusikalsk miljø. Instrumentet ble kun brukt som ledsagelse til salmer og liturgi. Konsertvirksomhet utenom var ikke vanlig. De første organistene var lærere eller andre som hadde den nødvendige spilleferdighet. Tjenesten ved orgelet var bare et bierhverv i tillegg til annen sysselsetning.

Egen stilling for kirkemusiker dukker først opp på de større steder som Jørpeland og Sauda. De siste 20 årene er det opprettet stadig flere nye stillinger ofte i samarbeid mellom musikkskole/skole og menighet. Men ennå har ikke alle menigheter i Ryfylke en utdannet kirkemusiker i stilling.

TO TRADISJONER SOM MØTER

Som vi har nevnt møtes to musikalske tradisjoner i møtet mellom kirke og bedehus. Vi har pekt på særtrekk ved dem begge og antydet at det til tider har vært - og er et spenningsforhold mellom dem. Men det har også hele tiden vært tale om et gjensidig påvirkningsforhold på godt og vondt.

Orgenes inntog i Ryfylke disiplinerte menighetssangen. Folkelig sangpraksis levde ennå en

stund i lekmanskretser og på bedehus. I og med Sangboken av 1928 og 1955 vinner kirkesangens og koralkobokens estetiske idealer fram med påfølgende svekking av bedehussangens folkelige trekk.

Vår tids mediasituasjon har utvilsomt bidratt til å føre estetiske krav til framføring av sang og musikk inn på bedehuset. Kvalitetsbevissthet er ikke lengre noe en bare finner innen kirkemusikalske miljøer. Musikkarbeidet på bedehuset er blitt et arbeidsredskap for å nå mennesker. Dette har ført til nytekning hva rekruttering angår, og har bidratt til å svekke musikklagenes profil. Men kirken har og mottatt impulser. Den nye salmeboken har bredere innslag av salmer og sanger fra bedehustradisjonen enn noen tidligere salmebok. Både kirke og bedehus står overfor de utfordringer som vår tids folkelige strømninger representerer, slik som rock, gospel, jazz og ulike former for folkemusikk.

LITT OM SPENNINGEN MELLOM DE TO TRADISJONER

For å gå dypere inn i spenningen mellom de to tradisjonene kan det være greit å vende tilbake til de fem punktene vi har brukt for å karakterisere dem.

1: Forholdet mellom tekst og musikk. Jeg har vært inne på skillet mellom sakral og profan musikk. Folkelige uttrykksformer i sang og musikk ble tidlig av kirken betegnet som «naturlig musikk» og regnet som profan. Den sakrale musikken skulle være «foredlet» av menneskeånden. I kirkens gudstjenesteliv ble den gregorianske sang etterhvert et ideelt redskap til å formidle bibeiens og liturgiens tekster. Ved siden av denne sangtradi-

sjonen eksisterte det også en mer folkelig kristen sangtradisjon som ikke fant veien inn i kirken.

Reformasjonen gjør folkesangen på morsmålet til et av sine kjennetegn. Denne impuls får store konsekvenser for kirkemusikken på luthersk mark. Bruk av kontrafaktur var ikke uvanlig (d.v.s. at profane melodier får kristen tekst og brukes i kirkelig sammenheng). Men tross denne åpenhet mot det folkelige hevdet fortsatt Luther at den «naturlige musikk» måtte videreføres og foreldes, først da ble den til virkelig musikk. Vi finner altså et rasjonelt og estetisk preget syn på musikk som kom til å stå i motsetning til folkelige uttrykksformer.

Den evangelisk-folkelige tradisjon kan til en viss grad sees som en protest mot kirkens musikkforståelse. Her har en i langt større grad tatt utgangspunkt i de folkelige former kirken avviste. Men tross denne åpenhet finner vi i høy grad spenning mellom ulike syn også her. Ikke alle innen bedehustradisjonen godtar idag underholdningsmusikkens «hissende» rytmer og «sensuelle» melodier med bruk av slagverk og elektroniske instrumenter.

Vi har etterhvert erkjent at musikk er et menneskelig uttrykks- og kommunikasjonsfenomen. Den vil alltid måtte tolkes, og denne tolkningen er helt avhengig av de sosiale kulturkonvensjoner og erfaringer lytterne har. Derfor vil jeg langt på vei gi dem rett som hevder at det tradisjonelle skillet mellom sakral og profan musikk ikke lenger kan opprettholdes. Et slikt skille harmonerer ikke med troen på Gud som skaper av alle ting, og Kristus som vedens gjenløser. I Kristus blir alt helligt, og ved Den Hellige Ånds gjerning peker det tilbake på Gud som skaperen og opphavet til alt. Men om

vi nå trekker den slutning at alt er tillatt av musikalske uttrykksformer i formidlingen av evangeliet, er det slett ikke sikkert at all musikk gagner til dette formål. Hva slags musikk vi bruker er i høy grad avhengig av den sammenheng musikken settes inn i.

Som kirkemusiker har jeg gudstjenesten som ramme og må vurdere valg av sang og musikk ut fra denne sammenheng. Her har jeg en følelse av at ikke alle på bedehushold har kjennskap til hva kirkens gudstjeneste er, og hvilken tradisjon den står i. Når en prøver å gjøre oppmerksom på hvilke konsekvenser dette får for valg av egnert sang og musikk, blir en tolket som stivbent og avisende. På bedehuset vil en nok ha forståelse for at et eldretreff og et ungdomstreff krever ulike former for sang og musikk, men en kan ha vansker med å forstå at en gudstjeneste og et møte på bedehuset i tilsvarende grad stiller ulike krav til musikkutfol-delsen.

Dermed er vi over i neste punkt.

2: Gudstjenestens sang og musikk. Den viktigste ramme for gudstjenestelivet er kirkeårets vekslende rytme. Gjennom denne rytme skal menigheten møte hele bredden i Gudsordet i løpet av et år. Hver søndag har sitt budskap som skal forkynnes i tekster, salmer, preken, liturgi og i symboler og symbolhandlinger. Sangen og musikken i gudstjenesten lever ikke sitt eget liv, men innordnes i denne ramme. Det er derfor helt nødvendig å sette seg inn i den enkelte søndags sær preg før en velger ut sanger eller musikkinnslag. I tradisjonen på bedehuset ser det for meg ut til at en ikke er helt fremmed for tanken at sanginnslag skal tilpasses sammenhengen. Men når dette skjer, er det ut fra talen eller «atmosfæren» i møtet. Mu-

sikklagets funksjon var å støtte opp om forkynnerens kall til vekkelse og omvendelse. Like ofte synes det for meg som om sangen og musikken ikke settes inn i noen sammenheng, den fungerer som et «innslag» i møtet for å bryte den verbale monotonien.

Fromhetslivet på bedehuset har ikke alltid vært like sterkt knyttet til vekslingen i kirkeåret. Bredden i forkynnelsen har fått sitt preg av dette. Derved har heller ikke behovet for bredde i tekstutvalget i den evangelisk-folkelige sangtradisjon vært påtregende. Kanskje er det en sammenheng mellom dette og det faktum at vi innen denne tradisjon ikke finner en tilsvarende bredde i uttrykksformer som i den kirkelige musikktradisjon. Det slår meg også at vi innen den liturgisk-estetiske tradisjon langt hyppigere finner en direkte bruk av bibeltekster som blir bearbeidet musikalsk. Dette henger igjen nøyne sammen med at sangen i guds-tjenesten skal understreke Ordet for dagen, og blir en del av tekstdorkynningen.

3: Instrumentalmusikk. Troen på Gud som skaper av alle ting har alltid vært levende i kirken og fått betydning for menneskesyn og kulturforståelse. Ut fra denne tro har en også brukt instrumental musikk i gudstjenestelivet. Men mennesket er gitt et kulturoppdrag. Når vi utfolder oss kreativt og kunstnerisk virkelig gjør vi dette oppdraget (Fil.4,8). Ut fra dette har kirken også sett positivt på annen musikkutfoldelse. Kirkerommet og orgelet er blitt brukt til konserter av ulike slag. På dette vis har kirken også spilt en viktig rolle som kulturinstitusjon i lokalsamfunnet. Debatten om hva et kirkerom kan «tåle» av slik kunstnerisk utfoldelse har vi alltid hatt. Det er etter mitt skjønn klart at et vigslet rom setter grenser for bruken,

men hvor grensen går, vil nok alltid være gjenstand for diskusjon.

En slik positiv kulturåpenhet savner jeg i bedehustradisjonen. Her er det ennå «lavt under taket». Den annen trosartikkel (og i senere tid den tredje-) har vært utgangspunkt for aktiviteten. Ennå bærer kultursynet preg av skepsis mot alt som kan ta oppmerksomheten bort fra «det ene nødvendige». På dette vis oppstår det et skille mellom bedehusets «kultur» og «verden» med dens kulturliv. Som kirkemusiker her i Ryfylke har jeg sett det som en oppgave å bygge broer og knytte bånd mellom kirke og lokal kulturutfoldelse av ulike slag. Dette kan skje på to måter. Dels ved samarbeid på kulturlivets premisser som å gi «en musikalsk håndrekning», dels ved å invitere ulike kulturninstitusjoner inn i kirken på kirkens premisser.

4: Musikalsk form. I den liturgisk-estetiske tradisjon har en reflektert mye over forholdet mellom tekst, musikk og musikalske former. Ideallet har vært et nøyne samsvar mellom tekst og musikalske uttrykk. I det musikalske mangfold vi har i dag merker en godt at det stilles svært ulike estetiske krav. Popindustrien og den kommersielle musikk har gjort sitt inntog i den kristne sangtradisjon. Her knytter en svært ofte til de «folkelige» uttrykksformer som preges av melodisk, rytmisk og harmonisk enkelhet. Ønsket om å kommunisere det kristne budskap med mennesker av i dag har ofte ført til at musikken blir sett som en innpakning av budskapet.

Jeg er ikke umiddelbart overbevist om at musikk kan fungere slik som en nøytral innpakning. Hele forden, bredden og dybden i bibelens budskap tvinger oss til å vurdere de uttrykksmidler vi bruker. Jeg tror at bredden og dybden i budskapet

forsvinner når den musikk vi bruker ikke makter å gjengi fylden i bibelens budskap fordi den ikke er ekspressiv nok. Det er stor forskjell på følsomhet og følelsesladethet. Så altfor mye av nyere kristen sang og musikk har mye følelsesladethet, men lite følsomhet. Følsomheten makter å gjengi livet i hele dets mangfoldighet og nyanserikdom der følelsesladetheten maler med bred pensel og forflater.

Vi mennesker lever i spenningen mellom lov og evangelium. I møtet med gudsvirkeligheten blir vi aksepterte, men vi tvinges også ut over oss selv og inn i det nye livet med Kristus som er helt annerledes. Denne dimensjon mener jeg vi bør finne i kristen musikkutfoldelse. Den skal bekrefte tilhøerer/deltageren i hans egen virkelighet, men den skal også føre ut av vante forestillinger ved å være annerledes. Kirkens musikkliv kan derfor aldri slå seg til ro med å avspeile det folk «vil ha». Den bør og fungere kritisk oppdragende. Således vil den måtte være både en medkultur og en motkultur til de «folkelige» strømninger i tiden.

Svært mye av de musikalske former vi finner i vår tid har underholdning som sitt hovedsikte. Begrepet «sound» er sentralt i kommersiell musikk. Dette går på det totale lydbildet i en produksjon og får lett den konsekvens at tekst underordnes musikk. Det er ikke uproblematisk å ta denne musikk ut av sin sammenheng og sette den inn i en ny der underholdningsaspektet er fremmed – slik som i en gudstjeneste. Det er lettere å få den til å fungere på bedehuset der underholdningsaspektet ikke er så fjernt.

5: Kravet om kvalitet. Kvalitet er et ord som er vanskelig å innholdsbestemme. Ulike kulturtradisjoner, musikkgener og ulik målsetting for mu-

sikkutfoldelsen krever ulike kriterier for bedømmning. Det er også for enkelt å vurdere bare ut fra musikalske kriterier. Sosiale, kulturelle og psykologiske momenter må og trekkes inn. Men ordet kvalitet peker mot noe sentralt. Det viser hen mot en uophørlig søken etter å foredle sine uttrykksmidler for dermed å kunne kommunisere bedre. Innen kirken henger en slik streben etter kunstnerisk foredling av uttrykksmidlene sammen med troen på mennesket som gudskapt kulturvesen. Innen bedehustradisjonen har den første trosartikkel aldri hatt noen stor plass, heller ikke en estetisk vurdering av sangen og musikken. En kan faktisk finne uttrykk for en opplevelse av spenningen mellom kult og kultur når det er blitt hevdet at for mye oppmerksamhet på sanglige prestasjoner er menneskelig selvpotatthet og ikke nødvendig for vitnetjenesten. For meg har det alltid vært underlig å oppleve musikklag gjengi vers etter vers i sang etter sang på samme «mekaniske» måte og med helt uttrykksløse ansikter uansett hva sangene handlet om. Vår tids mediasituasjon har endret en del på dette, og utviklingen vil nok ytterligere føre til at estetiske vurderinger finner plass i bedehustradisjonen også.

SLUTTORD

Som kirkemusiker i bedehusland lever jeg i spenningen mellom de to tradisjoner jeg har prøvd å beskrive. På den ene side representerer jeg i kraft av min utdanning den liturgisk-estetiske tradisjon med hele dens kunstneriske rikdom og skjønnhet. En vesentlig oppgave blir således å formidle denne tradisjon slik at stadig flere får del i de skatter som her er gjemt. På den annen side stilles jeg overfor det faktum at «lettere musikk» fra den evangelisk-

folkelige tradisjon kommuniserer og fungerer aksepterende for mange. Denne tradisjon kan fungere som et kritisk korrektiv til ytrings- og samværsformer som er for mye preget av intellektualitet. Mitt håp som kirkemusiker er at musikken blir et hellig tegn som peker hen mot Den Treenige Gud. Den skal fungere slik at mennesker opplever seg akseptert, men også stilt overfor en utfordring som kan føre til ny erkjennelse og personlighetsutvikling. En kirke som tillater alt og som sier at alt er like bra vil ikke lenger fungere som salt i verden - den har mistet sin kraft.

Tiden vil vise om kirkemusikeren har sin misjon her i Ryfylke.

Knut Sellevold (42) er født i Rosendal og har vaks opp på Askøy utanfor Bergen. Likevel er han godt kjent i Ryfylke. Frå 1976 til 1978 var han sivilarbeidar og hadde ulike engasjement elles i Suldal. Deretter var han organisert i Hjelmeland fram til 1984, og etter fullført utdanning har han vore organist i Sauda. Han har dessutan ei fortid i Ryfylke visegruppe. Knut Sellevold er utdanna lærar, har teologisk embeteksamen og utdanning som kyrkjemusikar frå musikkonservatoriet i Stavanger.

Fra musikklag til ungdomskor

AV GEIR DANIELSEN

Det er i dag ei heilt unik mengde kristelege ungdomskor og ungdoms-sanggrupper i Norge saman-likna med dei fleste andre europeiske land. Korleis har utviklinga vore frå musikk-laga, som sto særleg sterkt i eit tjuetalls år etter krigen, og fram til alle dei hundretalls kristelege ungdomskora som finst i dag? Når blei ten-

sing og kristelege ungdomskor for nærmast ein bevegelse å rekne? Desse og andre spørsmål tok Geir Danielsen for seg på songseminaret i Hjel-meland, der han samtidig gir eit historisk til-bakeblikk på musikkлага frå 1960-talet og fram til ungdomskora i dag.

Det er selvsagt helt umulig å gå i dybden av disse spørsmålene, men vi vil i denne artikkelen forsøke å trekke noen hovedlinjer fra musikklagssangen på -60 tallet fram til tensingbølgen tidlig på -70 tallet og helt fram til de mange moderne ungdomskorene idag. Vi vil også se litt nærmere på hvordan sangen og musikken har utviklet seg i bedehuset og kirken på Jørpeland i Strand kommune. (Her må vi legge til at denne siste delen ikke blir en såkalt «objek-tiv» beskrivelse av sangens og musikkens utvik-ling på dette stedet, for artikkelforfatteren har selv vært aktivt involvert i sang- og musikkarbeidet i bedehuset og kirken en hel del år).

Før vi går videre kan det være fornuftig å si litt

om begrepet «musikklag». I typiske musikklag syn-ger man som regel to-stemt. Sangen blir ofte akkompagnert av gitarer og trekkspill, og kanskje også langeleik og fiolin. Sangene er enkle rent melo-disk og rytmisk. Medlemmene er både kvinner og menn. For 15-20 år siden og lengre tilbake var det med folk i alle aldre, både helt unge og mer eldre. Idag går tendensen i retning av at musikklagene består av godt voksne medlemmer. Dette kan nok variere en del alt etter hvor en befinner seg i landet.

Et ungdomskor kan bestå av medlemmer fra 7. klasse til eldre «ungdommer» på 35-40. Begrepet omfatter alle slags sanggrupper og kor med med-lemsantall fra 10-15 og videre oppover.

FRA MUSIKKLAGSSANGER TIL NEGRO SPIRITALS, BIBELVISER OG ENKLE LOVSANGER

Helt frem til midten av -60 tallet var musikklivet i de lavkirkelige organisasjoner preget av musikklag, sangkor og duettsang, foruten fellesang som alle deltok i. Solosangen hadde også en viktig funksjon i mange møter. Før 1967 var der egentlig ingen spesiell ungdomsaktivitet på det musikalske området. Ungdommene var med i musikklaget, sangkoret eller sanggruppen. Der var så og si ingen rene ungdomskor. Hvis det kun var ungdommer med i musikklaget eller sanggruppen, så innebar dette ingen bevisst utelukkelse av de voksne og eldre, det var heller en tilfeldighet. Det fantes imidlertid enkelte barnekor i byene, og yngresmusikklag i bygdene.

En av de mest kjente kristne sangerne før 1960 var svensken Einar Ekberg. Han hadde et Amerikarepertoar med en del sanger som var «friskere» enn sangen på bedehuset både m.h.t. tekst, melodi og fremføring. Lage Wedin og Rolf Liström var representanter for denne stilen den tiden de reiste land og strand rundt sammen med John Olav Larssen.

I 1960 ble Norge «velsignet» med regulære TV-sendinger. Det var også mange kristne som kjøpte dette mediet til tross for alle advarslene fra mange predikanter. Nye tekniske fremskritt gjorde at en fikk musikken i stereo, og dette gjorde det mulig å få Bill Haley og Elvis Presley så og si inn i stua. Beatles slo igjennom i 1963 og ble stilskapere i minst 10 år fremover. Country and Western ble populært. Bobby Bare, Chet Atkins og Jim Reeves brakte for alvor denne musikkstilen inn til de mange hjem i Norge – via radio, fjernsyn og grammofonplater. Country and Western-musikken representert

ved Jim Reeves ble til en viss grad også «tolerert» av de fleste kristne. Både Jim Reeves og Elvis Presley spilte forøvrig inn plater med kristne sanger. Men det var nok først og fremst de sangerne med en klarere kristen bekjennelse som fikk størst betydning i utbredelsen av en ny kristen sang og musikk. Her kan en nevne Mahalia Jackson, Golden Gate Quartet og George Beverly Shea, sistnevnte var fast ansatt sanger i Billy Graham's vekkelses-kampanjer. Han ble svært populær. Her i Norge ble Sandefjord-kvartetten populær og landskjent. De sang etter mønster av Golden Gate Quartet.

Arthur Eriksson fra Sverige ble en kjent og høyt skattet sanger både i Norge og Sverige. Den mest kjente sangen hans var «Ovan där» som var en oversettelse av en amerikansk spiritual.

I begynnelsen av 1960-tallet reiste sangeren Helge Birkeland rundt på skoler og i menigheter for å lære folk å synge negro spirituals.

Amerikanske spirituals (d.v.s. sanger som hadde «hvite» musikalske stamfedre og som var mer rytmiske og friskere enn den vanlige sangen på bedehuset i Norge) og negro spirituals spilte en svært viktig rolle i fornyelsen av musikklivet som begynte på 1960-tallet. Disse spirituals var de eneste kristne sangene en hadde på den tiden som var utpreget rytmiske og litt anderledes! En helt ny sang- og musikkstil var så smått begynt å finne veien inn i kirker og bedehus.

På 1960-tallet oppstod Jesus-bevegelsen i California. Her drev store skarer av ungdom misjon bland «blomsterbarn» og narkotikavrak. Bevegelsen spredte seg til hele Amerika, og var i 1971 kjent i hele verden. Denne bevegelsen brakte med seg en spesiell type sanger. Det var alt fra rolige viser til mer hard og rytmisk musikk. Tekstene var

ofte direkte bibelsitat og ble derfor også kalt for bibelviser. Den stillferdige enkle lovsangen akkompagnert av gitar er dog den mest typiske sangstilen i denne bevegelsen. «Amazing grace» ble en stor slager blant disse ungdommene.

Den karismatiske vekkelsen som fikk et markbart fotfeste i Norge fra 1970-årene og utover til i dag har videreført Jesus-bevegelsens sanger. Enkle bønne- og lovsangskor har trengt seg inn i de fleste bedehus og kirkesamfunn.

DANNELSEN AV UNGDOMSKOR

Det var ikke uventet at det var hos ungdommen denne nye musikken med utpreget rytme og liv først og fremst fikk innpass. Ungdommene i kirker og bedehus ønsket å gi musikken et preg som sto mer i stil med deres idealer. Dette var ikke lett å få til som medlem i musikklaget eller menighetskoret. De nådde sjeldent fram med sitt syn. I hele Skandinavia ble det fra midten av 60-tallet dannet en mengde kristne ungdomskor rundt om i de forskjellige samfunn og organisasjoner. Sverige var foregangslandet.

To svenske ungdomskor har betydd mye for denne utviklingen. Det er «Gospelkören» og «Choralerna». «Gospelkören» hadde piano, bass og trommer som akkompagnement. Dette gav musikken et lett swingpreg, og de sang i en amerikanisert stil. Sangen var rytmisk og frisk. «Gospelkören» var den store inspirasjonskilden for hele ungdomskor-bevegelsen i Skandinavia helt til slutten av 60-tallet, deretter overtok «Choralerna» rollen som Skandinavias ledende kor.

UNGDOMSKOR I NORGE

Først i 1967 skjedde det noe som gjorde at ung-

domskor ideen fikk fart på seg her i Norge. I Ungdomsforbundet i Bergen ble det startet et tensing kor. Det var Rune Larsen med koret «Gospel» som dro det hele i gang. De brukte både trommer, el.gitar og el.bass. Dette tensing koret sang sanger som var direkte inspirert av Edwin Hawkins (som noen år tidligere var blitt verdensberømt med sangen «Oh happy day»). Koret var også påvirket av «Choralerna» og de sang negro spirituals. I tillegg til disse nye musikkstilene så hadde de på repertoaret bedehussanger og pop – og underholdssanger. Alle sangene ble «frisket» opp ved bruk av el.gitaren og slagverk. Koret ble et forbilde og en inspirasjonskilde for tensing-bevegelsen i hele Norge.

Fra 1970 til 1974 opplevde tensing korene en eksplosjonsartet vekst fra ca. 1000-1200 medlemmer til 6000.

En annen type kor som vokste fram sent på 60-tallet var musikkorene. Dette var vanlige blanda kor for ungdom, for det meste akkompagnert av kontrabass og piano. Denne stilen fikk særlig fotfeste innenfor bedehus i bygder og byer hvor man syntes at de nye musikkstilene ble for «bråkete». «Minikoret» fra Storsalen i Oslo med dirigenten Trond Andersen ble eksponent for denne stilen fra 1970 og utover. (Betegnelsen «musikkor» har skiftet meningsinnhold det siste 10-året. Idag betyr «musikkor» som oftest et kor som synger 3- eller 4-stemmig i musikklagsstil).

Dersom en skal forsøke å peke på noen hovedforskjeller mellom tensing-korene og musikkorene, kan en si at tensing-korene så og si alltid hadde trommer og el.gitar. Disse korene var også friere både m.h.t. sangenes tekst, rytme og fremføring. En kunne til og med øve inn en verdslig

sang eller vise. Tensing-kor var ofte knyttet til kirker og menighetssentre, men tilhørte rent organisatorisk Ungdomsforbundet.

Musikkorene var bedehusets svar på den nye tid. Det var ikke så mange steder at en tok i bruk trommer, men det kom til etterhvert som en nærmest seg 80-tallet. Musikkoret hadde kun sanger med kristen forkynnende tekst. Noe annet var helt utenkelig. Det ville blitt sett på som utglidning og frafall hvis en i et slikt kor hadde fremført en verdsiktig sang.

Bildet kunne selvsagt variere en hel del, men der kunne være tildels betydelige forskjeller mellom et tensing-kor og et musikkor på denne tiden, selv om avstanden i km ofte kunne være liten. Senere har dette skilte i all fall på det rent musikalske området blitt mer og mer utvist. I dag trenger det ikke være så stor forskjell på de musikalske virkemidlene. Men der kan fremdeles være stor forskjell på sangtekstene. Tensing-kor tilknyttet Ungdomsforbundet bruker flere sanger med verdsiktig innhold, mens ungdomskorene på bedehuset har nesten bare sanger med kristen forkynnende tekst.

KRISTEN SANG OG MUSIKK PÅ JØRPELAND FRA KRIGEN OG FRAM TIL -70 TALLET

Jørpeland har fra århundreskiftet utviklet seg til å bli en industribygd. Det har alltid vært innslag av jordbruk og fiske, men disse næringene har i årene etter krigen skrumpet betraktelig inn. Ulike service-næringer har de siste årene bidratt med flere arbeidsplasser. Det er imidlertid Stålverket som har vært grunnpillaren i dette samfunnet siden 1920-årene. I slike små industribygder vil ofte utviklingen på enkelte områder gå fortare enn i de

helt typiske jordbruksbygdene. Jørpeland ligger dessuten svært nær Stavanger, og har dermed i alle år hatt et stort «vindu» mot en større verden. Når det gjelder kristen sang og musikk så var den i etterkrigstiden og helt frem til -70 tallet dog ikke noe spesielt anderledes enn i andre bygder. Dette på tross av at en lå nær Stavanger og at befolkningen på Jørpeland inneholdt en stor prosent innflyttere.

I 1943 ble det startet et 4-stemmig blandakor som ble kalt «Menighetskoret». Dette koret eksisterte ikke i mer enn et par års tid. Dirigent var Osvald Øvrebø. Fra 1947 var det en mannskvartett omtalt som «Jørpelandskvartetten» som reiste mye rundt i bedehus og kirker og sang. Denne kvartetten sang også 4-stemt. De var reisende «sangevangelister» i ca. 10 år.

I 1949 startet «Jørpeland musikklag» opp. Det var Alf Vatne og Kristoffer Fjelde som var ledere det første året. I 1950 overtok Alfred Helvig ledersvaret, og han er fremdeles leder i Jørpeland musikklag!

Det skulle vise seg at det ble musikklagsstilen som ble den dominerende på Jørpeland bedehus fra 1950 og i 20-25 år fremover. Jørpeland musikklag hadde størst medlemsantall og rekryttering i årene 1955-65. Da hadde en på det meste 45 medlemmer.

Det var nok en kombinasjon av enkelhet (kun to-stemt sang), melodi og innhold som gjorde at musikklagsangene hadde, og har også i dag, så stor gjennomslagskraft hos bedehusfolket. I de årene Jørpeland musikklag har eksistert har det vært liten variasjon i uttrykksmåte og sangstil. Den eneste forskjellen på før og nå er, ifølge Alfred Helvig, at fremføringen idag er friskere enn den var i tidligere tider.

Helt til tidlig på -70 tallet var det svært lite av den nye kristne sangen og musikken som hadde fått noe videre innpass på Jørpeland bedehus. Fellsangen bestod for det meste av sanger ifra «Sangboken». En del av «vennene» på bedehuset hadde imidlertid skaffet seg plater av Arthur Eriksson. Han kom med en annen og friskere sangstil. Gerhard Fjelde ga ut en plate i denne tiden som representerete en forsiktig dreining i retning av Country and Western (sett i forhold til den rådende musikk på bedehuset).

1974 – NY SANGGRUPPE PÅ JØRPELAND

På Jørpeland hadde ikke «den nye tid» fått noen stor innflytelse på det musikalske området, hverken hos ungdommer eller de eldre tidlig på -70 tallet. Men selve ideen med å starte egne sanggrupper/kor for ungdom hadde nådd Jørpe-landsungdommen. (Det var i årene 1970-74 at tensing-korene opplevde den eksplosjonsartede veksten). Etter mye sang og gitarspill rundt omkring i kjellerstuer og andre steder tok ungdommene mot til seg og startet «Jørpeland kr. ungdomsgruppe» høsten -74. Det var inspirasjonen ved å se og høre andre ungdomskor syngende som gjorde at motivasjonen ble sterk nok til å starte en sanggruppe for bare ungdom. Mange av ungdommene følte at musikklaget, som var eneste alternativet, ikke representerete den stilens ønsket å synge i. Sangen og musikken ungdommene hørte og sang var friskere enn musikklagssangen. Dette var også en av grunnene til at en ville starte noe kun for ungdom.

En annen viktig faktor som gjorde at Jørpeland kr. ungdomsgruppe kunne starte opp, var at man hadde en glimrende musiker midt i ungdomsmiljøet hvis navn var Geir Arve Helvig. Det var også

folk som kunne spille gitar og en som var villig til å lede det hele. Lederen de første årene var Roar Vatne, sønn til en av dem som i sin tid var med og startet Jørpeland musikklag.

Forholdene i -74 lå vel til rette for at en kunne starte en ny sanggruppe for ungdom, og tiden var «moden» nok til at dette lot seg gjøre uten for mange innsigelser. Noen av bedehusvennene var nok bekymret for om ungdommene klarte å holde seg til de «gamle stiane». Det skal heller ikke skjules at enkelte tilhørere fikk store «problemer» når de så og hørte de elektriske gitarene. Men disse reaksjonene var for bagateller å regne sett i forhold til den «mottagelsen» enkelte andre ungdomskor fikk rett etter oppstart. Bedehusfolket på Jørpeland var i det store og hele positivt innstilt til den nye sanggruppen.

STILARTER, FORBILDER OG INSPIRASJONSKILDER. 1974-1990

Hvem har vært forbilder for Jørpeland kr. ungdomskor i de 15 årene koret har eksistert? Hvilke stilarter har en gjennom årene sett på som mest tjenlige for å formidle evangeliet om Jesus Kristus? Hvordan har utviklingen vært på det musikalske området?

For å finne fram til noen svar på ovennevnte spørsmål velger vi å se nærmere på det musikalske stoffet på 3 ulike tidspunkt, dermed vil en lettere kunne se den utviklingen som har funnet sted. Tidspunktene er:

1. 1974/75
2. 1978/79
3. 1983/84

1974/75

Dersom en kort repeterer hva som fantes på «mar-

kedet» av kristen sang og musikk i Norge på dette tidspunktet vil en igjen oppdage at bildet er helt forandret sett i forhold til 1960-tallet. Overalt i kristne ungdomsforsamlinger kunne en høre:

Bibelviser fra Jesus-bevegelsen
Country gospel (Curt og Roland)
Negro spirituals
Gospel og soul (Andrea Crouch, Choralerna,
Arnold Børud og Tvers)

Det var også mange ungdomskor som sang det som en med en upresis betegnelse kan kalles for typiske tensing-sanger. En typisk tensing sang var rytmisk og frisk og hadde ofte en tydelig «amerikansk aksent». Sangen skulle synges med engasjement og et drivende akkompagnement. Teksten var som regel enkel forkynnende.

På Jørpeland hadde den kristne ungdommen også fått høre en del av disse nye sangene. Men det viste svært lite igjen på repertoaret til «ungdomsgruppå» (daglig omtale av Jørpeland kr. ungdomsgruppe) de første årene. En hadde forbilder som Arthur Eriksson, Gerhard Fjelde og sangere som Evie Tornquist og Pelle Karlsson. (Pelle Karlsson sin plate «Han är min sång och min glädje» ble solgt i over 300 000 eks. i Skandinavia. Det er omtrent et like høyt tall som det ABBA pleide å selge!) «Ungdomsgruppå» hadde svært mange musikklagssanger og vanlige bedehussanger på repertoaret.

Sangvalget var i begynnelsen nokså tradisjonelt, en gikk de «gamle stiane». Det var to-stemt sang som dominerte. Det som skilte «ungdomsgruppå» fra musikklaget var en friskere sangstil. En gjorde også mer ut av musikk-arrangementene, det fantes både forsegjorte forspill og mellomspill. El.gitarene, pianospillet og selve den ungdommelige

sangen gjorde sitt til at det likevel ble en forholdsvis stor avstand til musikklaget. I musikkstil var der m.a.o. en avstand til musikklaget selv om sangene i seg selv ikke skilte seg særlig ifra de en sang der. Salmer fra reformasjonen og andre «kirkeklig» sanger var det helt utelukket å ha på repertoaret på dette tidspunktet.

Det var noen av kormedlemmene som ville ha med slagverk helt ifra første stund. Dette fikk en heldigvis avverget. På et konstituerende møte ble de som var alt for radikale nedstemt. Flertallet mente at det fikk holde med el.gitarer og piano.

Det skulle gå mange år før utviklingen var kommet så langt på Jørpeland bedehus at de fleste tilhørerne ikke fikk følelsesmessig «blokkering» ved synet av en tromme.

1978/79

Nå var sangidealene og forbildene helt anderledes enn de første 2 årene etter oppstart. Forbildene var nå bl.a. Roland Utbult, Hans Inge Fagervik, Gunstein Draugedalen, Choralerna, Andrea Crouch og ikke minst Minikoret. Det var Minikoret fra Storsalen i Oslo som var den største inspirasjonskilden. Det var forøvrig i denne perioden at det ble foretatt en navneforandring fra Jørpeland kr. ungdomsgruppe til -ungdomskor. En følte at dette navnet passet bedre siden en nå hadde gått over til å synge 4-stemt. Koret hadde nå et helt «orkester» til å akkompagnere seg. «Orkesteret» bestod av messingblåsere og fioliner i tillegg til piano og el.gitarer. Fremdeles var der stor skepsis til bruk av slagverk i koret, selv om Gerhard Fjelde hadde begynt å lure dette inn på sine plateinnsplinger.

På grunn av at en nå hadde gått over fra 2-stemt til 4-stemt sang så var hverken Gerhard Fjelde,

Curt og Roland eller Arthur Eriksson sine sanger særlig aktuelle på repertoaret til ungdomskoret. En skal merke seg at en heller ikke hadde noen sanger av Bjørn Eidsvåg og SKRUK på repertoaret.

Hvordan gikk overgangen fra 2-stemt til 4-stemt sang? Likte bedehusfolket forandringen? Hva med det forholdsvis store orkesteret som koret ble akkompagnert av, – ble det godt mottatt blant tilhørerne på bedehuset?

Når nye ting bryter på så er det alltid en viss motstand blant folk. Og det er ikke mange saker i kristne forsamlinger som til de grader får temperaturen til å stige som nettopp diskusjonen om kristen sang og musikk. Derfor overrasker det vel ingen at Jørpeland kr. ungdomskor ble møtt med enkelte motforestillinger både i og utenfor koret fordi de musikalske ambisjonene ble for store. Det var få som sa at det var stygt eller «bråkete» når koret sang. Teksten kom som regel godt fram, og en hadde heller ikke så mye å si på innholdet. Men det var noen som ønsket seg tilbake til de enkle musikkarrangementene og til to-stemmig sang. For da ville det være enklere å synge «med hjertet». En skulle aller helst ikke øve for mye, for da klarte en ikke å formidle innholdet på en måte som virket troverdig og ekte. Det beste var at en sang så inderlig en kunne med den stemmen en hadde fått.

Men det må heller ikke underslås at mange ville tilbake til den mer enkle stilten fordi de simpelthen likte den best! Disse meningene var ikke spesielt sterke på Jørpeland. Det var nok bygder der dette synet hadde atskillig større tyngde. I slike bygder var det ikke lett å ha noen musikalske ambisjoner i kor-arbeidet. (I Vedavågen på Karmøy er det f.eks. en «ungdomsmusikk» med mange medlemmer som i flere år har sunget 1-stemt eller 2 og 3-stemt

i musikklagsstil. De synger friskt og fint, men de har et klart negativt syn på det å drive med klangøvelser og kortonedanning.)

De aller fleste av tilhørerne på Jørpeland bedehus har i alle år hatt en positiv innstilling til «ungdomskoret». Det samme har de fleste lederne i de ulike organisasjonene. Det har ikke vært så mange brytninger. Denne positive holdningen er grunnen til at det kunne skje en såpass stor forandring i stil på noen få år. Forandringen skjedde forsiktig og gradvis.

1983/84

Da SKRUK i 1983 kom med platen «Kvite som negrar» fikk dirigent, musikere og kormedlemmer på Jørpeland en stor opplevelse. Dette koret sang negro spirituals på en så engasjerende måte at «ungdomskoret» bare måtte forsøke seg på noe lignende. Da denne platen kom ble en for alvor oppmerksom på SKRUK og deres korsang, og da oppdaget en også alle «perlene» fra bedehuset som de også hadde på sitt repertoar.

Det er ingen tvil om at SKRUK har vært med å inspirere mange ungdomskor til å sygne negro spirituals, men de har også vist vei tilbake til bedehussangene. Folketoner har hele tiden vært med i korsangen og forsamlingssangen, men SKRUK og Sondre Bratland har gjort at disse tonene og sangene har blitt gjenoppdaget. Min mening er at SKRUK har levert det største bidraget i 80-årene til fornyelsen av den kristne ungdomskorsangen.

På Jørpeland var nå diskusjonen om hvorvidt slagverk var «synd» omrent avsluttet. Gerdhard Fjelde hadde for lenge siden begynt å bruke trommer på plateinnspillingene sine, det samme var tilfelle med de fleste Lynor-produksjonene. Folk

hadde etterhvert blitt nødt til å akseptere at det var bruken av instrumentene som avgjorde om musikken og sangen ble et tjenlig redskap i utbredelsen av evangeliet. Men det var fremdeles diskusjon om sangene hadde god tekst, om teksten kom godt frem, og om hvor mange engelske sanger en kunne ha. Kunne en synge de mest rytmiske sangene i alle møtesammenhenger? Dette er imidlertid spørsmål som er så viktige at jeg håper de alltid vil følge et hvilket som helst kor.

Et moderne ungdomskor og tensing-kor kan i dag synge alt fra gamle, gode bedehussanger og folketoner til negro spirituals og nyere gospel-sanger. Salmer fra reformasjonen og ortodoksiens kan også være på repertoaret.

Når det gjelder instrumentbruken så er det i dag få begrensninger. De fleste kr. ungdomskor (inkludert Jørpeland kr. ungdomskor) bruker mange typer instrumenter. Piano og bassgitar er det vanligste, men mange kor har også med el.gitar, slagverk, ulike messingblåsere, fløyte og synthesizer. Det er mer smak og behag som avgjør orkesterbesetningen, og ikke minst tilgangen på gode musikere.

Det må understrekkes at dette er hovedtrekk, en vil finne store variasjoner. «Den moderne tid» har ikke fått like stor innvirkning alle steder. En vil finne alle typer ungdomskor helt fra de som kun satser på en musikkstil til andre som har atskillig større bredde i sang- og musikk-uttrykk.

UNGDOMSKORENE I -90 ÅRENE

En vet idag at korarbeidet i kirker og bedehus er noe av det mest betydelige ungdomsarbeid en har i kristen regi. Det er en av de aktivitetene som samler flest ungdommer til helt regelmessige samling-

er. Ofte er det dessverre slik for mange kormedlemmer at øvelsen er den eneste ukentlige kontakten en overhode har med kristen forkynnelse. Dette må lederne vite om, og en må derfor legge opp arbeidet deretter. Ungdommene bør møte klare utfordringer i ungdomskoret. De må få høre en forkynnelse både til omvendelse og tjeneste, og om det kristne livet. Det er også viktig å inspirere til samlinger i kirke og bedehus utenom korøvelsene, slik at den enkelte kan bli grunnfestet i troen på Jesus Kristus. En vet at det er svært mange som ikke klarer overgangen fra kristent ungdomskor-medlem i hjembygden til kristen student i «byen». Lederne i forsamlingen og styret i koret må være klar over disse forholdene, da kan en lettere være til hjelp for den enkelte.

Det er ingen ting som tyder på at interessen for kristne ungdomskor er på retur, tvert imot. Indremisjonens notebank, som distribuerer kornoter, hadde i fjor en økning i medlemsmassen på 30%. (Økningen innbefatter både barnekor, ungdomskor og voksenkor). Dette burde få flere av bedehusene og kirkene til å satse enda mer på utdanningen av kristne ledere til korarbeid. Det burde også være et felles anliggende for organisasjonene på bedehuset å bidra med arbeidsvillige voksneledere til korstyret.

Når det gjelder musikkstil i kr. ungdomskor og vurderingen av disse bør en for fremtiden lære av historien. Bibelen skal være rettesnoren og ikke ens egne følelser. (Følelsene varierer for mye, det har vi sett både når det gjelder radio og tv, og fiolin og trekspill.) Det er ingen tvil om at mange av de uttalelsene som har kommet om hva som er «djævelsk» og hva som er «kristelig» sang og musikk har gjort stor skade i mange ungdoms-

kormiljø. Når en i ettertid ser at det er tillatt det som for 10-15 år siden var «djevelsk», da må dette mane oss alle til en mer forsiktig omgang med denslags ord! Dersom en leser salme 150 og 1 krøn. 15,16 ff. vil en oppdage at det ikke gikk så «stille» for seg i bibelsk tid som enkelte vil ha det til.

Betyr dette at en skal godta alt mulig! Svaret er nei! Vi skal alle ha et våkent øye med forkynnelsen både gjennom tale og sang. Og vi skal – og bør få lov til å gi veiledning og råd. For styret og dirigent er det spesielt viktig å finne fram til et sangutvalg som inneholder gode kristne tekster. En må også være åpen for konstruktiv kritikk i denne sammenheng. Både kormedlemmer og tilhørere vil ha mye igjen for at det blir funnet fram til sanger som inneholder sentrale tekster både om forsoning og tjeneste og andre sentrale emner.

Flere kristne ungdomskor har en hel del verdslige sanger på repertoaret. For en kristen trenger det ikke være noe galt i å synge en verdslig sang hvis teksten er god, tvert imot. Problemet i en kor-sammenheng er at en da må «skyve ut» en del kristne sanger fra repertoaret. Dersom dette skjer i stor grad mener jeg at det kan være uheldig.

Mange ungdommer er i dag overaktivisert, det gjelder i høy grad også kristen ungdom. Derfor kan ungdomskoret utmerket godt forblie et «vers igjennom» kristens ungdomskor hvor andre «nødvendigheter» får hvile til fordel for det ene nødvendige!

De aller viktigste oppgavene lederne i kristne ungdomskor står overfor i de kommende år er å hjelpe medlemmer til å komme til tro på Jesus Kristus, samt styrke og bevare de som allerede har funnet fram til en levende tro. Dette har vært hovedmålene i ungdomskorarbeidet i alle år, og jeg håper og tror at det fortsatt vil være det.

Ungdomskorarbeidet vil i -90 årene stadig være et aktuelt arbeidsredskap for å nå nye generasjoner med evangeliet.

LITTERATUR

Hagen, Per: «Fra strengemusikk til gospelrock». Hovedoppgave ved Institutt for Musikkvitenskap. Universitetet i Oslo 1978.
Horne, Per Gunnar: «Gospel». Aschehoug. 1979.

Geir Danielsen (33) er rektor ved Strand musikkskule og aktiv i det kristne musikkmiljøet på Jørpeland. Han er fødd og oppvachsen i Strand og har lærarutdanning med spesialutdanning i kristendom og musikk.

Natur- og miljøskildring i Ryfylke-lyrikk

AV LARS HELLEMO

Vi har mange lyrikarar i Ryfylke, som kvar på sitt vis tolkar og formidlar naturen og kulturen i fortid og i nåtid. Lars Hellemo har tatt for seg desse diktarane, og gir ei innføring i produksjonen deira som hjelper oss til forståing både

Me skal i denne artikkelen prøva å følgja lyrikarar frå Ryfylke i dikt eller utdrag av dikt og prosalyrikk som kan illustrera emnet vårt. Dei aktuelle forfattarane er Gabriel Bakka, Kjartan Fløgstad, Alfred Hauge, Hans Hylen, Jon Moe og Johan Veka (meir om Hylen og Bakka hjå Lars Hellemo: *Frå torvskurd til tingsal*). Føremålet er ikkje å gje eit oversyn eller ei vurdering av den litterære produksjonen deira, men la einskilde dikt eller vers tena som tematiske døme.

Dei mange versmakarane som har skrive songar til heimbygda, har stort sett hatt til føremål å nöra lokalpatriotismen og syna kor sterkt forfattarane har kjent seg knytte til den staden som er skildra. Dei fleste av desse songane er tradisjonelle og lite originale både i innhald og form og er for det meste skorne over den same leisten. Dei er gjerne

av diktarane sjølve og det miljøet dei har henta inspirasjonen sin frå – «eit land so skiftande at ingen skildrar kan té det som det er ein sumarkveld».

klisjévorne og stereotype, og er ofte meir velmeinte enn vellukka.

Eit unntak frå den tradisjonelle verstypen av dette slaget er Gabriel Bakkas *Hymne te heimbygda*: «Når havgola bluskrar i dei grøne liane dine / ein godvers-dag, må eg stogga og sjå på deg. / Då smyg solskins-somrane dine mot meg / som ei skjelv-søt kviskring frå den ein er glad i. / Og eg sit still og nyt – med alle sansar, / kjenner solstrålane sildrar mot meg / – og gir meg styrke».

Jamvel *I ein katedral* i Sør-Amerika kjem minne frå heimbygda han sterkt i møte: (.) «Veggene vart gamle, bratte / berga – prydd med grønt frå våren / og med sølvband-strimlar klåre / hengd frå høge snøbrå-fjell».

I desse dikta får Bakka synt kor ekte og underleg han har opplevd heimbygda «med alle sansar». Det

er sanne og usentimentale hyllingsdikt, som tonar med mange strenger. Med age og i takksemd skildrar han heimbygda, som får han til å kjenna «Krefter stig opp i meg som vår-sevja / – frå djupe ætterrøter i gammal jord». I dikt med emne frå heimbygda er det typisk for Bakka at han ser seg sjølv i ein tradisjon der ått og gard er sentrale element.

Alfred Hauges storlagde dikt *Oppsong til Stavanger med Omland* og *Ny Song til Fedrelandet* har vidt utsyn i tid og topografi. Hauge hyller fedrelandet for dimensjonane i bokstavleg tyding av ordet, men òg landsmenn for innsats på ulike område. Han balanserer analyse og oversyn med kritisk merknad til det han meiner har «degenerert». Men ingen stad er røysta sterkare og varmare enn der Hauge ope vedgår sin kjærleik til dei heimlege grender. Frå barndomslandet til opplevinga som vaksen av det skiftande lysspelet i Sjernarøy-strender og fjerne blånar «vil eg ta opp tonen etter Petter Dass, eg vil lyfta Rogalands trumpet / til ære for alle dei holmar i Ryfylke / der eg har stått med heimegjord stong og hala berggylte / mens sola sette fart på vognhjulet sitt, / rulla over Nedstrandsfjella, let att døra i austveggen på huset sitt / og opna portane mot vest / – og ikkje før var avglansen etter henne slokna / i glasrutene på hytta mi i Sjernarøy, / så tendest han i andre glasruter på Hawaii».

Det er ikkje tilfeldig at Hauge søker til Lundarvågen i Sjernarøy, som han så tadt vende attende til. Kjære barndomsminne er vovne inn i ein mangleta vev av friske naturinntrykk: (.) «Der den første kusymra faldar ut si solrenning / ein morgen tidleg i mars, / der gjøfjøra legg strandsteinane turre og det angar stramt av mørk tang, / holmane kring Lundarvågen i Sjernarøy, dit måken kjem tett

som snødrev / ei natt omkring første april, / holmane der fem heime-sauer beita sommaren til endes og blei feite, / utmarkene der lyngen nådde meg til akslene / då eg skulle av stad til Brote i lag med dei vaksne / og sjå vraket av ei stranda skute etter hauststormane / – eg var seks år –, / stølsvegen der bestemor mi gjekk, / der ho stansa opp ved ein jordbærstad / og plukka dei raude bæra oppi mjølkebytta / – dei låg i mjølka og flaut, og eg fekk ta dei opp med skei / eller kanskje det var med klypane – / **her** dreg eg opp dine grenser, fedreland, / ein ring kring eit rom inne i meg, / alt som var gløymt og no gir seg til kjenne igjen, / alt kjært som eg miste og har funne att: / eit verslite naust, angen av tjøre og bork og ein brennande einerbusk, / fars stav, mors grav».

Frå Hauges vide verdsperspektiv kan me følgja han heim til «min barndoms slitne dørstokk til utsynsstad», og han kan overtydande slå fast: «Eg har sett så mykje av verden at eg veit: / Dét er ikkje noko heimfödings-perspektiv». Og han får oss til å tru på «gleda ved å eksistera / innanfor ei avgrensing som gjer ein medviten om identitet».

Det er berre rimelig at storfelt og skiftande natur frå heimegrender til høghei har vore inspirasjonskjelde og har gjeve visuelle drag til skildringane frå Ryfylke. I naturskildring får me følgja skifte i lys og farge frå morgon til kveld til ulike årstider. Stemninga kan melda seg med impresjonistiske drag i eit vék av lys i solrenninga: «Nå tendrast dag over hei og høgfjell, / nå tendrast dag over aude støl» (.) Eller det er soleglad i *Septemberveld*: «Åt vesterleia gjekk sol, gjekk dagen / og kvarv i ysme og djupt skarlagen. (Veka).

Haustkvelden tek Hylen inn med opne sansar: «No glader soli, å, so ven ein kveld! / Sjå stråle-

kruna yver heid og fjell!. ... No fjellar soli alt i høgste tind, / med' fagre fargar leikar i mitt sinn. / Og fossen durar døyvd i kyrre kveld, / med' av-dagsglansen spelar yver fjell».

Fløgstad gjer augustkvelden levande der han nyttar personifikasjon på ein raffinert måte: «Den raude dagen fell mot vest / Og vinden held sin pust / Og kvelden kler seg opp til fest / I stilig mørk august». I prosalyrisk form kan Fløgstad i romanen *Rasmus* la namnfeste nutar markera synsvidda og gje attkjennung og oversyn: «Himmelen var raud av sol ennå, / bak dei mjuke linene frå Husteitsåta i vest til Buernuten i nord» (.)

Medan den eldre forfattargenerasjonen ser attende og minnest med eit visst vemod farne tider, har Fløgstad brote opp frå det gamle bygdesamfunnet og funne plassen sin «på golvet» mellom fabrikkarbeidarane. I miljøskildringa kan han stå med eitt bein i bygda og med det andre i fabrikken. Typisk er i så måte samtalen mellom dei to arbeidara i romanen *Rasmus*. Som Fløgstad kjenner dei to dei ulike levekåra hjå bønder og arbeidrar. Den eine ordlegg seg slik: (.) «Eg står og ser oppover Nuten, ... På slåttene me slo då eg var gut. Heilt der oppe under høgaste. I tusen meter. Det var akkurat på denne tida me slo. Når me var ferdige med slåtten heime. Me tok høyet heim på vinterføre. Trilla det ned på stølen i rodder. Derifrå kjørte me det heim på slede. Ja, det var eit slit. Me får vera glade for at det er slutt på det». I motsetnad til Bakka let Fløgstad den tidlegare bonden kjenna seg ferdig med garden. Fløgstad har samhug med og vørtnad for alle som slit og gjer gagns arbeid: «Når eg har luffa langt på ville veier / Og natta rundt er svart som seks fot jord / Då veit eg om ein stad med skrinne heier / Der gras og lyng og revabjøller gror

/ Og hestaspeng og bjønnskjegg ut seg breier / Og røyrgater går mot ein solblank fjord / Der folk med ære, slit og landsens skikkar / Har brote jord / bygt gardar og fabrikkar».

Om Fløgstad skildrar arbeidet på garden med samhug og stor innlevingsevne, kan ingen vera i tvil om kven hjarta hans slår sterkest for, og kor han kjenner seg mest heime. *I Voggevise* og *Skipsekspedisjonen (Dalen Portland)* går han rett inn i arbeidssituasjonen og rutinane til industriarbeidaren. Det er eit arbeid som er merkt av plikt og ansvar. Arbeidaren står i ein klår sosial samanheng, og Fløgstad har solidarisert og identifisert seg med han. Med konkrete detaljar frå triviele arbeidsoperasjonar får dei to dikta umiskjennelege naturalistiske drag: (.) «Ennå kjører pappa / Tunge tak for sliten kropp / Skovlebeltet startar opp / Siloen blir tappa « ... Mot slutten av *Voggevise* gjer forfattaren ein humoristisk vri med eit ironisk innslag: «Pappa tener pengar / Ingenting skal bli som før / Snart skal du bli ingeniør / Og ikkje gråta lenger / Det har pappa lova / Ingen ting og sol og vind / Nå har pappa stempla inn / I morgen skal han sova». Ut frå Fløgstad syn er det vel heller tvilsamt at det er eit mål for ein yrkeskarriere å bli ingeniør. Med den kjennskapen han har til den sosiale lagdelinga i det vesle industrisamfunnet, ligg det nær å tolka spådomen om ingeniør som ironi. Parodi i skildringa av «avskjedsfesten for ingeniør W. Pran m. familie» i *Klubben*, der språket er halde i eit stift, gamaldags riksmaal, underbyggjer denne tolkinga. *Skipsekspedisjonen* har eit ideologisk innslag som ikkje er til å mistyda: (.) «Fjella toppar seg som høye lass / Fabrikken smeltar malm til styrke / På omnhustaka flakkar røyk og gass / Over klassekamp og yrke».

Jon Moe er ikkje mindre realistisk i si krasse skildring i diktet *Med salt*, som har slakting som eit heller uvanleg lyrisk tema. I knapp, konsis form har han fått fram både det øvde grepet til mannen, som «kneptar neven sin blå», og mothugen hjå kvinnen som «må røra mot alle tankar / så inkje bind seg / som levra blod». Det står ein kald støkk frå dei stutte, kvasshogne verslinene.

Med *Tunnellborarar* har Bakka gått bort frå sitt tra-disjonelle miljø og nærmar seg meir Fløgstads skildring av arbeidarane: «Gruve og tunge i gangen, merkte av harde steintak». Men i *På høydraging* kjem han sine folk tett inn på livet. Bakka kjende vél det mangslungne arbeidet på gard og i grend frå ei tid utan moderne, tekniske hjelperåder, og han kan skildra konkret og levande kva hardt arbeid kravde og kva det kosta av slit: «Oppover sig det i seige rekkjer, / kjelkane subbar i kav te rema. / Brøytaren slengjer luva på lasset, / vest og trøye går same vegen, / stoggar på litt og stryk bort svetten, / - Høysjauen vermer ka tid det é».

I skildringa av rudningsmannen, «ein gråhærd slitar», han med «den bøygde rygg», ser Veka som så ofte elles attende i tid. Det gjer han òg *På slåtteigen*, der han får fram kontrasten mellom to tidsaldrar, som endar med konfrontasjon mellom ulike kulturformer: «Du ser han kje nå / - han Ola med stuttovsljåen. / Han gjekk der før. / Og morgen var det. / Og dogg i graset. / Han slo, han kvatte. (...) «Nå er det traktor og fôrhaustar / på slåtteteigen. / Og ingen Ola med stuttovsljåen. / Og inga Kari med riva / som tenkjer på han Ola / - på traktoren».

Som målsmenn for den eldre forfattargenerasjonen og med den kjennskap Gabriel Bakka og Johan Veka hadde til det gamle bygdesamfunnet, er det

ikkje uventa at dei såg med ein viss skepsis på somme ovringer som dei kjende som framandelement i miljøet. For dei har ei ny tid hatt drag som skipla gamal sed og skikk og braut med det som dei heldt som verdfullt i bygdekulturen. Den kritiske kommentaren deira kan bli sarkastisk og ha tydelege innslag av situasjonskomikk. Bakka ordlegg seg slik: «Borte på storåkeren stukar sonen. / Såmaskina hans knepp og rister, / drys ut sådet i fine rader. / Ryggen er bøygd under busserullen, / luva flat over eine øyra, nakken tvingar han lett tilbake, / raular mot rømda – den siste slager».

I *Ha det!* møter Veka ein ny skikk og mote med denne strofa: « – Signe møtet», sa hu besta. / Ho kom starvande med stav i hand / og møter granneguten på vegen. / – Ha det! seier han i farten, / før han jagar vidare i bilen. / Og ho besta står einsleg att. / – Den nye tid, seier ho med seg sjøl. / Og ho tenkjer på han i bilen, / han med skjegg og langt hår / – han med Ha det!»

Det er ikkje vanskeleg å finna parallellar til dikt med emne frå arbeidslivet i rim, regler og stev frå eldre tid. Det kan vera skildring i bunden form av ymist arbeid, frå brygging til saueklipping og gjeting. Jamvel til jakta høyrdie ei fyndig strofe. (Sjå Lars Hellemo: *Frå torvskurd til tingsal*, s. 28 og s. 38 f.).

«Kornet var eksistensen», var den harde røyndomen ein gamal saudabu hadde frå ei tid «då dei laut brødfø seg sjølvé på desse skjeklane». Guds-lånet vart nemnt med age og alvor.

Det følgde som helg og høgtid med å så. Etter Ola Fagerheim (f. 1846) blir det hermt at han bar kornsekken tidleg på åkeren den morgonen han skulle så. Han sette kornet frå seg i åkerreina, tok

varleg hatten av og la han på sekken, endå han elles aldri gjekk berrhovda, jamvel ikkje i varmaste slåtten. Så rete han seg opp og stod mot sola, neste hendene og hadde som ei andaktstund. Han gjekk i vestre enden av åkeren og sådde mot sola.

Når dei sådde, gjekk dei så varleg. Det var så vidt dei tæpte nedpå. (Lars Hellemo: *Frå det gamle arbeidslivet*, s. 60).

Gabriel Bakka har skildra det same arbeidet i *Såmenn*: «Gamle Lars går med såkorg på magen, / keiker ryggen, fetar seg langsamt. / Reima skjer i den gruve aksla, / kornet er utvalt og tungt og merga. / Venstre hand held han om korga-nabben, / høgre strøyer det gylne sådet / jamt og fint over åkermolda. ... Luva si la han i åkerreina, / vårviss sånad er heilagt yrke. / Heile mannen er høgtids alvor, / men vona lyser i andletsdraga. / Molda femner og nører groren, / gir av det han i åra odla. / – Han og jorda hjelper Vårherre».

Vekas versjon lyder: (.) «Han braut jord. / Og ein vårdag, / med gauken gol i sør, / sådde han korn / i eimande åkermold / i ein solvend bakke» (.)

Med arbeidsliv og levemåte frå farne tider som tema kan minna lett få ein dåm av vemod og lengt, jamvel om slitet er ein del av skildringa. I bilet-kunst og dikting har stol og stølsliv vore eit omtykt emne frå romantikken og fram mot vår tid. Idyll kom tidt til å farga skildringa. Men gjetsleguten fekk røynsler og hadde opplevingar som måtte bli eit korrektiv til all uekte stølsromantikk. I allslags ver laut han traska ikring i heia, og tidt gjekk han og lengta heim og gret. (Sjå Lars Hellemo: *Frå det gamle arbeidslivet*, s. 53 f.).

Både Hylen og Veka har skrive dikt om støls-ferd, jamvel med den same tittelen, *Stølsvegen*. Men som gjetslegut i vanleg meinung hadde truleg

ingen av dei prøvt seg, for stort sett var det born til husmenn og fattigfolk som måtte «svara gjætlo», på sine stader frå dei var i seks-åtteårsalderen.

I si allsidige skildring av bygdelivet har Bakka ikkje vore inne på gjeting og støling. *Stølsvegen* fører ikkje Hylen fram til nokon stol, og i *Vålåstølen* av Veka er der «inga budeie og ingen gjetargut» lenger på stolen. *Stølsvegen* av Hylen opnar med ei skildring av ferdsla langs vegen og går så over i idylliske barndomsminne: «Her fann me neter / i ville flogfjell, / sat liksom ikonn / i hatle-toppa, / tralla og hauka, / so fjelli svara» – og endar med naturskildring. I sitt dikt med den same tittelen gjev Veka eit stemningsbilete med gløtt frå det gamle arbeidslivet, samstundes som han går inn som medspelar: «Og komen til endes der, / set eg meg ved Jasasteinen, / ein gamal kvilestad. / Her stogga han Ola med kløvhesten. / Og her stogga ho Anna med skjørholken / i ryggmeisen og spøtet i hendene. / – Og med eg går vidare, / har eg moltemyra i Mjåvasskaret / i tankane, og auren i stølsåa».

Men jamvel om desse tre forfattarane fekk arbeidsdagen sin i skulen, så hadde i minsto Bakka og Veka alt frå barndomen grundig kjennskap til gardsarbeid. Bakka kom frå ein stor skoggard i Kvilldal og hadde alltid nært samband med heimbygda. Veka vokste opp på eit småbruk på Sand og fekk som voksen røyna seg på lærarjorda i Bråtvæit. Hylen derimot opplevde garden meir på fråstand, både i oppveksten sin på Sandslandet og sidan i sitt yrkesaktive liv i Sauda.

I *Fjellgard* (frå *Til deg du fjell*) femner Jon Moe særmerkte sider av fjellet i prosalyrikk: «Heia er noko meir enn alt anna. Her er stølsvegen med dei slitne steinane. Kleivar og kvelvar, myrar og vad,

stakkstenger, salryggja løer og vemodige tufter, snøras-merke og vardefjell».

Så nært samband som suldølene har med fjellet, er det rimeleg at natur, dyreliv, arbeid og friluftsliv blir tema for Suldals-lyrikarane. I somme dikt har Gabriel Bakka natur som hovudtema. Han har eit ope auga for alle sider av naturen og skildrar med vår sans for fine nyansar, frå «små myggar kåte» og «vesle kvitre-fuglan på storm-broten kvist» til «stolte reinen» som «vippa mulen opp og véra», frå «vårblom i ville fjell» til «Fjell-fôra» som «sette krokrygg mot Kallejuvet, krøkte arm-krokan kvast imot det».

Ørn i saks er ein protest imot ein inhuman fangstmåte: «Vinden pusta i pipebeina / snart kvast og eggande, snart som ei kviskring. / Det sleit og slira i såre senar / når kroppen dingla ved vardeveggen».

I det lange episke diktet *I Dyraheio* følgjer Bakka i fleire bolkar jegerar og hestar frå den annige førebuinga til fjellferd for karane til dei «slengjer børa fort ifrå seg på kjellar-golvet». Både karar og kvinner har sine roller i forspelet til dei spanande jaktscenene: «Ferda-feber og fart og fôka, / heile tunet eit maur-tuv'-mylder. / Kvinnfolka finn te klær og niste, / hentar i hop og hultre-spring, / reitsle-karane bind og bâsar, / berre gampane står og døser, / ømsnar hovan i heste-kvild».

I sitt dikt *I Dyraheio* dokumenterer Veka skildringa med personar og stadnamn, som fører oss inn i høghei og i møte med særmerkte menneske: «Og i Steinkilen og Søralaupet / går Dynjaren med børsa / og Brunnavikjen og Røssen / hardbalne karar alle / som ikkje trong til skjortebyte / og sovepose ...» Dei velkjende namna må vekkja minne hjå alle som har opplevd *Dyraheio*.

Ungdom er ungdom – anten dei unge par dansar «tett» saman på Folkets Hus i Sauda eller dei sit i det same setet i ein slede i Suldal. Både Fløgstad og Bakka har skildra unge menneske med sterke erotiske kjensler: «Då byd eg opp på Folkets Hus / I Store Sal, til vals / Og svingar jenta som ein bus / Med arm om hennar hals ... Slik dansar vi på Folkets Hus / Glir tett som not og fjær / I lukt av dobbelrensa rus / Og du er varm og nær / Og smidig kropp i blomstra tøy / Som pressar mot mitt bryst / Og ropar Det var himla skøy! / Og ler av hjartans lyst» (Fløgstad).

Bakka gjev den romantiske stemninga att slik: «Du er ven som unge våren / her du sit med meg i sleden. / Augo dine speglar stjerner, / blinkar elsk-hugs-mørke mot meg / og eig djup som himmelrømder. / Ølen frå din unge kropp / som sig mjuk og mjå inn åt meg, / hetar meg i sinn og sansar. / Og eg legg min arm kring halsen / din – og vârdreg inn te meg. / Gneisten tenner og slår over, – gjer meg ør og varm og vill».

Opplevinga av den nære kontakten er skildra heller ulikt i dei to dikta. Hjå Bakka er det djupt alvor, i Fløgstad s danseversjon slår ungdomleg kjæte og godt humør oss i møte i laussloppen lått.

Fleire av forfattarane opnar for ei minne-verd med attersyn til ein kultur rotfest i ein ættearf som syner eit fint samspel mellom sosialt samvere og religiøs oppleving: «So sat dei saman som syskin i lag / og høyrd ordet nett som i dag» (Hylen).

Med klåre konturar dreg Veka livsgangen – frå dåp til død: «Han rodde fjorden på kyrkjeferd. / Og våren var det, / og stavstill fjord. / Og bak i båten / med koneplagget, / sat ho med nydøypte barn / i fanget». I *Gamle-kyrkja* har ferda nådd til vegs ende: « – hit gjekk, her sat den trøyte mann og

kvinne, / som klokka nå har ringt til kvild i grav».

I diktet *På hagebenken* er det tid for ettertanke og minne, men utan resignasjon. Det er glede og takksemd som særkjerner livsstoda: «Nå sit du gamal med stav ved sida. / Men lell du gled deg når våren er der, / til fuglesongen, til lammekjæte, / til born som leikar i gamle tunet. / Du nester hender, og takkar honom / som rår for dette med liv og lagnad».

Hylen og Veka stod på folkehøgskulegrunn og var opglødde for den kveik landsungdomen fekk frå eit lyst og fordomsfritt kultur- og menneskesyn hjå Grundtvig. Hylen mislikte folk som «sat på ei tuve og såg i eit navarhol», for å brukta hans eigne fyndord.

Kyrkja har alltid vore ein viktig møtestad, og me møter kyrkja som tema i fleire dikt. Frå folkevisa har Bakka teke strofeforma til *Kyrkjeklokken kyngjer*: «Tonan vaks seg te sorgsam song, / ljoma vidt over grend. / Kalla, kalla te messe-gong / med klangen så gammal-kjend... Tonan vermede og tonan steig, / flødde i hennar barm. / Ringde sære sjelene heim, / sjøl fekk ho styrken varm».

To dikt av Hylen og Veka står einannen nær både i innhald og form, og dei tonar ut i ei personleg vedkjenning: «Høyr klokka kling – ho syng og lokkar, / so tonar skjelv frå fjell til fjord. / Og folk i små og større flokker / stilt samlar seg om Herrens ord. (...) Kom, høyr Guds ord, kom unge, gamle, / det lokkar, tonar, stig og fell. / D'er mitt kall dykk alle samle / til Herrens tenest dag og kveld» (Hylen).

Veka følgjer med desse strofene frå *Gamlekyrkja*: «I kyrkja her song fedrar ut si kvide, / song fedrar ut si glede still og stor, / Og fann si trygd i livsens stormar stride / hjå han som soningsdød for

oss har lide / hjå han dei fann dei milde trøystar-ord. ... Eit heilagt hus, til farne ætter gjeve. / Og nå i kveld ei strime her av sol. / Her møter meg ein dåm av helg og æve ... / Og ætter her forutan ord har skrive / sitt minne inn i slitne benk og stol».

Språket har gjeve skildringa av Ryfylke lokal-farge og liv. Jamvel om den kresne kritikaren kan ha merknader til visse formelle sider i somme av lyrikk-sitata, så har i alle høve nyansert målbruk med rikt ordtilfang synt stor evne hjå forfattarane til å løysa ut det språklege mangfaldet i litterær form. Særmerkte ord og nemningar kan røpa forfattarposisjon og sans for samanheng og tradisjon. Hjå Bakka syner langt på veg språket, som er sterkt merkt av heimleg målføre, identiteten hans som forfattar. Jamvel om Fløgstad høyrer til generasjonen etter Hauge, så opnar han for særmerkte drag i det gamle bygdesamfunnet. Eit par ord er nok til å syna sambandet med det miljøet og den naturen dei har sine røter i. Hjå Hauge kan nemnast som døme ordet **gjøfjøra**, hjå Fløgstad **rodda**. Gjøfjøra tyder den turraste fjæra i mars månad, og rodda var eit nett som dei stappa fjellhøy i og velta utfør brekker og bratter. Få av lesarane vil kjenna orda, for dei er i dag så sjeldne at ordet rodda finst berre i store ordbokverk, og gjøfjøra er snautt nok ordbokregistrert. Desse orda har sin funksjon i tekstanne. Dei er ikkje tilfeldig valde og står der ikkje som språklege kuriositetar, men går naturleg inn i emnet og er ein genuin del av ei skildring som syner ein vid kulturhistorisk samanheng.

Det er synbert at fleire av forfattarane ikkje sjeldan har valt dei same tema, i visse høve jamvel lik tittel på dikta. Det må koma av at dei har grunnlaget sitt i den same bygdekulturen og langt på veg har hatt like røynsler og opplevingar og dertil har

meint å sjå særmerkte drag i heimegrendene som viktige og verdfulle. I skildring av skiftande natur og mangslungne miljø frå smelteverket i fjordbotnen til jakthytta i høgheia har dei seks forfattarane vist kor rotfeste dei er i Ryfylke.

Til slutt let me Hylen vera målsmannen deira med diktet *Ryfylke*, det «landet» som for han er «det kjæraste på jord»: «Eit land av øyar, fjordar, dalar, fjell / som sumargrønt og skirt i kveldsol hildrar – / eit land so skiftande at ingen skildrar / kan té det som det er ein sumarkveld».

KJELDER

Bakka, Gabriel: Levande Jord, Malm og Moreld

Fløgstad, Kjartan: Rasmus, Dalen Portland

Hauge, Alfred: Det Evige Sekund

Hylen, Hans: Det syng frå Bøgdemyr, Blømande Kvister, Stølsvegen

Moe, Jon: Løypestrenger og andre strenger, Fjellgard (frå Til deg, du fjell).

Veka, Johan: Eg ser, eg minnest ...

Hellemo, Lars: Frå det gamle arbeidslivet, Frå torvskurd til tingssal

Lars Hellemo (73) er fødd på Sand, men er nå busett i Stavanger. Han har arbeidd som lektor i Sauda og i Sandnes. Han har skrive fleire artiklar med emne frå Ryfylke, og har gitt ut bøkene «Frå det gamle arbeidslivet» og «Frå torvskurd til tingssal». Frå 1962 til 1981 var Lars Hellemo varamedlem og seinare medlem i styret for Rogaland Folkemuseum.

Bernhard Håvardsholm. Foto utlånt
av Ryfylke Folkehøgskule.

Bernhard Håvardsholm

– idealist i norsk motstandsrørsle

AV NJÅL TJELTVEIT

Ved Ryfylke folkehøgskule på Sand står det ei minnestøtte over Bernhard Håvardsholm, ein av dei som har sete ved roret på denne skulen. Kvar 17. mai startar sandbuen feiringa av nasjonaldagen med tog til folkehøgskulen. Her blir det lagt ned krans ved Håvardsholm-støtta. Få andre i Ryfylke ofra seg så heilhuga i kampen mot tyskarane den første tida av den andre

verdskrigen som Bernhard Håvardsholm. I november 1941 miste Håvardsholm livet då motorskøyta «Blia» blei broten ned av høg sjø på veg frå Sunnhordland til Shetland. Han hadde då engasjert seg aktivt i motstandsarbeid på fleire område. Håvardsholm var med og bygde opp den første etterretningstenesta i Noreg etter oppdrag frå motstandsapparatet i England.

I denne artikkelen skal vi ta for oss Håvardsholm sin innsats i motstandsarbeidet i 1940 og 41. Vi skal m.a. følgja Håvardsholm i arbeidet slik han sjølv har fortalt om det. Statsminister Nygaardsvold og statsråd Nils Hjelmteit i London-regjeringa bad Håvardsholm å skriva ned minne om hendingar i det illegale arbeidet, og det finst ein utførleg rapport etter Håvardsholm. Rapporten skreiv han i London.

Bernhard Håvardsholm var frå Vikebygd i Sunnhordland, fødd i 1898. Han kom til Sand som folkehøgskulestyrar i 1928 og hadde fire barn då krigen braut ut. Håvardsholm åtte fast vilje og karakter. Han var forsvarsvenn og heilhuga mål-

mann og fråhaldsmann. Historie var eit viktig fag for styraren på Rygjatun, minnest elevane hans. Folketalar var Håvardsholm ikkje, men innsatsen hans var merkt av hardt arbeid og tru på dei sakene han brann for. Han var meir realist enn stemningsmenneske. I tillegg til skulearbeidet dreiv Håvardsholm ein gard han åtte på Utbjøa. Her planta han frukt og gjorde nybrotsarbeid.

DEN FØRSTE KRIGSTIDA

Som så mange andre fekk Bernhard Håvardsholm vita om okkupasjonen då han slo på radioen om morgonen tysdag den 9. april 1940. Halvtimen etter, då telefonentralen opna klokka 8.00, kon-

takta Håvardsholm lensmannen og melde seg til teneste. Men lensmannen hadde ikkje fått opplysningsar om noko.

Dei første krigsdagane hjelpte Håvardsholm til med å gjøyma vekk matlager og ta mot evakuerte frå Stavanger. Laurdagsmorgenon steig han om bord i fjordabåten for å ta seg fram til Dirdal. Han hadde hørt at det gjekk føre seg mobilisering der. På båten fekk Håvardsholm vita at folk var heimsende frå Dirdal for det mangla våpen. Då valde han å gå i land på Jelsa og fekk skyss over til Vatlandsvåg. Derfrå bar det til Finnvik og vidare med motorbåtskyss til Hogganvik. Håvardsholm kom seg til Ølen. Undervegs kontakta han ordføraren og lensmannen i Vikedal. Desse kjende han frå før. Varaordføraren i Ølen sa at til Etne trong han ikkje reise. På hotellet sat det alt 20 frivillige utan våpen.

Håvardsholm drog til Etne og sidan heim til Sand. Så bar det opp Suldal til Roalkvam og Bleskestad. Ein kjentmann viste veg. Håvardsholm la i veg over fjellet til Setesdal. Då han nådde dit, fekk han vita at alt mannskap, 2-3 tusen mann, hadde gitt seg dagen før.

Morgenon etter tok Håvardsholm i veg på ski og etla seg til Vinjesvingen. Han høyrdde dei samla mannskap der. På reis mellom Setesdal og Telemark fekk han skyss med ein lastebil. Denne bilen frakta bensinfat. Det humpha fælt, og Håvardsholm skadde to fingrar. Dette gjorde at han ikkje kunne delta i stridane og fekk i staden i oppgåve å gå med mobiliseringsordre i Ryfylke.

Håvardsholm reiste til Røldal, ned Brattlandsdalen og til Sand. Både frå Suldal og Sand hadde det fare folk til mobilisering i Etne. Håvardsholm drog til Sauda om natta og sidan til Jelsa og Hjel-

meland. Han var og i veg til Finnøy og Nedstrand for å tala med lensmennene om mobilisering. Fleire grupper drog snart i veg mot Røldal.

Saman med ein flokk soldatar frå Ryfylke reiste Håvardsholm opp Suldal og kom til Nesflaten. Ei natt lyste eit fly med lyskastarar i området. Håvardsholm meinte at jenter som tyskarane hadde kontakt med på Sand, måtte ha fortalt om transporten av norske hærfolk til Røldal. Alt 10. april kom det tyskarar til Sand og etablerte base der. Tidleg om morgenon den 30. april blei Håvardsholm vekt og fekk vita at hærflokk i Etne hadde gitt seg. Han fekk no ordre om å fara til Etne for å prøva berga våpen og ammunisjon. Håvardsholm skulle overtala frivillige til å komma til Røldal. Det bar med båt over Suldalsvatnet, buss til Sand og ferje til Ropeid. Å sykla til Etne ville ta for lang tid, og mange stader hadde tyskarane plassert vakter. Håvardsholm valde derfor å ta i veg over fjellet på ski. På ein gard der han stoppa, tok dei han for å vera tysk spion.

Vel framkommen til Etne fekk Håvardsholm greie på at over 200 frivillige alt hadde reist. Dei drog straks dei fekk melding om overgjeving. Frå skyttarlaga i Sand og Suldal hadde dei sendt kring 50 gevær og 3 000 patronar til Etne. Håvardsholm kontakta kaptein Vestbø for å prøva å få igjen så mykje som råd var. Også frå Sauda kom det folk for å berga tilbake våpen frå Etne. Berre 11 gevær hamna i hendene på ryfylkingane.

Håvardsholm hadde ikkje ro på seg. Ei stund tenkte han på å dra til Nord-Noreg. Dette slo han frå seg då stridane tok slutt mange stader. I staden gjorde Håvardsholm ferder til fleire bygder i Sunnhordland og Ryfylke, til Stavanger, Sandnes, Jæren og Haugesund. Stillinga som folkehøgskulestyrar

gjorde at Håvardsholm kjende folk mange stader. Eit hovudmål med reisene var å samla inntrykk av korleis tilstanden var. Det uroa Håvardsholm kor lite skremde og mange såg ut til å vera. Folk tok situasjonen rolegare no enn då Finnlandskrigen braut ut.

OVER NORDSJØEN

Sist i juni fekk Håvardsholm det så for seg at det var hans plikt å fara til England for å fortelja kongen og statsrådane at det norske folket var trufast. Håvardsholm ønskte og å drøfta militære spørsmål med kronprinsen. «Eg tok dette som eit påbod frå Gud», fortel han i rapporten som blei skiven i London sommaren 1940. Berre ein mann på Sand fekk vita om planane. Først drog Håvardsholm til fylkesmann John Norem i Stavanger og rådførte seg med han. Fylkesmannen talde Håvardsholm til å reisa.

Laurdag 29. juni 1940 kom Bernhard Håvardsholm til Rubberstadneset i Sunnhordland. Han rekna dette som laglegaste staden å ta ut frå og drøfta reiseplanane med fabrikkeigar Kristian Haldorsen ved Wichmann Motorfabrikk. Haldorsen fortalte at det hadde gått nokre skøyter over havet. Håvardsholm gjorde ei reis til vennen sin, storingsrepresentant Knut Markhus på Halsnøy. Han bad Håvardsholm helsa til norske styresmakter og sei at dei måtte vera faste.

Båt var det råd å få leiga, men å skaffa mannskap til ferda over havet var verre, og Haldorsen rådde Håvardsholm frå å ta i veg åleine. Seinare same kvelden reiseplanane var omsnakka med fabrikkeigar Haldorsen, kom han til pensjonatet der Håvardsholm budde og vekte han. No hadde det dukka opp fleire som ville til England. Det var

m.a. den engelske konsulen i Stavanger, Spence med kone og tre barn. Dei hadde lege i dekning i Førre i Jøsenfjorden. Rittmeister Ording, kongen sin adjutant, var og ventande.

Onsdag 3. juli gjekk ei lita skøyte med to manns mannskap vestover. Avtalen var at eit britisk krigsfarty skulle plukka dei opp 20 kvartmil ute i havet. Men noko krigsskip fann dei ikkje, og mannskapet nekta å gå vidare til Shetland. Derfor laut dei gjera vendereis. Sidan fekk dei fatt i skøyta «Nordlys» og nytt mannskap. No kom dei vel fram til Shetland. Det skjedde søndag 7. juli. 12 personar følgde «Nordlys». To dagar seinare kom Håvardsholm til London. Håvardsholm hadde tenkt ut planar for å organisera norsk motstand.

I London fekk Håvardsholm møta både kongen og kronprinsen. Om møtet med kongen fortel Håvardsholm: «Eg fortalte han med det same korleis eg hadde kjent det som ei uppgåva frå Gud å reisa yver hit og fortelja um tilstanden heime i Noreg. Eg las upp for han det bibelordet eg fekk då eg bad kveldsbøni saman med smågjentone mine siste kvelden eg var heime. Det var Salme 72, 1-4. Då stirde kongen stift på meg, og eg tykte det var som han ville sjå um det var ein svermar han hadde fyre seg eller um det var ein nøktern mann. Men det varde berre ein augneblink. So samtala me lenge. Eg fortalte at mange heime bad meg å beda kongen um å vera fast, og ikkje gjeva slepp på kongestolen, same kva folk tvinga tyskarane til å segja. Eg hadde streva etter å koma fram med denne meldingi fyrr kongen gav svar på skrivet frå president-skapet i Stortinget, men eg kom two dagar for seint. «Ja då gled det Oss so mykje meir at me svara som Me gjorde», sa kongen».

Samtalane handla om det som hadde hendt

sidan kongen og riksstyret rømde frå hovudstaden. Kongen sa det var ein mann han ikkje kunne tilgi, det var Quisling. «So fortalte eg han um tilstand og tenkjemåte heime i Noreg sovida som eg hadde fare. Eg sa som sant var at eg snautt visste av ein einaste mann på Vestlandet som vilde vera av med kongen, og eg nemnde det uttrykket som fleire andre brukte heime: «No er kongen og kongedømet vårt største politiske aktivum».

Håvardsholm snakka med kronprins Olav om militære spørsmål. Håvardsholm rapporterer: «Då eg nemnde patruljane mine på haugesundshalvøyen, vart han svært ivrig. Men so la kongen seg burti, og meinte at uppreist førte berre til at byen og distriktet vart øydelagt». Håvardsholm forklara at patruljane han hadde tankar om, skulle ta mot ordnar vestfrå dersom dei skulle gjera noko.

Etter ein og ein halv times samtale bad Håvardsholm farvel. Kongen tok han i handa og bad han bera fram ei personleg helsing frå kongefamilien til nordmenn som Håvardsholm kom til å møta og drøfta motstandsarbeid med. Håvardsholm fekk og snakka med statsminister Nygårdsvold og statsrådane Koht og Hjelmtveit.

Til dei norske statsrådane føreslo Håvardsholm at det burde organiserast ei motorbårtrute mellom Noreg og Shetland. Same tanken blei lagd fram for general Fleischer og admiral Diesen. Motorbåtane skulle frakta våpen til Noreg når hausten kom. Håvardsholm var og inne på tanken om å organisera kjedebrev som skulle gå mellom norske ordførarar og andre lovlege styremenn. Nokre offiserar var interesserte i planane til Håvardsholm, og han gav frå seg alle militære opplysningar han sat inne med. Etter det Håvardsholm skjøna, hadde nordmennene ikkje organisert noka etterretningsteneste enno.

Etter eit par månader i London ivra Håvardsholm for å fara til Noreg att. Den 13. august fekk han melding om at ein snau time etter var det råd å ta på heimveg. Berre ei oppgåve hadde han fått av norske og britiske kontaktar; det var å organisera etterretningsteneste i Sør-Noreg.

TIL NOREG IGJEN

Den 14. august 1940 gjekk skøyta «Nordlys» frå Buckie med kurs for Norskekysten. Overfarten gjekk vel, og skøyta kom fram til Bømlo. «Det vart ikkje svevn i døgervis med nokon av oss, for me hadde baugvakt for minor og fly. Um dagen prøvde eg å leggja meg ei stund, men mest med det same varsla dei at dei såg mange fly. Eg for på dekk og eg tykte det likna fly, men so var det berre måkar. Midt på dagen såg me eit engelsk fly. Fredagsmorgonen 16. august såg me tydeleg land i solrenningi. Me heldt det då gåande med liten fart (5 mil), so me ikkje skulde koma for nær land fyrr det kvelde». Slik skildrar Håvardsholm overfarten.

Nær land fekk dei auga på eit tysk krigsskip, men dei blei ikkje oppdaga. Mannskapet lika seg lite. Skøytemannskapet var overvakte etter rangel før dei tok i veg. Håvardsholm meiner det ikkje var grunn til å tru at han var modigare enn dei. Likevel kjende han seg trygg. «Men eg hadde ei fast tru på Gud, og at han hadde sendt meg. På vegen hadde eg tala med dei om Gud. Dei spotta ikkje og synte ikkje vanvyrdnad, men dei stod framande for dette, og vilde helst ikkje hava noko prat um det. Det er ikkje det minste underleg at eg hadde fyremun framfor dei når det røynde på. Det er nøktern sanning, når eg segjer at eg kjende ikkje det aller minste grand otte då me var so nær krigsskipet (og hadde ikkje anna enn ein tolekniv å

verja oss med), men det two karane datt rådt i staver, og skipperen var reint i vande. Dette segjer eg til Guds æra».

Då dei kom til Noreg, skaffa Håvardsholm seg båt og rodde til Espevær. Etter pause og kvile hos ein kjenning bar det over Bømlafjorden og heim til Håvardsholm. Eit stykke fekk han slep av ein motorbåt med brislingkassar på dekket. Av karane heime på farsgarden fekk Håvardsholm vita at det gjekk rykte om at han var faren over til England.

Bernhard Håvardsholm venta ikkje lenge før han reiste til Ryfylke for å treffa familien på Sand. Undervegs stansa Håvardsholm hos ein god venn, Ivar Finnvik i Imsland. Ferjeføraren på Ropeidferja var nazivennleg, derfor valde Håvardsholm å ikkje fara med ferja over fjorden. Heime på Sand var han to dagar i lag med familien. Elles snakka han med «eit mindre utval av kristne brør» og fortalte om ferda til England. Dei trudde som Håvardsholm at han var send av Gud til styrking for kongen og riksstyret, og til arbeid for fedrelandet, skriv Håvardsholm i rapporten sin.

Håvardsholm var vekke så lenge at det byrja å gå mange rykte. Nytt vinterkurs på Ryfylke folkehøgskule blei lyst ut i namnet til ein av lærarane ved skulen, Olav Midttun. Dette reagerte Håvardsholm på. Skulen kunne lyst ut nytt kurs utan å ha namn på nokon styrar under. No skjøna alle at Håvardsholm var borte frå skulen.

Han ringde til ei lærarinne, og ho helsa han velkommen heim frå England. Håvardsholm rekna med at tyskarane lytta på samtalene og tok snart i veg over fjorden til Ropeid og sykla vidare til garden sin på Bjoa. I Sunnhordlands-distriktet kontakta Håvardsholm folk han kjende for å førebu våpenmottak frå England. Ein stad blei det drøfta å

laga til hellarar i skogen som göymestad. Håvardsholm samarbeidde no med fenrik Sigmund Ove Førde frå Førde i Sunnhordland. Då det kom i stand kontakt mellom Håvardsholm og Førde, lova Førde å vera med i etterretningsarbeidet.

Ein gong heime på Håvardsholm kom syster til brorkona åt Bernhard Håvardsholm syklande med melding frå lærar Kristoffer Sydnes i Førde at Gestapo var etter han. Ordførar Bertrand Vandvik i Sand hadde varsle Sydnes. Håvardsholm tok i veg og gjekk i dekning på den avsidesliggjande garden Espenes der han overnatta i løa. Medan han låg her, stod det klart for Håvardsholm at det var Guds vilje som styrtet han i arbeidet. «I denne tidi kjende eg Guds nærleik sterkt», seier Håvardsholm.

Fenrik Sigmund Førde mottok reisepengar av midlar Håvardsholm hadde fått til disposisjon. Førde skulle fara over Bergen til Oslo og rundt Sørlandet for å skaffa kontaktar til motstandsarbeid. Håvardsholm gav Førde melding om at ingen opplysningar skulle skrivast ned for å göymast. Dei måtte berre lagrast i minnet. «Han skulde læra alt utanåt. Kvar kveld og morgen skulde han so skriva upp alle namn og viktige meldingar og lesa dei ei stund som leksa, og so brenna dei med det same». Sjølv lånte Håvardsholm broren sin båt og segla m.a. til Bremnes for å gjera opp med eigarane av skøyta «Nordlys». Det galdt å fara varsamt frem, så Håvardsholm brukte ulike namn når folk spurde kven han var.

Håvardsholm ferdast no fleire stader i Sunnhordland, m.a. møtte han stortingsmann Knut Markhus. Han hadde nyleg vore i Oslo og fortalte at dei politiske partia hadde samla seg om å berga fedrelandet. «Det var mykje prat millom Quislings-folk og tyskarane um å avsetja kongen, men det

var ikkje tale um at det var fleirtal for slikt i Stortinget. Han roste administrasjonsstyret mykje for godt arbeid. Han bad meg helsa til ymse i England, millom dei statsråd Sunde og general Steffens. Markhus baud hus, men eg vilde heller gå åt løda, for um han vart eksaminert so skulde han kunna segja med godt samvet at eg ikkje hadde vore i hans hus».

Eit par karar kom ein gong til Håvardsholm sin gard på Bjoa og spurde om husrom hos paktarane på garden hans. Etter ein del spørjing blei det til at dei to brørne som pakta garden, gav dei to bokseljarane lov til å liggja i drengestova i den gamle bygningen. Folk frykta dette var spionar som prøvde å skaffa opplysningar om Bernhard Håvardsholm. Seinare fekk Håvardsholm vita at «seljarane» hadde vore andre stader i Rogaland og spurt etter skulestyraren frå Sand.

Håvardsholm reiste no til Nedstrand der han overnatta på garden hos Serina Borgenvik Sandvik. Ho hadde vore lærar ved folkehøgskulen på Sand. Håvardsholm fekk låna båt og siglde til Sjernarøy der han kontakta Nils Hidle. Her stansa Håvardsholm i to dagar. Føremålet var å finna ein landingsstad for lette jagarfly. Sidan bar det på seglferd til Jelsa i kvass nordveststorm. Frå Hidle kunne Håvardsholm fått sleg med ei skøyte som skulle innover etter beitesmale, men han våga ikkje. Han rodde innover, kom midt etter Sandsfjorden og framom Eide. Her venta han til klokka var 22.00. Håvardsholm fortel:

«So rodde eg varsamt upp til Eide og banka på hjå Nilse Eide, der ein lærar ved Ryfylke arbeidseskule, målaren Knut Hovden, budde. Dotteri i huset, Margrete Eide, som hadde vore min elev kom ut. Foreldri og syskeni var lagde. Eg bad hen-

ne tegja som ein mur. Bad henne ogso å ikkje fortelja at eg hadde det late vaks ut bartar til kamuflasje. Ja, det er radt komisk. So smatt eg upp på loftet og tala med Knudt Hovden. Han var tung i hugen, men eg gjorde kva eg kunde for å setja kveik i han. Han fortalte at det hadde stade tysk vakt ved skulen min i fleire netter på rad med same eg for, og av og til sidan og, so eg måtte vera svært varsam».

Håvardsholm stod i 2,5 time ved bustaden sin og følgde med om det fanst nokre som spionerte, så gjekk han inn eit glas på baksida av bygningen og leita seg fram gjennom skulesalane til bustaden. Ein time hadde han samtale med kona. Så bar det i veg ut fjorden.

Han stoppa i Indre Jårvik, var oppom på Hebnes og såg etter landingsplass for fly, drog så til Foldøy der han fann ein brukande stad. Vidare bar det til Jørstadtvåg for å kontakta lærar Hageberg. Sidan stansa Håvardsholm på Reilstad og gjekk over Finnøy til ordførar Steinnes. Vidare var det stopp på Talgje utan å finna nokon landingsstad. Neste stopp var Mosterøy og lærar Vilhelm Sunnanå. Der blei det funne ein landingsstad midt på øya. På Mosterøy fekk Håvardsholm vita at tyskarane heldt på og bygde om mindre dampskip på Rosenberg Verft i Stavanger. På skipssidene blei det laga falldører. Dermed kunne store delar av sidene på skipa slåast ned i ei handvendig og vogner, hestar og folk kunne lett fraktast frå dekk og i land.

Håvardsholm stoppa og på Utstein. Derfrå rodde han i 12.30-tida ein dag og kom til Skjoldafjorden neste morgen kl. 6.30. For det meste brukte Håvardsholm robåt på ferdene sine. Somme tider kunne han segla. Det tok tid å ro seg fram, og slit-

samt var det, men denne transportmåten vekte lite oppsikt. «Det er utrøleg kva ein kan ferdast i ein liten båt når veret er godt. Denne sida ved Noregs forsvar og etterretningsteneste trur eg tysken har vondt for å få auga på». Slik kommenterte Håvardsholm sjølv all roinga si.

Etter å ha ferdast i store delar av Ryfylke, la Håvardsholm i veg nordover til Sveio-traktene. Der møtte han Sigmund Førde. Han hadde vore på reis til Bergen, Voss, Oslo, Sørlandet og Jæren. Alle stader hadde han samla opplysningar og knytt kontaktar, m.a. med offiserar. «Han kjende mange frå fyrr, og kunde gjera eit godt utval, og desse skaffa då tilvegjes samband med folk dei kjende og leit på. Men det var og fleire døme på at folk ikkje vilde ha noko med han å gjera, avdi dei trudde han var nazi-spion. Han kom i samband med stortingsmenn, prestar, lensmenn og mange slags folk, og mange vart glade for at det var organisasjonsarbeid i gang», seier Håvardsholm. Men det fanst og likesåle offiserar. Førde trudde det kom av at dei hadde fått seg sivile stillingar og ville halda på dei.

NY REIS TIL ENGLAND

Viktige opplysningar var no samla inn av Håvardsholm og Førde, og ei ny ferd over havet til England blei planlagd. Men det stod ikkje noko farty til disposisjon. Håvardsholm og Førde hadde berre tusen kroner til disposisjon. Båt fekk dei ikkje for dei pengane. Garden sin hadde Håvardsholm pantsatt første gongen han drog til England. Dei to karane heldt seg ei tid i Sunnhordland. Fjordkrys singar skjedde ofte nattestid med robåt, og fleire stader overnatta dei i løer. Det blei m.a. arbeidd med å finna göymestader for våpen.

Etter ei tid hadde dei skaffa 6 000 kroner. Planen var å kjøpa ei større skøyte, men det var van skeleg å få fatt i høveleg båt. Til sist lykkast det å ordna med kjøp av eit farty på 16 tonn. Det hadde tidlegare vore brukt til innanskjærars fart. Sigmund Førde ordna med handelen.

To karar til skulle vera med til England. På Haugesundshalvøya hadde opprulling av ei etterretningsgruppe som Sigurd Jacobsen organiserte, skapt ein uthygg situasjon for fleire. Ein som var i faresona, var kjøpmann Lars Skjold frå Haugesund. Ein annan som ville vekk, var journalist Lars Robertsen.

Fartyet Håvardsholm og Førde skaffa seg, heitte «Havlyn», og båten trondg i ein god del overhaling før ferda over Nordsjøen kunne byrja. Brørne til Håvardsholm hjelpte til med å førebu reisa. Bernhard Håvardsholm meinte at han på turar i Noreg i 1940 hadde rodd kring 300 kvartmil, eller to gonger så langt som til Shetland.

«Havlyn» drog frå Brandasund 19. oktober 1940 med fire mann om bord. Det var ikkje berre trygt å leggja i veg vestover, men det gjekk bra å komma seg ut frå kysten. «Me såg ikkje noko mis tenkjeleg fyrr klokka 4. Fartyet gjorde 6 mil på havet, og no måtte me vera 20 kvartmil frå land. Det var no lettskya med ljose månerender i skylaget, og ein og annan måneflekk å sjå burtetter sjøen. Me hade klussa lenge fyrr me fekk skikk på kompasen vår. Det var ikkje kompas i «Havlyn», men me fekk kjøpa ein gamal utan natthus. I siste liten fekk me rigga upp ein pappkasse til natthus. Me sette ei lommelykt i eit hol i taket, og ho vart haldi uppe av ein trepinne som me batt på lykti. So såg me gjennom eit lite hol. Det vart framifrå. Batteri måtte me skifta etter 4-6 timer».

Etter dei hadde gått vestover ei tid, oppdaga dei både fly og skip. Lysa nærma seg. Håvardsholm stod ved roret og ante uråd. Truleg var dei oppdagia. Han vekte dei to kameratane som låg og sov. «Då det såg ut som verst, skaut den tanken upp: Kvifor er du redd? Har du gløymt kven som råder for alt? Redsla var stroki burt med eitt. Litt etter såg me mykje klos på dei two skipi. Me kom i tankar um at det kanskje var dei svenske Amerika-båtane, som me nyst hadde sett um i bladi». Begge partar i krigen hadde gått med på at desse båtane kunne gå fullt opplyste over Atlanteren. Slik var det.

Sidan gjekk alt vel på turen. Den 20. oktober fekk dei land i sikte. «Havlyn» hadde frakta dei trygt over til Lerwick på Shetland. Då dei nærma seg land, kom ein vaktbåt ut over. «Havlyn» slo av farten, og då stansa motoren! Dei greidde ikkje få han i gang att. Trykkluftproblem var grunnen, og vaktbåten slepa «Havlyn» inn til Lerwick. Sidan reiste karane til Wick med båten sin.

Der kom det ombord folk frå Secret Service og tollfolk, og visekonsulen tok hand om fartyet på vegne av «Nortraship». Dei ville og ta frå nordmennene papira, men då nekta dei og hevda at dei var ute i ærend for det norske styret. Ei veke før hadde dei tatt ein tysk spion i Wick, derfor var det streng kontroll.

Håvardsholm reiste straks til London for å kontakta det norske styret der. Førde og dei to andre skulle komma etter seinare.

I London fekk Håvardsholm straks tala med fleire av dei norske militærleiarane, m.a. folk i etterretningstenesta. Dagen etter at Håvardsholm kom til London, nådde Sigmund Førde og fram dit, og begge blei utspurde av både nordmenn og eng-

elskmenn. Førde kunne leggja fram mange opplysningar om den nye flyplassen på Sola, m.a. om eit stort bombelager i eit plantefelt eit stykke frå flyplassen. August Skjærpe frå Nærø hadde vore tvinga av tyskarane til å vera arbeidsformann på Sola, og han rapporterte til Førde. Håvardsholm og Førde blei kalla opp til utanriksministeren som øvste sjef for etterretningstenesta. Håvardsholm bad om å få snakka med statsministeren. Det fekk han høve til. I Little Park budde og fire andre statsrådar.

Håvardsholm gir i rapporten sin vurderingar korleis han opplevde statsministeren og mange av statsrådane i London. Håvardsholm er ein streng og subjektiv dommar og er særleg kritisk til utanriksminister Koht. Om han heiter det m.a.: «Han er strak som ein staur og ein typisk prinsipprytta». Samla får regjeringa denne karakteristikken: «Tek eg riksstyret under eitt, tykte eg at dei fleste hadde nokså småe kunnskapar, so snart det bar utanfor deira eigen teig».

Håvardsholm sakna ei fast hand og ein inspirerande intelligens som styrde det heile. «Hadde det vore ein Christian Michelsen med, so kunde mangt sett onnorleis ut både fyre og etter 9. april. Og eg tykte dette alle greiner av forsvaret likso mykje som riksstyret».

Her slutter den utførlege rapporten der vi kan følgja Håvardsholm frå krigsutbrotet og til han kom attende til London hausten 1940.

TIL CANADA

Bernhard Håvardsholm var i London frå seinhaustes 1940 og framover vinteren 1941. Han tenkte på å komma inn i flyvåpenet, ein stad der han meir direkte kunne ta del i kampen for fedrelandet. Fer-

da gjekk til Toronto for å skaffa seg flygarutdanning. Men flygar blei Håvardsholm ikkje, alderen sette ein stoppar for dei planane. Oberst Reistad gav Håvardsholm til oppgåve å ta seg av velferdsarbeidet i leiren. Rett etter krigen fortalte Reistad til Nils Hjelmtveit at Håvardsholm var ein verdfull medarbeidar.

Den første tida var det ikkje lett for Håvardsholm å komma i kontakt med dei unge norske gutane og offiserane i flygarleiren. Håvardsholm var heilhuga fråhaldsmann, målmann og personleg kristen, og han hevda høge ideal. På mange måtar var han ein framand fugl i leiren, men etter Hjelmtveit sine opplysningar vann Håvardsholm seg respekt. Alle skjøna at det stod ein ærleg og heil vilje bak.

Etter seks månader i Toronto reiste Håvardsholm attende til Storbritania og gjekk inn i etterretningstenesta. 24. juli 1941 blei han etter eige ønske innrullert i Kompani Linge. No deltok han på fleire kurs i undergrunnsarbeid.

14. oktober 1941 reiste Håvardsholm til Noreg med ei skøyte som gjekk frå Shetland. Saman med han drog ein kamerat frå kompaniet, telegrafist Sverre K. Andersen. Oppgåva var å organisera heimestyrkar og byggja opp militær etterretning i Ryfylke og Sunnhordland. Når det var skaffa kontaktar, skulle det fraktast våpen og ammunisjon over Nordsjøen. Dei militære styrkane hadde stilt til disposisjon 30 tonn krigsmateriell og båt til fraktinga, etter det Håvardsholm opplyste til Eirik Vandvik då han var i Noreg hausten 1941.

Etter planen skulle det transporterast våpen og ammunisjon til Noreg i 1941 og 1942. Rapportar etter folk som deltok aktivt i lokalt motstandsarbeid, fortel om at dei blei kontakta av Håvardsholm. I Suldal skaffa Håvardsholm seg samband

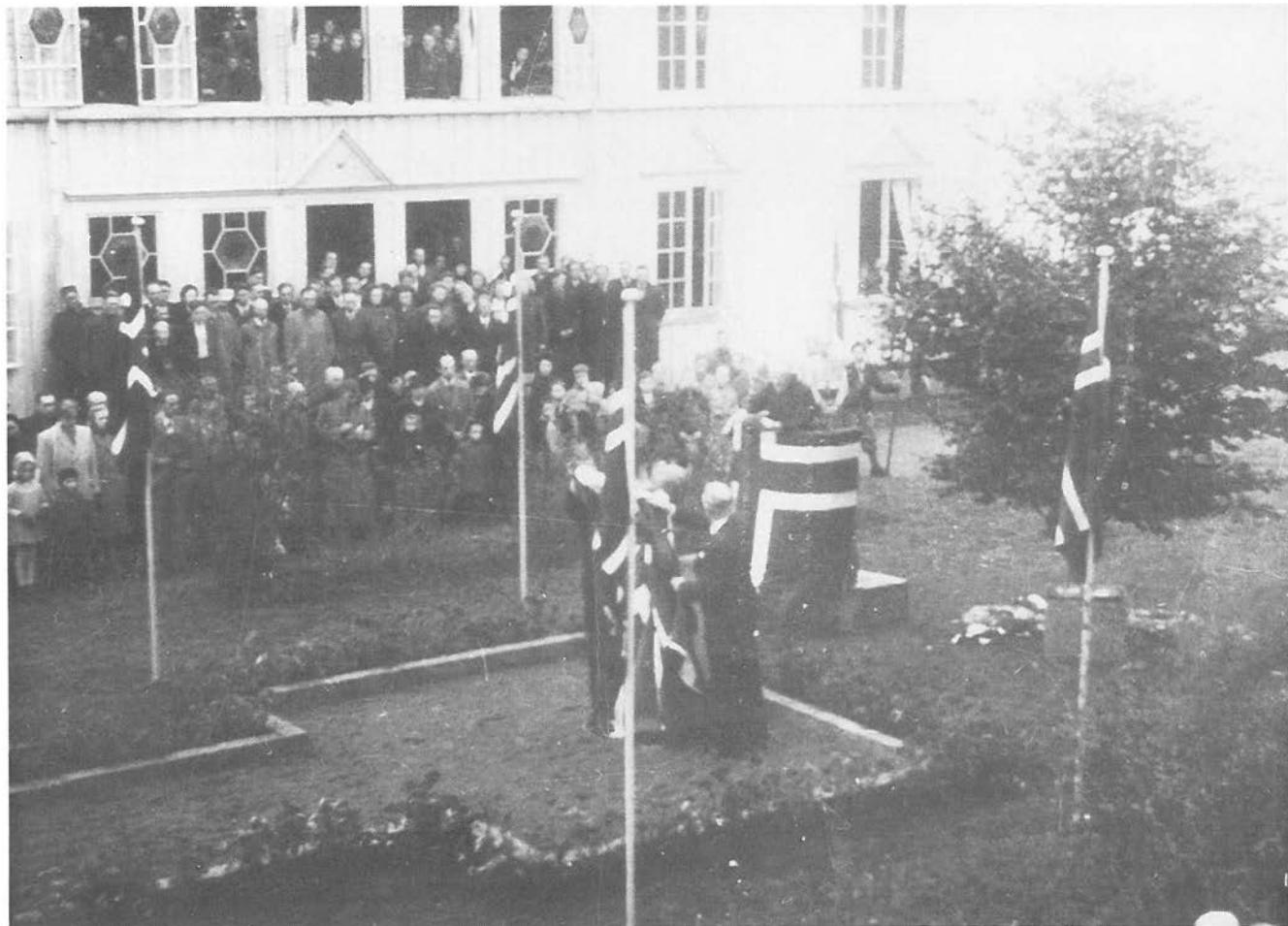
med Tormod Mehus og Hans Høines. Dei fekk bod om å treffa Håvardsholm til kvar sine tidspunkt i ei utløe i den såkalla Bydalen mellom Suldalsdalføret og Suldalseid ved Hylsfjorden. Mehus og Høines blei etter dette møtet leiarar av motstandsarbeidet i Suldal. Også i Sauda blei det skipa ei motstandsgruppe der fleire menn var med. Gruppene i Suldal og Sauda blei lova våpen og utstyr frå England.

I følgje opplysningar Håvardsholm gav til seinare professor Eirik Vandvik, som han møtte i Vanvik, skulle Håvardsholm samla opplysningar om manganproduksjonen ved smelteverket i Sauda. Det skulle vurderast om vasstilførsla til smelteverket burde øydeleggjast. Etter samtale med ordforar J. Remseth blei aksjonsplanar mot smelteverket bortlagde.

Ei mørk haustnatt i 1941 skal Håvardsholm ha sett seg i færingen og rodd ut Hylsfjorden. Ferdamålet var England der han kunne meldt frå om at viktige oppdrag var utførte i heimlandet. Tida gjekk, og ingen meldingar om utstyr kom til ventande motstandfolk. Etter kvart skjøna dei at noko måtte ha skjedd.

Kring 1. november 1941 kom Håvardsholm frå traktene ved Førde i Sunnhordland til Rubberstadeset der han kontakta Ola Olsen. Båt var ventande frå Shetland om få dagar, og han skulle straks gjera vendereis med Håvardsholm. Til Ola Olsen fortalte Håvardsholm at han hadde vore innom hos ein kjenning og bede om overnatting, men svaret var negativt. Å gi Håvardsholm husrom kunne vera for vågesamt.

Etter at Håvardsholm hadde budd ei tid hos Ola Olsen, flytta han til Melingsvågen og tok inn hos Ole Meling og sonen Odd. Dei hadde hjelpt Håvardsholm første gongen han tok i veg over

Frå avdukinga av minnestøtta over Bernhard Håvardsholm på Ryfylke Folkehøgskule i oktober 1946. Foto kopiert etter original hos Jostein Bråteit.

Nordsjøen. Båten «Blia» kom til lands frå Shetland og tok om bord folk for å førebu sin femte tur over havet. «Blia» gjekk frå Øklandsvågen på Bremnes 11. november 1941. 42 personar var om

bord. 6 av desse var mannskap. Mange på flukt fekk følgja med «Blia» på denne turen, men den viktigaste oppgåva for «Blia» skal ha vore å henta Linge-karen Bernhard Håvardsholm.

«Blia» høyrdé ingen meir til. Båten blei broten ned av høg sjø. Dette er det største forliset i skøy-tetrafikken over Nordsjøen.

EIT LIV I TRUSKAP

Bernhard Håvardsholm var ein av pionerane i norsk motstandsrørsle under den andre verdskri- gen. Straks tyskarane kom til Noreg, melde han seg til teneste for å ta kampen opp. Ein utruleg iver og offervilje prega innsatsen hans. Håvardsholm hadde skule- og bondebakgrunn. Fedrelandskjær- leik og offervilje var viktige drivkrefter. Han var 42 år då krigen byrja i Noreg, så det var ingen eventyrlysten unggut som gjekk inn i striden. Tidlegare elev var hugsar Håvardsholm som ivrig for- svarsvenn, og han såg på arbeidet mot okkupa- sjonsmakta som ei kallsoppgåve. At Gud var attåt gav mot og styrke.

Håvardsholm sine eigne skildringar av kva han gjorde og opplevde er levande vitnemål om heil- hjarta innsats og engasjement. Han sparte seg aldri, og det er utruleg kva han makta ta på seg. Men han gjekk bort før motstandsarbeidet gav syn- lege resultat. Livsminnenotata vitnar og om at Hå- vardsholm irriterte seg over at folk var for lunkne og ikkje ofra seg like sterkt som han sjølv. Mange var som lamslegne den første tida og kjende seg usikre i den nye situasjonen. Håvardsholm var klar til innsats frå første krigsdagen. Få andre i Rogaland gjekk så heilhjarta inn i kampen for fedrelandet i første fase av den andre verdskrigen. I ettertid mei- ner somme at Håvardsholm oppførte seg overivrig.

Den tidlegaste tida arbeidde Håvardsholm meir isolert. Han reiste rastlaust dit han trudde det var råd å gjera ein innsats. Sidan kontakta han venner og kjende, og etter det første opphaldet i England, gjekk Håvardsholm i gang med å byggja opp eit kontaktnett for å driva etterretning og anna mot- standsarbeid.

Føremålet med første ferda over Nordsjøen var

mest av alt å fortelja konge og regjering at dei måtte halda ut og at dei hadde støtte i folket. Han tykte norske styresmakter i London var for anonyme og stod ikkje fram aktivt for å be om støtte i folket. Å reisa for å treffa konge og regjering såg Håvardsholm som eit kall han hadde fått. Derfor drog han frå familien og fleire små barn og sette eigedom- men sin i pant for å skaffa skøyte til overfarten. På ferda over Nordsjøen hadde Håvardsholm reise- følgje med kongen sin adjutant. Dette gjorde det enklare å få kontakt med kongen og kronprisen. Dei budde då på Buckingham Palace som gjester hos den britiske kongen.

Håvardsholm fekk i starten berre gjennomslag for den eine av ideane sine: å organisera etterret- ningsteneste i Sør-Noreg. Vi har hørt at Håvardsholm også føreslo å organisera ei båtrute mellom England og Noreg for å frakta våpen. Han presen- terte og tankar om å senda kjedebrev mellom ord- førarar og andre pålitelege menn. Men desse tan- kane fengde ikkje hos dei norske styresmaktene i London då Håvardsholm la dei fram. Liknande planar la også andre, m.a. Bjørn Holtedahl og Sverre Midtskau, fram for statsministeren, utan- riksministeren og sjefen for hæren, general August Fleischer.

Seinare hadde Håvardsholm ein viktig funksjon med å leggja grunnlag for aktivt motstandsarbeid i fleire bygder i Sør-Noreg. I boka «Fem år med fingeren på avtrekkaren» fortel hardingen Lars Øye at han hadde kontakt med Bernhard Håvardsholm hausten 1940. På eit møte i Haugesund den 14. oktober 1940 blei motstandsoppgåver fordelte. Øye skulle ha ansvar for området frå Fjæra i Sunn- hordland og nordover til Hardanger og Voss.

Både Håvardsholm og andre var tidleg ute med

planar som likna det som sidan skulle bli sentrale element i motstandsarbeidet der utbygging av hemmelege tenester og holdningsskapande arbeid stod sentralt. Ragnar Ulstein seier i boka si om etterretningsarbeidet i første del av krigen at dette var amatørane si tid. Motstandsarbeidet grodde fram på plass etter plass og var ofte lite strukturert. Håvardsholm var ein av pionerane i dette amatørarbeidet, men han la tidleg fram konkrete og gjenomtenkte planar for det norske styret i London. Formell kunnskap i militære disiplinar og etterretning hadde Håvardsholm ikkje. Han var idealist og amatør som starta motstandskampen åleine med eigne planar som grunnlag.

Bernhard Håvardsholm sin innsats i det tidlege motstandsarbeidet er merkt av ein uvanleg sterk vilje og tru på at det nytta å ta kampen opp. Han gjekk på med livet som innsats, satsa alt og tapte livet i kampen for fedrelandet.

KJELDER OG LITTERATUR

Under arbeidet med denne artikkelen har eg hatt stor nytte av to trykte manuskript der Håvardsholm fortel detaljert om minne frå krigsåra. Det første manuskriptet på 44 maskinskrivne sider er datert London i 1940 og handlar mest om krigen i Noreg i 1940. Andre delen heiter «Hende frå krigen 1940» og er på 77 maskinskrivne sider. Manuskripta er utlånte frå Håvardsholm sine slektingar. Håvardsholm-manuskripta inneheld både konkrete opplysningar og personlege vurderingar.

Elles er desse trykte kjeldene brukte:

Hjelmtveit, Nils: Nokre minne om Bernhard Håvardsholm frå krigens år. I Ryfylke folkehøgskule 1913-1948. Sand 1948.

Lærerne som falt 1940-1945, s. 68-71.

Olimstad, Ingvar: Det såddest ein liten plante. Ryfylke folkehøgskule 75. år, s. 35-41. Stavanger 1987.

Sandvik, Sigurd: Folkehøgskulemannen Bernhard Håvardsholm. I Ryfylke folkehøgskule 1913-1948.

Stavanger Aftenblad, nr. 61, 11. august 1945. Artikkel om Håvardsholm signert E.V. (Elias Vandvik)

Ulstein, Ragnar: Englandsfarten 2. 2. utgåva. Oslo 1979.

Ulstein, Ragnar: Etterretningstjenesten i Norge 1940-45. Bind 1. Oslo 1989.

Njål Tjeltveit (47), er kultursjef i Hjelmeland kommune. Han har skrive fleire bøker og artiklar om lokalhistoriske emne frå Ryfylke.

Gamle bryllaupsskikkar på Finnøy

AV PETER BARKVE

Me kan stundom finna skildringar over gamle skikkar, men det er ikkje alltid det vert fortalt kvar dei er frå, og då vert dei ikkje så verdfulle lenger. Landet er stort og bygdelaga kunne på mange vis vera skilde, og då vart ikkje skikkane alltid like overalt. Men slik dei hadde utvikla seg kunne dei ha djupe røter og vera sterkt

bundne til tradisjonane. Men likevel kunne dei endra seg litt etterkvart, og etter lang tid kunne det vera lite att av det gamle. Såleis må det ha gått med bryllaupsskikkane i Ryfylke, for me finn lite att av det fru Gustava Kielland fortel om desse frå Finnøy i boka *Erindringer*.

Gustava Kielland var gift med Gabriel Kielland, som var sokneprest i Finnøy i tida 1824-1839. Det hadde vore gildt om ho hadde skreve meir om desse tradisjonane, for ho har utelate å fortelja om mangt som me gjerne ville hatt kjennskap til. Ho fortel m.a. nokså nøye korleis brura gjekk kledd og tilstasa, men nemner ikkje korleis det var med brudgomen.

Brura hadde svart kjole, og kvitt forkle av stripet gardintøy, som gjekk mest saman over ryggen. Under det halvhøge kjolelivet hadde ho eit kvitt, stiva halsplagg. Kring livet bar ho eit raudt belte med mange små, dinglante forsølva småblad. Den såkalla bruresmekka var festa til brystet og gjekk nede over i ein spiss. Ho var tilstasa med brokete

band, søljer, blomar og broderte med sølv- og gulltrådar. Det mest interessante ved brudestasen var den vakre sølvkruna. Ho hadde fem høge spissar og var rikt pynta med gylte blad. Innvendeg var ho fora med raudt klede. Håret var fletta saman høgt på hovudet og lagt i ein fast ring som krunka skulle festast til. I nakken hang 8-10 breie, brokete band, som hang langt ned over ryggen på brura. Den tunge og noko ustø krunka tvang henne til å bera hovudet rakt og støtt, og i slik stas kunne ho likna ei dronning.

Etterkvart som gjestene kom til bryllaupsgarden vart dei mottekne i gatedøra av kjøkemeisteren. Han stod der med brennevinsflaska, helsa alle velkomne og gav dei ein skjenk og ei kringla. Då alle

gjestene var samla, hadde helst på brureparet og einannan, vart dei bedne ta plass ved bordet. Det var kjøkemeisteren si sak å få alle på rett plass, men det var inga lett sak. Med prestefolket gjekk det lett, for dei var sjølvskrevne til å sitja næraast brureparet, men dei andre hadde han stor møy med å få til å setja seg der dei skulle. Det var stor rangskilnad, og kjøkemeisteren måtte sjå nøye etter at alle vart sette der dei høyrde til. Det verste var, seier fru Kielland, at gjestene var «besatt av enslags beskedenhedsdemon». Det gjorde at ingen ville setja seg der kjøkemeisteren baud dei plass. Alle ville plent sitja lenger nede. Dette førte med seg ein ordstrid og kamp, «som var ytterst komisk, men tidkrevende».

Då alle var komne til ro ved bordet, banka kjøkemeisteren med knivskaftet i loftsbjelken, alle folda hendene og han bad ei bordbøn. – Så gjekk alle skeiene i matfata. Dei var fyllte med ein rett dei kalla kaldskål, som var kokande varm mjølk med øl. I denne blandinga flaut små bitar av sukker – og anniskringler. Elles var det sett fram store fat smørbrød av stompaskiver pålagde rikeleg med smør og rullepølsa. Kring borda gjekk tunge sølvkannar, vakkert utskorne trekanner og store måla treboller, alle fyllte med øl.

Kjøkemeisteren såg etter at alle forsynte seg vel, og då dei var ferdege med maten banka han i loftsbjelken att og spurde om alle hadde fått nok av Guds gåver, så ville dei takka Vårherre for maten. Han las bordbøna, gjestene reiste seg, gjekk frå bordet og sa högt: Takk for maten.

Så ferda brurefylgjet seg til for å rida til kyrkja. Det fanst ikkje köyrevegar på Finnøy i den tida, så alle laut rida eller gå. Men først skulle brura ta avskil med heimen, og fru Kielland fortel at dette all-

tid var så gripande, at kvar gong ho såg det, måtte ho fella tårer. Brura kasta seg gråtande kring hal-sen, først på faren og sidan på mora og takka dei for den tida ho hadde fått vore hjå dei. På same tid fekk ho takk av foreldra for at ho hadde vore eit gildt barn og fekk med seg dei beste ynskje til den nye heimen.

I tunet steig alle i salane. Dei måtte vera godt fastspente så alle kunne sitja trygt og ingen bli grasryttar, for då fylgjet rei av garde, knalla børse-skota. Det gjorde det også frå dei gardane dei for framom. Dette var ikkje hestane van med og blei lett skræmde. Sume reiste seg på to, andre vrei seg og vrengde på seg.

Først i brurefylgjet rei to spelemenn. Den eine spelte fela og den andre bles på eit klarinett. Nest etter kom brureparet og sidan heile fylgle, som rei hulter til bulter. Frå kyrkja rei dei på same måten, og heimkommen til bryllaupsgarden vart dei mottekne av kjøkemeisteren med ein skjenk. Så vart alle bedne til middagsbordet, og dei gjekk lett til plassane dei hadde fått til morgonsmaten tidlegare på dagen.

Dei lange borda var dekka med kvite dukar, og langsetter stod pyramider med lefse, gomme, store utkrota smørstykke og ruer med tynnbrød. I mellom stod djupe tinnfat med saupekjøt i supa med mange steinharde, men velsmakande boller. Då alle hadde sett seg, banka kjøkemeisteren i loftsbjelken, bad bordbøna og sa til gjestene: Sjå no til godtfolk å få litevetta å leva av, av det slaget me har å by på. – Så for alle laust på kjøtfata, fire og fire om kvart fat og fiska opp kjøtstykke og la på tallerken. Brikketausene, gjentene, som serverte, sprang til og ifrå og fylte på i fata etterkvart som det minka i dei. Kjøkemeisteren passa på at ølskålene gjekk trutt kring borda, og då alle hadde for-

synt seg av hovudretten, gjekk han kringom og gav alle ein skjenk. Like etter vart det bore inn ein liten smårett, som dei kalla lungemoster. Men det var så lite av han at berre brureparet, prestfolket og dei nærmeste slektingane kunne få ein liten del. Den var laga av hovudkjøtet og innmatten av den sauens som var slakta. Dette var hakka saman, kokt og tilsett smør, litt pepar og karve.

Etter denne vesle retten stod brikketausene ferde til å servera lutefisken. Han vart eten saman med tynnbrød og smør.

Til slutt i dette måltidet åt dei lefser og gomme. Lefsene var pålagde så mykje nykinna smør at dei åt tynnbrød atåt.

Då alle hadde ete godt og drukke rikeleg, gjekk kjøkemeisteren kringom borda og baud ein skjenk, og så gav han det vanlege signalet til å slutta måltidet ved å banka i loftsbjelken og seja: Har alle til saman og kvar for seg fått så mykje av desse Guds gåver som kvar kan ynskja seg og har behov for, så vil eg ynskja dykk det vel bekomme. Og så vil me takka Gud. Han bad bordbøna eller song eitpar vers. Gjestene reiste seg, takka for maten, gjekk ut på tunet og spreidde seg i småflokkar. Dei gamle samla seg gjerne til ein drøs kring ei ølskål. Kvinnene roa seg i eigne flokkar og ungdomen dansa eller fann på annan moro.

Etter ei tid vart brudeparet og dei nærmaste gjestene bedne inn til kaffi. Kaffi var så sjeldan på Finnøy at dei brukte han berre i bryllaup, og heller ikkje då fekk alle smaka han. Ein bør også merka seg at fru Kielland ikkje nemner poteter til bryllaupsmiddagen. Dei var nok kjende, men truleg lite i bruk.

Då det leid på kvelden samla gjestene seg i stovene att. Det vart rydda ein liten plass på golvet,

for brura skulle dansa «mellevit» med brudgomen og nokre av dei nærmaste slektingane.

Så lei det mot kveldsmaten. Brikketausene ordna bordene, og reikona (kokka) hadde lenge stade sveitt og varm og rørt i den store gryta med risgraut og vore redd for at ho skulle få han svidd. Det skulle så lite til, berre ein liten svismak skjemde grauten mykje, og det ville vera ei skam som inga reikona ville ha sitjande på seg.

Då grauten var ferdig vart han aust opp i djupe tinnfat og strødd over med sukker og kanel. I midten av fata vart det trygt ned ei grop i grauten til eit stort smørauga.

Brura vart beden om å bera inn bruregrauten, og saman med 8-9 brikketauser, tok alle kvar sitt grautfat og stilte seg i rekka med brura først etter spelemannen og gjekk fram til borda. Spelemannen førte brura fram til brudgomen. Der bukka han for seg og gjekk ut. Det vart lese for maten og kvar tok si treskei og gjorde med god mathug innhogg i grauten. Men det høyrde meir til dette måltidet, for etterpå fekk dei lefser, stompaskiver, gomme, og var det rekteg fint fekk kvar eit stykke søsterkaka. Ølbollane gjekk trutt kring bordet, og dei som ville fekk også ein skjenk.

Etter måltidet gjekk dei eldste straks til ro i bryllaupsgarden eller på grannegardane, men ungdomen tøygde tida endå nokre timer.

Så fortel ikkje Gustava Kielland meir frå bryllaupa på Finnøy. Truleg rei prestefolket heim første kvelden og kom ikkje att. Bryllaupsdagen var vanleg ein laurdag, og dagen etter skulle presten halda gudstenesta og då høvde det venteleg ikkje å vera med i bryllaupsfesten meir. Det var vanleg at bryllaupet heldt fram sundagen – og ikkje så sjeldan også mandagen.

Peter Barkve (86) vil nok vera kjent for mange som ein flittig artikkelforfattar i Stavanger Aftenblad frå 1926 og like til for få år sidan, berre avbrote av siste krigen. Han har dessutan gitt ut bøker om stadnamn i Strand og om dyr og menneskje. Peter Barkve er fødd i Strand og har virka der som lærar og gardbrukar.

Her åtte dei sitt bu

– husmannsplass i Suldal

AV GUNNVOR BAKKA OG BJØRN EIKELAND

Suldal er ei jordbruksbygd, og soga om husmannsplassen er ein viktig del av lokalhistoria. Mønsterplanen for grunnskulen legg sterkt vekt på at undervisninga bør knytast til lokalmiljøet, og dette vil vera lettare å gjennomføre dersom

ein kan samle lokalstoff som kan nyttast som bakgrunnsstoff for undervisninga. Artikkelen om husmannsplass i Suldal er såleis laga som ei skriftleg oppgåve i samband med eit kurs i samfunnsfag i Suldal.

Ferda over Suldalsvatnet har i lang tid vore sett på som ei naturoppleveling. For over 100 år sidan var dette ei kjend turistrute, og mykje folk for her sommarstid. Og det var ikkje berre nordmenn som reiste her. Rikfolk frå mange land var å sjå og det er framleis forteljingar som lever på folkemunne om ein del av dei som for her. Me kan berre nemna kongen av Siam som spende enden or hotellsenga på Osen, og prins Oscar (seinare kong Oscar II) som reid over frå Hylen til Våge, og drog vidare oppover vatnet.

Turistane som reiste langs vatnet hadde god tid til å sjå på naturen langs strendene. Mange gav uttrykk for at dei tykte naturen var vakker og imponerande. Andre brukte ikkje så store ord, men likevel må me tru at dei opplevde noko på denne ferda.

I tillegg til å uttala seg om sjølve naturen er det

svært mange som har undra seg over kor folk har «klort» seg fast langs Suldalsvatnet. I den første store turisttida (utover frå ca. 1875) budde det nok folk på dei fleste gardane og husmannsplassa her. Etter kvart som åra gjekk, minka det på busetnaden, og husa vart gjerne flytte vekk eller dei forfall etter kvart og datt til sist ned. Likevel var det ikkje vanskeleg å sjå at det hadde vore heimar både her og der. Nokre av turistane såg nok på desse stadene med vørnad og tenkte på det slit og den innsats som var lagt ned. Andre hadde kanskje heller ein viktig kommentar, og syntest det verka litt naivt å bruka livet sitt til å pina ein leveveg ut av desse jordlappane og berghyllene.

I dag er det heller få som reiser på vatnet. Nå reiser dei fleste i bil langs vatnet, dei kjører Suldalsvegen. Men sjølv om farten er stor og tunnel-

Vikane er ganske stort til å vera eit husmannsplass. Plassen hadde 6 mål innmark. Dei aller fleste plassa rundt Suldalsvatnet var nok mykje mindre enn det.

Alle foto i denne artikkelen ved forfattarane.

lane mange, er det nok ein del som også i vår tid legg merke til mange fråflytte plass oppover. Rett nok har naturen gjort sitt til at me ikkje alltid så lett får auga på dei lenger: Skogen kryp innover

åkerlappane mange stader og mosen legg eit teppe over steinrøysar og restar etter grunnmurar.

Nokre av dei som fer her, tek seg av og til tid til å stoppa og rusla rundt og sjå på nokre av dei fråflytte plassa. Dei set seg gjerne i graset og et nista si medan tankane går til dei som åt alle māltida sine her, dei som skapte levebrødet sitt av dei ressursane som var på staden. Mange spørsmål kan

melda seg: Korleis kunne det ha seg at folk busette seg på desse stadene? Korleis var det å leva her? Og kvifor bur her ikkje folk lenger? Kvifor flytte dei – eller kvifor var det ikkje nokon som ville overta då dei gamle døydde?

KOR SKULLE FOLK GJERA AV SEG?

Situasjonen utover 1800-talet var at det vart fleire og fleire menneske som trong ein stad å leva, eit levebrød. Det vart fleire og fleire suldøler. Kor kunne dei slå seg ned? Den beste jorda var alt oppdyrka, og gardane låg oppover langs dalen og vatnet der det høvde best å ha gardar. Når det så ofte vaks opp ein stor barneflokk på kvar gard, var det uråd at alle kunne bli bønder på farsgarden. Som regel var det berre ein som kunne bli det. Likevel hende det ofte at to brør delte garden i to sjølvstendige bruk, og på den måten skaffa dei levebrød for to familiar. Greidde dei å dyrka litt ny jord i tillegg til den dei hadde overteke, kunne det bli brukbare tilhøve for begge familiane. Slike løysingar var vanlege i Suldal.

Men dersom dette vart gjort fleire gonger, vart gardane etter kvart nokså små, gjerne så små at garden åleine ikkje var noko levebrød for ein familie. I kystbygdene gjekk denne oppdelinga lengre enn i Suldal. Grunnen til dette var ofte at der kunne dei dels leva av det havet gav. I dei åra då sildefisket var på sitt beste, var det svært mange som rekna dette for viktigare enn jorda når dei skulle gjera greie for kva dei levde av.

Men dette var altså lite å rekna på for folk som levde i Suldal. Mange måtte godta at garden der dei var oppvaksne ikkje kunne gi dei eit levebrød. Ein og annan var så heldig at han vart gift med ei «jordajente» – ei jente med odel til ein gard. Jord-

jentene – særleg dei med ein bra gard – kunne som regel velja og vraka blant friarar. Elles var nok foreldra til jenta og ofte opptekne med korleis dette valet burde avgjera. Det var viktig at dottera ikkje skjemde ut ætta ved å gifta seg med ein som stod vesentleg under dei sjølve i vørnad. Ein del bondesøner skaffa seg eit rom i bondestanden på denne måten. Men for mange vart det nok med draumen – draumen om ei «Signe Ulladalen». – Signe skal ha vore ei rik jordajente i Ulladalen i Suldal, og det blir fortalt at mange drøynde om å få henne til kone. Det er ei gammal vise om henne.

Prinsesser med halve kongerike i medgift var det rikeleg av i folkeeventyra, men lite av i det verkelege livet – i alle fall i Suldal.

Ved å gifta seg med ei enkje med gard kunne ein og annan koma seg til sjølveigande bruk, men det var berre eit fåtal det var aktuelt for.

Men alle menneska som kom til, måtta ha ein stad å bu, og mange prøvde då å slå seg gjennom som husmann. Dermed vart det rydda fleire og fleire plass oppover langs Suldalsvatnet. Og det var ikkje så underleg at dei såg seg syn på å gå i gang med dette, for ofte såg dei truleg ikkje andre alternativ. Det var enkelt å velja dersom valet stod mellom ein strevsam og mager leveveg som husmann på den eine sida, og ingenting på den andre sida.

Me vil stoppa opp på eit av dei mange plassa langs Suldalsvatnet, og sjå på korleis livet der kan ha vore.

GARDEN OG PLASSET

Garden HAVREVOLL ligg i Hamrabøgrenda. Denne garden ligg i ein kvelve omlag 300 m.o.h. på nordsida av Suldalsvatnet. Havrevoll grensar til

Tveit på eine sida og Austarå på den andre. Garden var odelgods, og det har alltid, bortsett frå nokre få år kring 1640, vore berre ein brukar på garden.

Den første brukaren finn me i 1623. Før den tid ser det ut som om brukaren på Tveit har dreve Havrevoll også.

Havrevoll har hatt desse husmannsplassa:

1. DALARTEIGEN som låg rett ovanfor heimehusa. Her budde det folk frå ca. 1800 til ca. 1860.
2. KLEIVA låg litt lenger oppe. Her finst det festesettel frå 1844, og det budde folk fram til ca. 1870.
3. HAMNEFLOTA låg nede ved Suldalsvatnet. Her budde det folk frå ca. 1830, og det var framleis folk her i 1900.
4. VIKANE låg eit stykke opp i lia frå Suldalsvatnet. Her budde det folk frå ca. 1830 og eit stykke inn i 1900-talet. Så var her busett att frå 1944 til 1956.
5. FALKALIA låg høgt oppe i lia over Hamneflota og Vikane. Her budde det folk frå 1795 og fram til etter 1900. Dette plassen var også busett ei tid under siste verdskrigen.

Me har valt ut eit plass under Havrevoll som me vil finna ut noko meir om. Valet fall på VIKANE.

Det er fleire grunnar til at me valde dette plassen:

1. Våningshus og løe er teke godt vare på.
2. Noko av plassen blir slege, og alt blir beita slik at bør og åkrar ikkje er tilvaksne med skog.
3. Det tek berre ca. 15 min. å gå dit frå bilveg.

VIKANE

Vikane er ganske stort til å vera eit husmannsplass. I «Norges bebyggelse» står det at Vikane har 6 mål innmark. Dei aller fleste plassa rundt Suldalsvatnet var nok mykje mindre enn det.

I ein festesetel som er tinglesen 16. sept. 1861, er grensene for plassen opptrekte slik: «Pladsets Grændser ere følgende. Delelinien som deler bemælte Plads fra den øvrige Gaard tager sin Begyndelse der hvor Sprønebækken falder i Suldals Vandet, og følger denne Bæk i N. til Tufteveien og gaar efter denne i V. til Berghaugbækken og derfra i S. O. til Bærghaugobsen og følger denne og en Vei i vest til Sletteløen og i samme Retning til Gjedestien og derifra i S. O. til en stor Fjeldspids i Heslikreen derfra i Vest til Gaarden Østeraads Skifter, og følger disse i Sydost til Pladsets Havneflaadens Skifter og følger disse i Ost til Vikabakken og derfra langs Suldalsvatnets Bredder i Ost til Begyndelsespunctet».

I tillegg til dette har husmannen rett til ein slåtteteig i lia ovanfor plassen. Her var det 4-5 slåtter i alt.

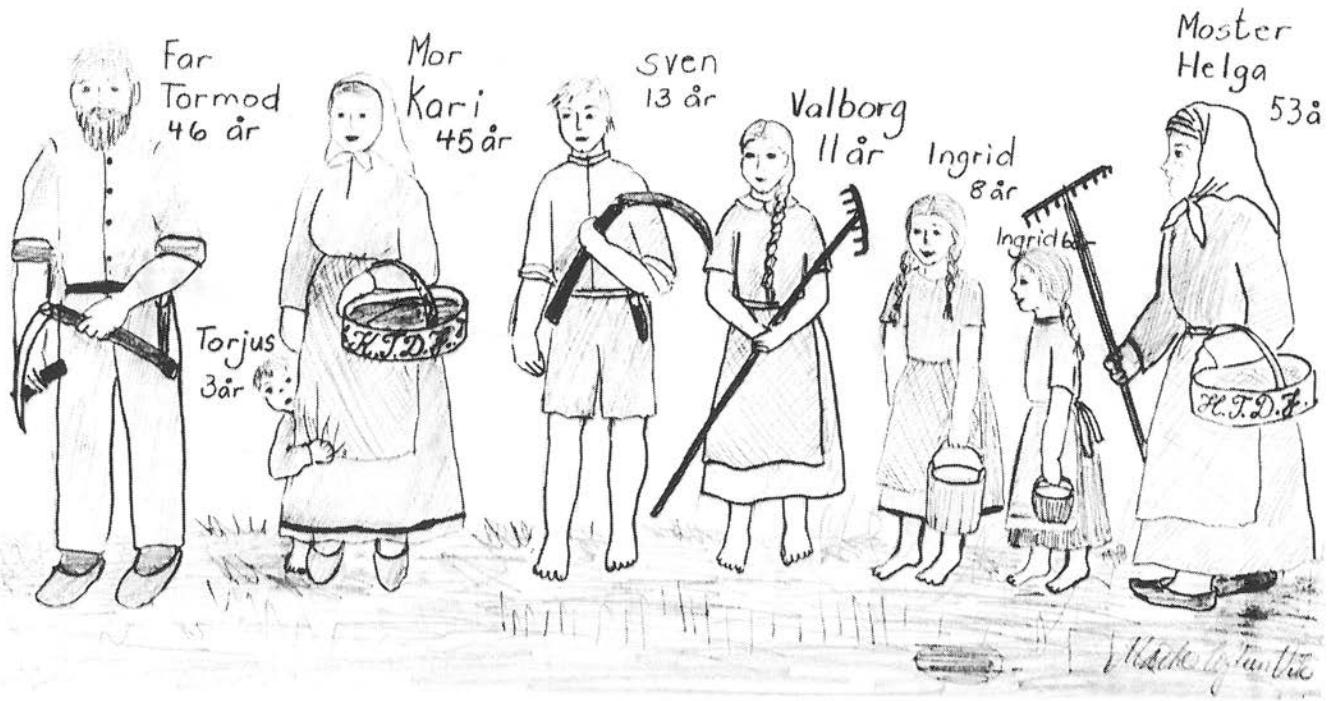
I ein festesetel frå 20. april 1846 er det sagt at husmannen har rett til beite ved «Osmundshilleren opover Skurveheien». Me veit at dei ei tid brukte Osmundshidleren som støl, men me veit ikkje når.

FESTEPENGAR OG ÅRLEG AVGIFT

Festepengane for plassen var i 1861 100 spesiedalar, og den årlege avgifta var 8 spd. 2 ort og 12 skilling.

I 1874 var 1 spd. = 4 kr. Dersom me reknar om etter denne kurset blir festeavgifta 400 kr. og den årlege avgifta 34 kr. Dette var mykje pengar på denne tida, og sikkert hardt å skrapa samen. Høg festeavgift kan tyda på fleire ting. Det kan vera ein hard husbonde, det kan vera eit godt plass eller det kan vera at husmannen betalar med pengar i staden for pliktarbeid.

På Vikane veit me at husmannen ikkje hadde

Familien på Vikane 1875 slik Marta Hoftun Vik har tenkt seg han.

pliktarbeid, og at plassen var eit av dei største og beste langs Suldalsvatnet.

DEI SOM BUDDE PÅ VIKANE

I festesetelen frå 1861 er det Nils Gundersen Havrevoll som fester bort Vikane til Tormod Svendsen Nordmork og Kari Torjusdatter Jordebrekke.

Dersom me ser i folketeljinga frå 1875, finn me at huslyden har auka ein god del. Faren TORMOD er nå 46 år gammal, mora KARI er 45 år, og dei har fem born som lever. Det er SVEN 13 år, VALBORG 11 år, INGRID 8 år, INGRID 6 år og TOR-

JUS som er 3 år. Dei har hatt to barn til som er døde.

I tillegg til huslyden, bur syster til Kari saman med dei. Ho heiter HELGA og er 53 år gammal.

I alt er det åtte personar i det vesle stovehuset på Vikane.

Me vil stoppa oppi 1875 og sjå litt meir på plassen og korleis livet der kunne vera.

HUSA

Lat oss sjå litt nærmare på dei ymse husa på plassen. Her er STOVEHUS og LØE som står den dag i dag. Det er også tydelege spor etter ELDHUS og KLEBU.

STOVEHUSET

Stovehuset har gråsteinsmur, er tømra og har torvtak. Det er gang, stove og eit kammers i første høgda og gang og eit soverom oppe.

I stova er det ein lem ned til ein jordkellar under huset. Det er ei sval til reidskapar og ved langsetter huset.

KARI FORTEL:

Det er eit godt hus me har, men det er ikkje så stort. Huset kjem frå Falkalia, eit plass høgare opp i lia. Der budde det ei kone som ikkje hadde nokon til å sjå etter seg på sine gamle dagar. Ho baud Tormod huset dersom han ville ta seg av henne. Det lova han, og me flytte både huset og kona ned til Vikane.

Huset som var her tidlegare, stod på ein haug nedafor løa. Me kallar staden for «Stovehauen» den dag i dag. Men Tormod fann ut at han ville setja huset lenger opp og meir i livd for vind og ver.

Me har det slik som folk flest rundt på plassa. Inne i gangen ligg nokre reidskapar slik som hammar, kvasstein, sag og øks. Her heng også ryggjaskinn, sjålykt, kåteholk og vassel.

Når me kjem inn i stova, er omnen til høgre. Der kokar me. Bort under glaset står bordet med benker, «forsett», rundt. Det er trontg når me skal eta. På venstre sida står senga. Der ligg Tormod og eg. Ja, han vesle Torjus ligg der også endå. På veggen innafor døra, er det ei hylle som det er koppar og fat i. Her har me også noko av maten: flatbrød, smør og sur mjølk.

Me har ein rongastol og to krakkar. Rongastolen står i enden av senga og krakkane flytter me noko rundt etter som me treng dei. Helst står dei bortmed omnen.

Til venstre for stovedøra går det ei dør ut til kammerset. Her har me eit stort kjer til mjøl og på hylla ligg smør og ost. Eg har også eit lite lager med sukker og kaffi her når Tormod har vore til Hylen på handel.

Ofte er det helst tomt i hyller og kjer, så då lyt me hegda på maten. Heldigvis har me rikeleg med jordeple i kjellaren, så me svelt ikkje i år ialle fall.

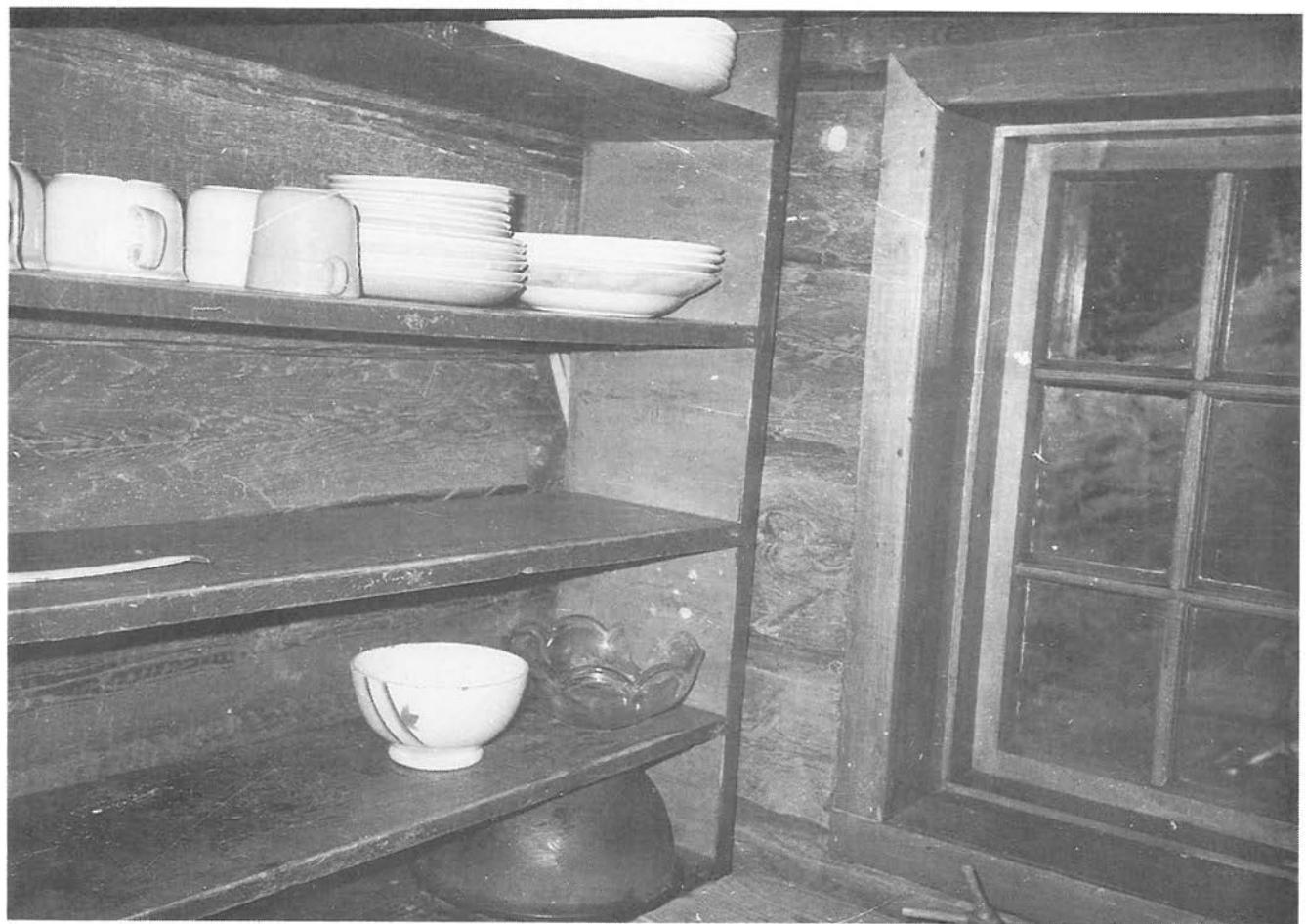
Oppå gangen eller «troppa» som me seier, har me ei kiste med sengeklede og helgeklede i. Det er no ikkje så mykje me har. Ungane slit ut kledd etter kvart. Heldigvis har me Helga, syster mi, her. Ho er så flink med hendene sine. Ho spinn og spøtar, syr og lappar. Om sommaren set ho opp vev så me får oss tøy til nye klede. Og om hausten er ho opp i kverven og hentar ull på gardane der. Så sit ho heile kveldane ved rokken og etterpå med spøtene. Slik tener hos seg ein skilling og to til maten. Og det kjem vel med her i huset.

Men attende til troppa. Her har Helga senga si om sommaren. Om vinteren blir det for kaldt her, så då må ho inn på stovelem til ungane. Opp i mønet her på troppa har me nokre «vollar» (rette trepinnar) som me hengjer kjøt og sild på. Det turkar så godt her.

Inne på stovelemen er det helst fullt med senger. Ingrid og Valborg ligg i senga til venstre ved glaset, Sven i senga til høgre og vesle Ingrid i senga rett innafor døra. Det blir trontg når Torjus og skal flytta opp, men då lyt vel Svein ut på tenest...

ELDHUSET

Eldhusa var alltid sette eit stykke frå dei andre husa. Dette var p.g.a. brannfaren. På Vikane var

Frå kammerset i stova på Vikane.

det plassert ovanom løa. Det er berre murane att no. Huset bles ned i ein vinterstorm i slutten av 1950-åra.

Eldhuset var eit viktig hus på ein gard og på eit plass.

KARI FORTEL:

I eldhuset har me ei stor gruve og eit godt og stødig bord. Her held me til med så mangt. Her ystar me, her vaskar me klær, her ordnar me med slaktet om hausten, her røykjer me sild og her bakar me flatbrød, lefser, potetkaker og «hovkaker» (syrekaker).

*Bekken renn rett borti lia her, så det er snedde
når me skal ha vatn eller skylja kleda.*

LØA

Løa er stor til å vera på eit plass. Ho har to tømra rom nede avdekt med ein gang tvers gjennom huset. Det er plass til kyrne til venstre og sauver og geiter til høgre. Under fjøset er det ein naturleg gjødselkjellar. Oppe er det plass til høy, halm, lauv o.l. Det var ikkje så vanleg at alt var samla i eit hus på denne tida. Dei fleste plassa hadde løe, fjøs, sauhus og geithus kvar for seg. Det at dei var samla under eit tak, gjorde nok arbeidet med foringa lettare.

TORMOD FORTEL:

Det var mest ny løe her då me kom hit. Den er stor og god, og alt er under eitt tak. Så her slepp me å dra foret ut når me skal gi dyra.

Når me kjem inn oppå løa er det ein stor høystad til venstre og ein noko mindre kornstad til høgre. I midten er låven. Der treskar eg, og der har eg ståande ymse reidskapar.

Eg har ein del kyr og ungdyr i fjøset. I sauhuset har eg delt rommet i to med grindar slik at eg har sauene på ei side og geitene på andre sida.

Eg lyt fø nokre dyr meir enn me treng, slik at eg har noko å selja. Me treng pengar til å betala den årlege leiga med. Det kjem oppkjøparar forbi her om hausten. Dei driv dyra austover og sel dei der.

Eg har funne ut at det er den beste måten å tena pengar på. Ei stund laga eg ymse ting i tre som eg selde, men det blei det ikkje nok pengar av.

KLEBUA

Midt i tunet stod det ei lita, tømra klebu. Ho var

berre eit par meter i kvar kant. Ei klebu blei nytta til å ha sengeklede, utanpåklede, helgeklede og liknande i. Dei kunne også ha tøy og garn der. Klebu blei for lenge sidan flytta til Svinstølen som stølshus, men er nå rotna ned.

Det einaste merket etter klebu på Vikane, er nokre oppmurte steinar 2-3 meter til venstre for brunnen.

ARBEIDET PÅ EIT HUSMANNSPASS

Det var travelt skulle dei halda svolten frå dørene på dei små plassa rundt Suldalsvatnet. Alle som var så store at dei kunne gjera noko nytte for seg, laut vera med i arbeidet. Me har valt å dela arbeidet inn etter årstidene.

VÅREN

Sidan alt i naturen vaknar til nytt liv om våren, høver det bra å starta med vårarbeidet.

FORKNIPA

Den største suta om våren var nok om foret ville vara heilt til dei kunne sleppa ut dyra. Når det blei lite for, laut dei på «markaskog». Dei var ofte to sammen då. Den ene kvista trea, medan den andre skava av borken. «Skavet» hadde dei i sekker og drog det heim på kjelke. Men for det meste tok dei «morka» heim og skov ho der. Dei skov ho i tynne, fine lag og gav det saman med høyet for og dryga det. Dei trea dei skov var ask, alm, osp, raun og selje. Ask og raun var godt for, men almen var best.

Ei regle frå Suldal seier det slik:

Almen gjør.

Raudn før.

Ask gjer rask.

Gangen tvers gjennom løa. Fjøset til venstre og sau- og geithuset til høgre.

Eik gjer veik.
Søljo svelter.
Vieren velter.
Øsp'legg smør i øsk.

TORMOD FORTEL:

Å samla nok for er eit slit. Me slår alt me berre kan klara om sommaren, og i tillegg samlar me lauv frå nokre kyldestuvar me har rundt husa. Kari og Helga hentar også ein del lyng til å dryga høyet med. Men det blir som oftast for lite likevel. I fjor var det eit godt grasår, så det ser ikkje så verst ut i vår.

Men me har vore i marka etter greiner til skav. Eg har laga meg til ein høg hoggestabbe som eg har inne i stova. Der kvistar eg morka. Så har eg eit avbrote ljåblad som eg har surra ei fille rundt, til skavekniv. Kniven må vera tynn og ikkje for brei, for det er berre borken me vil ha av. Eg festar ein staur i lemen, så støtar eg ljåen på stauren og dreg morka til meg. Greinene som er att etter skavinga, «skjevladn», lør me vekk til tørk og brukar til brenne når Kari og Helga skal baka flatbrød.

NYE DYR

Om våren kom det nye dyr til verda. Det var tida for lemming, kjeing og gjerne også for kalving. Lamma og kalvane tok dei godt imot og såg vel etter, men kjea som dei ikkje ville ha til vaksne geiter, slo dei i hel slik at dei kunne mjølka geitene.

GJØDSEL

Etter at snøen for på bøane, var det tida for å få ut gjødsla. Det var eit tungt slet.

TORMOD FORTEL:

Eg har slite så mykje på den tunge gjødsla desse åra eg har vore her. Nett nedafor løa er det eit lite dalføre som er svært så vått om våren. Der har eg køyrt meg fast med hjulbåra mange gonger. For eit par år sidan byrja eg å leggja opp steinar på både sider av dalen. Midt uti dalføret er det ein stor stein, og i år har eg laga meg ei bru over dalen. Eg la eit par stokkar frå dei oppmura steinane og ut til den store steinen, og så eit par stokkar frå steinen og bort til det andre brukaret. Dette skulle eg har gjort for lenge sidan, for det sparte meg for mykje arbeid og mykje ergelse.

Det er eg som køyrer ut gjødsla og så er det Kari som spreier utover.

Me har 4 kyr og 5 kalvar i fjøset og 7 sauер og 15 geiter i sauhuset, så det blir ein del gjødsel av det. Det er eit slit å få det ut, men det gjere så godt på jorda.

SÅING

Så laut dei til med spaen og laga seg åkrar. Det var om å gjera å få mange åkerlappar, for då fekk dei mykje korn og poteter. Når varmen var kommen skikkeleg i jorda og det ikkje var fare for nattefrost meir, var det tida for å så. I øvre Suldal og Røldal heldt dei 5. eller 6. mai for beste tida for å så korn.

Det var husbonden sitt oppdrag og mest som ei heilag handling. Veret måtte vera lageleg, og husbonden la av seg lua når han sådde. Ofte las han ei bøn over kornet også. Kornet var «gudslånet» sa dei. Det var det som heldt livet i dei. Særleg var dette tilfelle før potetene kom.

På Vikane sådde dei i 1875 ei tønne bygg. Tre korn i eit hestefar rekna dei for å vera passeleg tjukt når dei sådde bygg.

Åkrane var små lappar mellom steinar og berg. Steinane heldt på varmen, og det var like tungt å spa opp ein åker om den var rund eller firkanta.

På Vikane låg åkrane rundt og nedanfor husa. Dette var den beste jorda, og det var lettast å få ut gjødsla dit og henta innatt avlinga.

Etter at kornet var vel i jorda, var det tid til å setja potetene. Husbonden spadde forer og kona og ungane sette potetene og grov molda over. På Vikane sette dei i 1875 to tønner poteter.

BAKING OG VASKING

Det var også ein del ekstraarbeid i huset om våren.

Det byrja å minka på flatbrødet frå julebaksten og det blei lite tid seinare på sommaren til dette. Det var blitt så varmt i veret at eldhuset kunne nyttast att, og dei kunne baka der.

Det låg også mykje skitne og halvskitne klede og venta på å bli vaska.

Ellers var det vanleg å vaska rundvask i huset når lyset kom att.

KARI FORTEL:

Sist veke sat Helga og eg i eldhuset og baka i fleire dagar. Først baka me flatbrød, og siste dagen baka me lefser og hovkaker. Me treng mykje brød skal me ha heile sommaren. Hovkakene held seg ikkje så lenge, så dei lyste ete først. Me baka nokre lefser også i tilfelle det kjem framande til gards.

I dag skal me til med husavask. Helga henta skuresand og never i går, og nå har me hive ut alt som er laust, så nå er det berre å setja i gang med skuringa. Det er tungt, men det blir så fint og så luktar det så godt etterpå.

I morgen lyste et til med klesvasken dersom veret er bra. Det er mykje vatn i bekken nå, så det blir godt å skylja der. Eg får be han Tormod å sjå over gruva der borte slik at me kan koka kleda ute. Det er så lettvint, det.

SOMMAREN

Sommaren har me valt å dela i to. Først kjem «hoggbalen» som var tida mellom våronna og slåttonna, og så kjem slåttonna.

HOGGBALEN

Hoggbalen var tida etter at våronna var ferdig og fram til slåttonna tok til. Dette var ei tid der det var

litt rolegare enn i onnene, men det var framleis mykje å gjera.

Dyra på beite

Først og fremst var det å sjå etter kva tid dyra kunne sleppast ut. Det var visse merke for kva tid dette var. Me veit ikkje om noko merke for Vikane, men i Bråtevit, på andre sida av vatnet, såg dei etter om «Kyrfonn» var smelta før dei sleppte ut kyrne. Sauene sleppte dei ut på strendene når blåbærlavet var kome. På Nesflaten såg dei etter klakaskovene i «Nipeklakjen». Når dei for, rekna dei at storkrøtera var framfødde.

Dei såg også på lavet. Når askelauvet var stort som musøyryr, kunne ein løysa ut kyrne, og når oren var «musøyrd», rekna dei at sauene kunne sleppast på Nesflaten.

Etter at dyra var løyste, var det mindre dagleg sut. Ein trong ikkje studla. Sauene gjekk ute heile tida. Kyrne tok dei inn om kvelden og mjølka, og mjølka dei om morgonen før dei sleppte dei ut.

Sjå over reidskapane

Nå var det tida for å sjå over reidskapane før slåtten. Rivene laut tindast, og ein laut ha noko vyrkje som høvde godt til det bruket ligggjande klar, for det var lett gjort å brekka ein tinde. Tindane laga dei helst av brakje, for den var seigast.

Børatauet laut også vera i stand. Det var mange bører som skulle berast inn i løa før sommaren var over. Dei laga tauet heime av lindebork som dei tvinna på ein spesiell måte. Dei laut ha ei «hegle» (trering) i den eine enden så det var lett å kneppa saman til ei bør.

Men det viktigaste reidskapet var sjølvsagt ljåen. 1875 var midt i ei overgangstid når det gjaldt

Eta i sauhuset.

ljår. Fram til 1860-70 åra var det «tynsleljå» som var det vanlege. Tynsleljåen var om lag jamtjukk, men likevel noko tjukkare ved ljåbaken og tynnare ved eggja. Den var hamra ut i smia og herda. Det var ein kunst å få eit godt bet i ljåen.

Rundt 1860-70 åra fekk dei seg slipesteinar og slipeljår. Då blei det mykje lettare å setja opp ljåen.

TORMOD FORTEL:

I fjor fekk eg meg slipestein og to nye ljår. Så nå er det lettare å få kvass ljå. Eg har ein kvasstein fra Eidsborg. Den er mykje betre enn den eg hadde før. Det blir ein del «kvegjing» ein dag på slåtteteigen. Eg lyt laga meg ein ny kåteholk, for den eg hadde i fjor sprakk sundt så han held ikkje på vatnet. Eg trur eg har eit godt emne liggjande ute i svåla.

Vedhogging

Dei brukte også ein del tid i hoggbalen til å hogga

ved. Det blei lite tid til det seinare på sommaren, så dei stod ofte i fleire dagar og hogg opp ein heil dunge.

Lauving

Dersom det var tid att før slåtten, kunne det vera at dei lauva noko. Dei samla to slag lauv til for. Det var «kjervalauv» (lauv som sat fast på kvistane) og «rispelauv» (lauv som dei rispa av kvistane og hadde i sekker). Der dei reiv av bork og «tak» (never til tak), lauva dei først.

Det var helst alm og ask dei lauva til storkrøtra, og elles var det helst bjørk og osp dei lauva. Asken rispa dei helst om hausten. Sauene og geitefekk fekk helst vårlauv.

Dei felte skogen på rot og kvista trea med lauvkniv. Dei fann seg lange, granne kvistar som speta av, og kvista dei til kjervaband. Så batt dei saman kjervar med lauv og hengde dei til turk på trelegger som dei sette på skrå inn mot klufter i eit eller anna tre. Dei batt opptil ti tjug med kjervar om dagen dersom dei var to i lag. Når kjervane var turre sette dei dei i stakk. Dei la lauvet inn mot «stakkstonga» (ei stor stong som stod fast i bakken), og trødde det tett innåt så det ikkje rann væte nedmed. Det kunne vera frå 6-10 tjug kjervar i ein stakk. Til 20-30 småkrøter rekna dei 50-60 tjug kjervar.

Handel

Dei måtte også ta seg tid til å reisa til Hylen ein dag på handel. Kanskje trong dei noko til slåtten, ein ny kvasstein, ein ljå eller liknande. Dei trong også salt, litt sukker og kaffi. I Hylen kjøpte dei også sild. Den salta og røykte dei sjølve. Sild var nok den viktigaste og sikraste middagsmaten på plassa.

Det var helst mennene som drog av garde, gjerne var nokre av ungane med også.

Frå Vikane til Hylen var det ikkje så langt. Først måtte dei ro eit stykke på Suldalsvatnet ned til Våge, og så gjekk dei over Hylsskardet og ned til Hylen. Ofte var folk frå plassa langs Suldalsvatnet med austmennene og bar varer over Hylsskardet. På den måten tente dei seg nokre pengar.

Me veit ikkje om folk frå Vikane som var med og bar, men frå Hamneflota, rett nedanfor Vikane, kjenner me til ein Ola Hamneflota som var mykje med på leigebering. I årboka for Stavanger Turistforening 1924 skreiv Hans Hylen: «Gamle Ola Hamnaflåto frå Hamrabø bar 16 bismarpund (96 kg) i ei byrd frå Våge til Hylen og hadde to skilling pundet. Det var vanleg berelön det. Ein annan gong bar han 18 spenn (= 27 pund = 162 kg) frå Våge til Hylen».

Vevity

Etter at dyra var løyste ut og foret var oppete, var det blitt god plass i uthusa. Somme stader sette dei nå opp vev på låven dersom dei ikkje hadde plass inne. Me veit ikkje om dei gjorde det på Vikane. Men dei trøng tøy, og dei har nok ikkje hatt råd til å kjøpa.

HELGA FORTEL:

Om sommaren er det lyst og fint langt utover kveldane. Då er det godt å ha ein vev ståande dersom det blir litt god tid ein dag. Derfor nyttar eg høvet no i hoggbalen og set han opp. Me må vera to til det, så Kari hjelper meg. Ja, til å setja opp støyrene treng me ofte hjelp av Tormod også. Eg held til på låven. Der er det så god plass både til vev og rennebom.

Eg vev toskjeft og vadmal. Toskjeftet brukar me til underklær, og Kari, eg og jentene brukar det også til stakkar og liv. Vadmallet brukar me til buksere til gutane og Tormod, og til utanpåkledde til oss alle.

Eg vev mest alt me treng. Stundom har eg litt til overs til salg også.

I år lyt eg veva lerret og vadmal. Det er det det går mest av.

Mjølk og mjølkemata

Kyrne kalva oftast om våren, men også av og til om hausten. Etter at dei hadde kalva, mjølka dei godt så det blei rikeleg med mjølk til ysting og kinning. Geitene hadde også fått kje, oftast i mars, så dei mjølka godt, og det var ikkje uvanleg at dei mjølka sauene også.

Dei brukte mykje mjølkemata om sommaren. Dei drakk söt og sur mjølk, sette fløytekolle, koka dravle, laga møssmør, laga fatost og gamalost. Og mest kvar einaste dag åt dei graut.

Av geitemjølka koka dei kvitost og prim. Det var kvitosten som blei kalla geitost. Brunosten blei kalla primost.

Dei brukta mykje «hagletta» og «bleng». Hagletta var sprengd mjølk, mest som ein kvit dravle. Dette hadde dei ofte til kveld, gjerne saman med kald graut. Bleng var sur mjølk halvblanda med vatn. Det var så god «torstadrikka» på slåtteteigen.

SLÅTTONNA

Det viktigaste om sommaren var slåttonna. Den tok til 10. juli som blei kalla «Knut med ljåen», og heldt på til langt ut på hausten.

Først slo dei rundt dørene. Seinare slo dei dei ymse slåtteteigane dei hadde i utmarka i nærleiken

av huset. Tilsist slo dei i heia. Slåtteteigane var ikkje fulldyrka, berre overflatedyrka og jorda blei ikkje gjødsla her. Difor var graset helst tynt og stutt. Dette gjorde at det turka fort. Men det blei helst lite av det så dei måtte slå mykje.

Dei stod opp tidleg for å slå medan det var dogg i graset. Ljåen beit så mykje betre då. Det var mennene som slo og kvinnene som raka. Dei snude høyet med rivene og «kådde» med riveskaftet. Å kå høyet vil seia å rista i det. Om kvelden raka dei det saman til rydlar og sette såter, slik at dete ikkje skulle bli vått av regn og dogg.

Dei raka ikkje først dagen i slåtten. På primstaven er det ein dag for «Knut med ljåen» og ein dag for «Kari med riva».

Om morgonen venta dei til bakken var turr før dei kasta såtene. Etter eit par-tre dagar med fint ver, kunne dei ta inn høyet. Dei raka det saman og la det på børatauet. Så knepte dei saman og bar det inn på løa. I utmarka hadde dei gjerne utelør eller dei sette det i stakk. Då sette dei opp ei høg stong og la turrhøyet tett innåt stonga. Dei trødde det godt til og la ei torv på toppen som tak.

KARI FORTEL:

Det er travelt i slåtten. Tormod fer ut grytidleg på slåtteteigen. Eg lyt mjølka og gi borna mat før eg kan ta ut. Sven er av på gjeting på Nesflaten, så han har me ikkje noko hjelp av. Men Valborg og Ingrid er med ute på slåtteteigen og snur høyet. Ingrid og Torjus er heime med Helga på føremiddagen. Men etter middag er dei helst med alle. Me treng kvar ei hand, særleg når det er turrhøy.

Ofte er det varmt. Då har me «bleng» med oss. Det svalar så godt.

Men det er nå endå når det er varmt. Er det regn derimot vil høyet bli svart og det «går varme» i det. Då må me ofte kasta ein del. Det er forterande.

Har me noko tid til overs, lyt me sjå over åkra-ne slik at dei ikkje veks over med ugras. Det er ofte ungane sitt arbeid, det.

HAUSTEN

Det var ikkje noko klart skilje på sommar- og haustarbeid. Ein slo så lenge det var noko å slå på og så lenge ein fekk turka høyet. Men det var berre «skrapeslått» som var att om hausten, så det blei ikkje så mykje av det. Denne slåtten var slikt som dei tok innimellom det andre som skulle gjerast.

Skurden

Ein ting som høyrdé hausten til var skurden. Tida for denne ymsa noko etter dei ulike kornslaga. «Reinkornet» (byggen) vart oftast skjert i midten av august. Dei klemde på kornet for å kjenna om det hadde merga seg før dei skar det.

Frå gamalt av skar dei både med sigd og skjera (ein slag sigd). Dei skar først kornet til «bendelen» (bandet) og så skar dei kornet som skulle i bandet på to gonger. Etterpå knepte dei bendelen rundt kornbandet. Det siste bandet dei skar, prøvde dei å få stort. Det skulle gi god avling året etter.

Dei sette ofte banda først opp i «skruv» 4-5 band saman. Så støyrdé dei etterpå. Dei sette opp ein staur og vred to og to band om gongen rundt stauren. Så sette dei eit band på toppen («hattaband» eller «staurlhatt»). Det var vanleg med 13 band på kvar staur. Kornet måtte snu oppover for ikkje å mygla. Det var også viktig at halmen vende utover så mykje som råd var slik at det turka fort.

Kornet skulle ikkje vera knasturt når dei tok det inn. Det skulle gå litt varme i det når det låg i kornstaden.

Når dei lødde det i staden, sette dei banda i nederste laet med kornet opp og halmen ned. Dei andre laa la dei med kornet inn og halmen ut. Dette fordi det ikkje skulle koma ned på golvet og rotna, eller verta oppete av mus.

Tresking

Seinare på hausten var det tresking. Då la dei banda med kornet inn, i ein ring på låven. Så gjekk dei rundt og slo på kornet med «tusten». Tusten var ei lang stang og ei kort og tung stang som var festa saman med eit band. Dei heldt i den lange stongen og slo på kornet med den stutte stonga.

TORMOD FORTEL:

Det er hardt arbeid å treskja. Eg legg først ut banda på låven og vrir opp bendlane. Så er det til å slå med tusten. Eg slår frå høgre sida. Dersom me er to saman, må me slå frå kvar vår side for ikkje å slå kvarandre. Etter at eg har slege lenge på den eine sida, snur eg dei og slår på andre sida. Eg lyt slå ei heil tid før alt kornet losnar.

Etter at eg har trøskt, må eg drøfta kornet. Før drøfte eg ved å hiva kornet med ei treskuffe over aksla. Nå drøfter eg i trau. Eg rister kornet slik at lettkorn og dumba dett or, og det reine kornet blir liggjande att i trauet.

Seinare på hausten fer eg opp på garden og turkar kornet og mel det til mjøl. Dei har ei god kvern der oppe, og me husmennene får låna henne etter at gardsfolket er ferdige.

Det er tungt å bera kornet opp til kverna, men

eg veit at det blir mykje god mat til meg og mine. Når kornet var male, var det kvinnene sin tur. Dei skulle baka opp så mykje flatbrød at det var nok til heile vinteren. Dei baka også lefser som dei skulle ha til jul.

Samling

I slutten av september var det tida for å samla sauene («smalen»). Dei måtte gjerne springa i heia i dagevis for å få fatt i dei. Då hende det nok at Tormod og gjerne Sven og Valborg også, overnatta under Osmundshidleren, den hidleren som det hadde vore stølt under før og som høyrd til Vikane.

Stundom fann dei alle sauene og stundom var det kome bort nokre. Det var eit stort tap for folket på husmannsplassa. Dyra kunne ha gått i feste, gått seg utover berg og hamrar eller blitt tekne av rovdyr som rev, bjørn og jerv.

Dersom dei ikkje fann alle eller såg enden på dei, var det til å renna i fjellet så snart dei hadde ei stund. Av og til hende det nok at ein sau hadde slege lag med andre sine sauer og så fekk dei dei att slik. Utover hausten gjekk dyra og beitte på heimebøane før dei sette dei inn for vinteren.

Slakting

Ei anna stor hending om hausten, var slaktinga. Dei gamle såg etter i Almanakka og slakta på flo sjø og veksande måne. Då skulle det bli meir att av kjøtet og flesket når dei skulle eta det. Det var også lettare å slakta då.

Etter gammalt skulle dei ta til å slakta etter Mikkelsmesse som var 29. september.

Dei slakta både storkrøter, småkrøter og griser. På Vikane hadde dei ikkje gris.

KARI FORTEL:

I morgen skal me slakta. Det skal bli godt å få noko ferskt kjøt. Nå har me mest snøytt oss for turt kjøt også. Me skal slakta to kalvar, to sauер og tre geiter. Det er mykje sør med slaktinga, så det er godt me har eldhuset og bekken like ved.

Det meste av kjøtet skal me salta ned. Tormod var til Hylen etter salt i sist veke. Noko av kjøtet skal med røykja etter at det er salta. Det blir så godt spekekjøt.

Av alt småkjøtet lagar me pølser som me røykjer og turkar. Av innmatane og blodet lagar me blandepølsa og blodkomla.

Me tek av noko feitt som me kan støypa ljós av.

Innhausting

Om hausten var det om å gjera å få mest mogeleg i hus før vinteren. Dei for i skog og li og henta bær av ymse slag til saft og syltetøy. Det gjekk mykje sukker til dette så det var ikkje alltid dei hadde råd til så mykje.

Tytebæra var så holdbare at dei brukta leggja dei ned på vatn i store krukker. Slik kunne dei halda seg heile vinteren. Potetene laut også i hus. Først skar dei potetlauvet. Så spadde dei opp potetene og plukka dei opp i bytter. Etterpå bar dei dei i sekker inn i stova og ned kjellarluka til potetingen.

HELGA FORTEL:

I dag skal me ta opp «jordepla» (potetene) i den siste åkeren. Tormod og Kari spar, og eg og ungane hentar. Etterpå ber Tormod og Sven dei inn i kjellaren. I går tok me også opp ein åker. Det var kaldt og ufyse for det var nokså vått i molda. Eg trur det er betre i dag. Før me byrja på jordepla,

var me av og lauva ein del. Det er askelauv me lauvar om hausten, for då er det så lett å rispa av.

VINTEREN

Vinteren kunne vera mild eller kald, snørik eller snøfattig. Dette verka inn på kva arbeid dei kunne gjera og kor tungt dette var.

Høyhenting

Mykje av høyet var rundt i utmarka i høystakkar eller høylører, så det blei mange turar etter høy i løpet av vinteren. Det vanlegaste var å ta høyet heim på kjelke eller slede. Men somme stader var det for bratt eller uframkomeleg på anna vis, og då laut dei ta i bruk andre måtar.

Då kunne dei gjerne bruka «rodder». Ei rodde var eit nett av tau. Når dei stappa ho full av høy eller lauv blei ho som ein stor ball. Roddene kunne dei bera eller dra på kjelke. Eller dei kunne velta dei utfor bratte bakkar.

I bratte liar var det ofte dei «slødde» høyet. Då felte dei tre unge bjørketre («omlåger»), og la dei ved sida av kvarandre. Så la dei høy opp på trea til det blei eit lite lass. Etterpå la dei to omlåger på sida av lasset og ei omlåga oppå. Til slutt knepte dei til med tre tau eller «kneppe». Så kunne dei dra eller løypa sloa nedover.

Studling

Heime gjekk det mykje tid med til å «studla» (gi dyra mat). Dei studla ofte tre eller fire gonger for dagen, første gongen i seks-sjutida om morgonen, andre gongen til «durs» (i titida), tredje gongen til «nons» (i tretida) og siste gongen til kvelds.

Dei nappa høy or høystaden og vondla det. Ofte tok dei både høy og halm saman og laga vondlar

av. Då tok dei gjerne noko halm og knytte rundt kvar vondel. Krøtera fekk bløyte vondlar ein gong for dagen og turt høy tre gonger.

Dyra blei «brønt» (fekk drikka) to gonger for dagen, til durs og til kvelds. Dei la ofte hå eller halm i ein stamp og slo varmt vatn over. Så let dei det stå ei tid. Dette slo dei så opp i bötter med varmt vatn og gav til kyrne.

Brønnen på Vikane var midt i tunet, så det var ikkje så langt å gå etter vatn. Men det var mykje arbeid med vassberinga om vinteren likevel. Det vatnet dei skulle gi til dyra, bar dei først inn i stova for å varma det, og så bar dei det ned i fjøset.

Vintrakveldane

TORMOD FORTEL:

Det blir ikkje så mange fristundene om vinteren heller. Men om kveldane er det for mørkt til å gje ra noko ute, så då sit eg og putlar med noko inne. Eg ser over reidskapane om det er noko som må vølast, eller om det er noko nytt me treng. Nett nå held eg på og lagar ein ny kjelke til ungane. Den dei hadde før er så skakk og skeiv at det er ikkje noko å vøla meir på. Og så er det så gildt med noko nytt til jul, då!

Etterpå lyt eg laga nokre nye holkar og vøla hjulet på hjulbåra. Det er alltid noko å hengja fingrane i.

KARI FORTEL:

Det er fullt i stova om kveldane når Tormod tek inn reidskapane sine, Helga sit med rokken og Valborg og Ingrid sit og karar. Det blir nå ikkje så mykje med Ingrid enno, men ho lyt læra seg til. Sven hjelpar far sin med kjelen, og eg sit og

bøter, lappar, spøtar eller syr. Det er alltid noko å gjera.

Dei to minste ungane er det ikkje så stor gagn i enno, så dei sit og høyrer på når Helga eller Tormod fortel frå dei var små. Torjus sovnar nå helst tidleg og vesle Ingrid hjelper meg med å rydda etter kveldsmaten.

Ungane må også øva seg i å lesa, og dei har ofte eit salmevers eller to som dei skal kunna utanåt til neste skuledag. Skuleordninga er slik at dei går på skulen to veker og har fri to veker. I alt går dei på skulen 12 veker i året. Me har fått ny, fin skule oppe i Hamrabø.

Jul

Framunder jul var det alltid mykje ekstra å gjera. Først støypte dei ljós av talget som var att etter slaktinga. Dei laut støypa mange for vinteren var lang og særleg i julehelga skulle det vera ljós i kvar ei krå.

Ofte støypte dei også eit «Heilag-tre-kongar ljós». Dei knytte tre veiker saman nede slik at ljøsset fekk ein fot. Lenger oppe delte dei veikane slik at det blei eit trearma ljós. Dette skulle dei brenna på Heilag-tre-kongars-dagen som var 6. januar, også kalla «den gamle juledagen».

Det var ikkje så mykje dei baka ekstra til jul. Men lefse og vaflar laut alle ha. Dei gjøymde alltid noko fint mjøl til å koka julegrauten av. Dei var også ofte ute og fiska veslejulaftan for å få fersk fisk til julebordet.

Alt skulle vera reint til jul, og alle skulle ha reine klede etter badet julaftan. Helst skulle alle ha noko nytt også så dei slapp å «bera verahodn». Difor prøvde dei å få det slik til at alle fekk eit sokkepar, eit forkle eller noko anna dei trøng likevel.

Vaskinga av stova utsette dei til så nære jul dei kunne, gjerne vaska dei julaftans-morgenon. Då skura dei veggjar og tak, innbu og lausøyre. Rommet var lite og tinga var ikkje så mange, men det var tungt å skura med sand og never.

Etterpå varma dei mykje vatn slik at alle kunne få seg eit bad. Dei sette den største trestampen framfor omnen og bada etter tur.

Når alt og alle var reine og dyra hadde fått mat, la dei kvit linduk på bordet og sette fram den beste maten dei hadde. Og så kunne helga byrja.

I julehelga tok dei det med ro og hadde nokre stille dagar. Dei hadde studlet, men dei gjorde ikkje noko ekstra utanom det daglege.

Etterjulswinteren

Men julehelga gjekk fort, og så var det i det same att. Etterkvart som sola kom tilbake og dagane blei lengre, kunne dei vera meir ute.

Nå var det tida for å arbeida i skogen. Av og til trong dei tømmer til noko dei laut reparera på husa, og alltid trong dei ved. Då var det godt om veret var fint og det var lageleg med snø, så dei kunne dra fram på skaren det dei hadde hogge.

Ellers heldt arbeidet fram som tidlegare på vinteren både i fjøs og stove. Og alle gledde seg til våren og varmen.

HUSMANNEN I SULDAL

Husmannsplassa i Suldal er ikkje gamle dersom me samanliknar med landet elles. Medan det i Austlandet var mange husmannsplass alt i 1723, var talet her hjå oss heller lite. I heile Rogaland var det 79 husmenn med jord dette året. Oppland fylke hadde 1600.

I Suldal var det 55 husmannsplass i 1800. Totalt kjenner me til om lag 240 som har vore i bruk i bygda. Dette fortel at storparten har kome til på 1800-talet.

Dei som vart husmenn var av bondeætte. Når den eldste sonen overtok garden, var det ikkje uvanleg at yngre søner gjekk i gong med å rydda seg eit husmannsplass. Var det hjå nære slektingar, fekk han gjerne gode vilkår.

Vilkåra for husmennene i Suldal

Det var sjølvsgart ulike vilkår frå eit plass til eit anna i Suldal også. Eit godt plass kunne tola større avgifter enn eit «svelt-i-hel-plass». Som døme tek me med litt om plikter og avgifter som følgde med nokre av plassa i Suldal, dei fleste under garden Havrevoll.

Her var det tale om –

Arbeid

Gjeting

Skjera 3 mål åker

Arbeida 3 dagar i vårvinna

(Dalarteigen, Havrevoll, 1844)

Gjeting

Slå ein slåtteteig

Skjera 3 mål åker

Arbeida 2 dagar i vårvinna

Arbeida 1 dag om hausten

(Kleiva, Havrevoll, 1844)

Arbeida 4 dagar i vårvinna

Skjera 3 mål åker

(Falkelia, Havrevoll, 1860)

Me kjenner og til at husmenn som var handverkarar, har fått med i avtalen at dei skal dekka garden sitt behov på dette området. Ein husmann under Kolbeinstveit skulle «arbeide alt

det skrädderarbeide eieren behøver til sit hus» (1833).

Husmannen i Vågsvika skulle laga eit par tresko til alle i Våge kvart år (1833). Etter som åra gjekk, auka denne avgifta for det kom etter kvart 14 born i Våge.

Fø dyr for husbonden

Foster av 2 gjeldnaut

(Vikane, Havrevoll, 1841)

Fø 2 gjeldnaut

(Falkelia, Havrevoll, 1860)

Fø 1 gjeldnaut

(Hamneflota, Havrevoll, 1845)

Reine pengar

I seinare husmannskontraktar tek det til å bli meir vanleg med avgift i form av pengar, gjerne i tillegg til andre ytingar. Husmannen som fekk kontrakt på Vikane i 1861 skulle – som vi har sett tidlegare – betala 100 spd. (speciedalar) i festeavgift og godt og vel 8 spd. i årleg leige. Falkeli-husmannen betalte 4 spd. årleg frå 1860 – i tillegg til arbeid og foster av 1 gjeldnaut.

Det ser ut til å ha vore vanleg at husmennene i Suldal åtte ein del av husa sjølve. Ofte åtte dei stova sjølv, medan løa og andre uthus gjerne hørde til garden. Dei husa som hørde garden til, skulle husmannen halda ved like. Til dette fekk han gjerne hogga tømmer i garden sin skog. Det hende at bonden tok unna rett til å nytta nokre av dei husa han åtte på plassen visse tider på året.

Innan dei grenslinene som var trekte opp for eit plass ser det ut til at husmennene har hatt rimeleg stor sjølvråderett.

Det er vanleg at bonden har teke unna at garden

skal ha rett på visse treslag som truleg var meir verdfulle enn resten av skogen. Me kjenner og til at bonden har hatt frukttre inne på plassen, og desse skal framleis haustast av garden.

Husmannsfolket har ofte hatt rett til slåtteteigar og beiteområde utanom sjølve plassen.

Tilhøvet husmann – bonde i Suldal

Det har vore vanleg oppfatning at det var stor sosial skilnad på husmann og bonde på Austlandet. Bonden var sett på som rik og mektig, medan husmannen var fattig og underkua. Husmannen vart sett ned på, og det var lite ære med å vera husmann.

Skilnaden på husmannen og bonden var mindre på Vestlandet, vert det sagt.

Me meiner at dette er rett. Og me reknar med at det var langt større skilnad mellom bonde og husmann på Austlandet enn det var i Suldal. Me synest sjå fleire ting som står opp under ei slik oppfatning:

A. Gardane var mykje mindre i Suldal enn på Austlandet. Dermed vart det mindre skilnad på buskapane på gard og plass her. Gardane hadde heller ikkje bruk for stor arbeidsinnsats frå husmennene sine gjennom heile året. Dermed fekk husmennene betre høve til å leggja ned arbeid på plassen sitt. Det finst døme på at husmenn i Suldal har arbeidd seg opp – om ikkje til rikfolk, så har dei greidd å skapa seg godt levelege kår. Når det så samstundes var små sjølveigarar som streva hardt med å halda fattig domen frå døra, blir ikkje skiljet husmann – bonde så opplagt og eintydig som det gjerne var andre stader.

Når gardane var heller små her, førté det og til at det var sjeldan at husmennene åt for seg sjølv

når dei var i arbeid på garden. Det å setja husmenn og tenarar til å eta for seg sjølv, var ein måte å markera sosial skilnad på. Dette vart ofte gjort på Austlandet, men me er ikkje kjende med at det har førekome i Suldal.

B. Dei sosiale einingane var små i Suldal.

Geografiske tilhøve gjorde at det var heller få menneske i kvar krins. Når dei så skulle koma saman og fungera i lag, var det rett og slett ikkje nok menneske til at dei kunne ha skilde sosiale einingar på same staden. Ei av informantane våre (kvinne på over 100 år) fortel at når dei rodde kyrkjebåten frå Hamrabø, var det ikkje skilnad på husmann og bonde. Dei sat ved sida av kvarandre og tok kvar sitt tak for at dei skulle koma fram. Og husmenn og bønder deltok på like fot ved dugnader i grenda. Skulle det leggjast eit tak, var dei ikkje fleire enn at dei trong dei mannhendene som kunne skaffast i kverven.

C. Husmannsplassa i Suldal var ikkje gamle.

Me såg tidlegare at storparten av plassa i Suldal vart rydda på 1800-talet. Dei som slo seg ned på plassa første gong, kom jamt frå gardar – dei var av bondeætt. Dermed var det ikkje så mange generasjonar med husmenn bakover. Dei fleste var i slekt med gardsfolk, og slektskap vart lagt stor vekt på tidlegare.

Slektskap tydde i stor mon også sosial tilknyting, og var med og hindra at husmennene vart ei isolert gruppe.

Likevel var det sjølvsagt skilnad på å vera husmann og å vera bonde i Suldal. Det kunne merkast på mange måtar: husmennene hadde ikkje eigne kyrkestolar, husmannsborna stod sjeldan langt framme på kyrkjegolvet – dei hadde ikkje så mykje å gi presten, mange bønder såg ikkje med blide

augo på at borna la opp til giftarmål med husmannsborn. Slik kunne me ha rekna opp fleire område der skilnaden tydeleg kjem fram. Og husmenn som seinare har blitt sjølveigarar, er ikkje alltid så lystne på å snakka om «husmannsfotida» til slekta.

KVIFOR FLYTTE FOLK FRÅ PLASSA LANGS SULDALSVATNET?

Me såg tidlegare at dei som slo seg ned langs Suldalsvatnet truleg ikke hadde så mykje å velja mellom når dei skulle skaffa seg eit levebrød. Det levebrødet dei fekk ved å dyrka nokre jordstykke her, var ofte heller magert. Dei måtte gjerne streva hardt og lenge for å skaffa for til nokre få dyr. Likevel dreiv dei fleste på så godt dei kunne – dei levde etter bibelordet som seier at i sveitten frå ditt andlet skal du eta ditt brød.

Og somme hadde ikkje alltid brød å metta seg med. Det hende at husmenn måtte ut på tigging. I romanen «Hundevakt» har Alfred Hauge fortalt at fattige husmannsfamiliar frå strandene langs Suldalsvatnet drog ut av bygda på tiggarferder.

Sjølv om detaljane i denne forteljinga truleg er mindre pålitelige, er det nok sant at kåra vart harde når avlinga slo feil. Me har og hørt eldre folk i Suldal fortelja sanne soger om tigging som dei har etter foreldra sine.

Utover i siste del av 1800-talet tok folk til å oppdaga at dei fekk større valfridom enn før. Det var ikkje sikkert at dei var nøydde til å leva resten av livet slik dei hadde gjort før. Eit alternativ som vart meir og meir aktuelt, var å dra til Amerika.

UTVANDRINGA TIL AMERIKA

Det er vanleg å rekna at utvandringa til Amerika i nyare tid starta i 1825, då eit følgje reiste over frå

Stavanger. Denne første gruppa som drog reiste ikkje først og fremst for å skaffa seg betre materielle kår. Det er likevel interessant å leggja merke til at ein mann frå Suldal spela ei viktig rolle i samband med ferda til «Restauration» frå Stavanger i 1825: Johannes Jakobsson Steine skaffa 1200 dalar til utrustinga. Dette var 2/3 av heile kostnaden. Han reiste sjølv over i lag med huslyden sin, men kom ikkje då frå Suldal. Han hadde budd i Stavanger ei tid, der han hadde arbeidd som jektekipper.

Det er først og fremst frå 1850 og utover at utvandringa for alvor kjem i gong, og folk reiser nå meir for å skaffa seg betre levekår enn dei hadde i Noreg.

Verkeleg fart i utvandringa frå Suldal blir det utover i 1860-åra. Frå 1861 til 1863 reiste det 153 menneske herfrå. Så stoppar det opp nokre år på grunn av borgarkrigen, men i 1872 for det 61 menneske frå Suldal over til «den nye verda». Vidare utover gjekk det litt i rykk og napp, men til saman reiste det om lag 500 menneske frå gamle Suldal kommune i tida frå 1850 til 1900.

Og det var mange husmannsfamiliar som reiste. Av 59 registrerte ektepar i denne perioden var 37 husmannsfolk medan 10 kom frå gardar. 12 av para var nylig gifte. I fleire av desse para kom den eine ektemaken frå gard og den andre frå husmannsplass.

Dei ektepara som reiste, hadde med seg om lag 160 born. Vidare emigrerte det over 200 vaksne einslege, og desse kom både frå gardar og husmannsplass.

Når det først hadde reist nokon frå bygda, vart det etter kvart meir naturleg for andre å dra etter. Når dei hadde naboor, slektingar eller vener som

alt var i Amerika, var ikkje tanken på å dra så skremmande lenger. Dei hadde nokon å reisa til, nokon som kunne hjelpe dei til rette den første vanskelege tida. Dei som alt var komne over, skreiv brev heim og fortalte om korleis tilhøva var. Og det som vart fortalt i amerikabreva frå slutten av 1860-åra verka nok forlokkande på mange: Borgarkrigen var over, indianaropprøra slegne ned og dei som ville ha jord, kunne få 650 mål om lag gratis etter Homestead-lova. Det var nok mange som tykte det vart ekstra tungt å sitja på små jordlappar i Suldal når dei visste om slikt.

Lars Knutson Bjørkenes frå Hamrabø som reiste til Amerika i 1878, skreiv ei vise der han fortel om reisa over og opplevingane sine. I eit av dei 38 versa i denne visa hans heiter det:

Rum har du inkje heima, men her æ alt for trontog

Å allting mon deg meina å alt æ mot deg rongt
Men vestanfore Have der æ så rumt aa godt.

Der kan du Frihet have Men heima æ de smaat.

Det finst framleis ein del gamle amerikabrev i Suldal. Desse breva fortel ein god del om kva norskamerikanarane tenkte på og var opptekne av, og dei viser ofte korleis dei prøvde å påverka andre i familien til å reisa. Familien Guggedal i Bråteit fekk brev frå dottera, Inger og familien hennar i Nord Dakota i 1913. Ho skriv mellom anna:

Ja vorledes lever Vilhelm ja dem er vel hos dere ennu. Ja jeg Tror det havde været nokså Bra for ham at Komme her Til dette landet at Kjæne pænger. Ja det havde vært Kvækt at Kjæne penger men han for jære som han vil selv det er ikke godt for mig at sige noget om det.

Ein annan utvandra bråteitbu – Lars Osmund-

son Bakken – skriv og fortel om korleis tilhøva var der han budde i Wisconsin i 1864:

Hvad Landets beskaffenhed angaar saa er det udenfor al tvivl at her er meget frugtbarere jord end der hjemme i Suldal, thi den bører temmelig god Afgrøde uden at Gjødsles.

Og lengre ute i same brevet:

Her er så store Agre at hele Tjøstem maatte være i en Ager og vilde maa ske enda være forlite, thi 40 eller 50 Æker i en Ager, hver Æker 4 maal, vilde blive 200 maal. Du vilde vel spørge hvorledes det kan optages saa megen Ager. Jo, det skal jeg fortælle dig. Efter at have afhugget Skoven 4 Tommer nede i Jorden, settes 8 a 10 paar Oxer for Ploven som brækker en Alen pr. Fure og knækker Egerøtterne næsten hvor tykke disse kan være og saaledes opbrækkes mange Æker til dagen.

I mange av amerikabreva kom det pengar til Suldal. I det brevet me nemnde som dottera Inger skreiv heim til Guggedal står det i eit hjørne av arket:

Ja vi sender nogle daler det er ikke meget men vi skal se om jeg ikke Kan faa det til at sende nogle daler en anden gang ogsaa lev vel fader og moder.

Dei pengane som vart sende var nok – som her i dette brevet – ofte meint å vera eit tilskot til ein stram økonomi for gamle foreldre. Likevel er det og vanleg å høyra at det vart sendt pengar som heilt eller delvis skulle brukast til å betala billetten for slektingar som skulle koma etter til Amerika. Og reisepengar kunne ofte vera eit stort problem for dei som hadde fått «amerikafeber». For ein fattig husmannsfamilie kunne det vera svært vanskeleg å løysa den floken.

Ei løysing som vart brukt av og til både i Suldal og andre bygder, var at kommunen løyvde pengar

slik at fattigfolk kom seg over. Då ein husmann frå Ørevik ville avstad i 1867 gjorde kommunestyret i Suldal slikt vedtak (Her henta frå H. Hoftun: Suldal kultursoge):

I haab om at ogsaa nærværende ansøger vil i Amerika finde en rigere Udkomme for sig og sin Familie troer Kommunestyrelsen at kunde bevilge et beløp af indtil 150 spd.

Det var mykje fattigfolk som drog. Dei som hadde bakgrunn som sjølveigande bønder, reiste ofte fordi det var vanskeleg å greia seg. Det var slett ikkje berre husmennene som streid med ein vanskeleg økonomi. Konservator ved Utvandrar museet på Hamar, Reidar Bakken, har tatt for seg oversikter over tvangsausksjonar i ulike bygder og samanlikna desse med talet på utvandra. Han finn då eit samsvar: Talet på utvandra svingar mykje i taket med talet på tvangsausksjonar.

NYE ARBEIDSPLASSER I HANDVERK, INDUSTRI OG HANDEL

Det var ikkje berre amerikafart som dukka opp som alternativ til husmannsstova ved Suldalsvatnet. Utover på 1800-talet gjekk det føre seg endringar i samfunns- og næringslivet på Vestlandet som etter kvart ga ringverknader oppover dalane og inn i dei avstengde bygdene.

Nokre tal kan visa litt av denne endringa: I 1801 var det om lag 41000 menneske i Stavanger Amt. Berre 9% av desse budde i byane. Storparten – om lag 90% – hadde jordbruk som leveveg.

I 1900 var folketalet 127000 og nå budde heile 36% av folket i byane. Av heile folketalet var 37% knytte til jordbruket.

Noko av forklaringa til den store endringa finn me i sildefisket og sildehandelen som utvikla seg

utover frå først på 1800-talet og varte til om lag 1880. I første omgang hadde nok ikkje sildeeven-tyret særleg innverknad på kvardagen i Suldal. Det var nok heller få som tok del i sjølve fisket slik dei gjorde det på Karmøy og i dei ytre delane av fylket. Likevel førte denne aktiviteten med seg mangt som folk i Suldal la merke til.

Tønneproduksjon

Det rike sildefisket skapte mange arbeidsplassar på land. Det gjekk føre seg sildesalting i stor stil, og silda skulle omsetjast. Mykje av henne vart sold til utlandet, særleg til Østersjøkysten, men etter kvart andre stader og.

Til sildesaltinga trondgst tønner, og tønnene vart laga av tre. Innover i Ryfylke var det bra med skog. Mange såg at her var det forteneste og leve-brød å henta. Det vart bygt sager der dei kjøpte tømmer og skar tønnestav, og det vart arbeid for bokkerar. Langs Sandsfjorden vart det stor aktivitet, og folk frå Suldal kunne og få arbeid ved slike verksemder.

Skipsbrygging

Båtar hadde folk alltid hatt bruk for, og i Ryfylke hadde dei lange båtbyggjar-tradisjonar. Det var helst småbåtar dei bygde, robåtar og jekter. Jektene var vanlege fraktefartøy på fjordane og langs kysten. I samband med sildefisket og sildeeksporten vaks behovet for frakteskuter. Dette var med og sette fart i båtbyggingsa her inne, og fleire fekk arbeid i denne næringa.

Verkeleg fart i skipsbyggingsa vart det frå 1850-åra. Då tok dei til å byggja større skip – galeasar, fregattar og skonnertar. Indre Ryfylke gjekk nå inn i ei svært aktiv tid – vervartida.

To bygder merkte seg etter kvart ut som dei leiande: Vikedal og Sand. I Vikedal var det Hogganvik-verven som var den største, og denne vart etter kvart eit sentrum for denne næringa. Me kjenner til at folk frå Suldal drog til Hogganvik og fekk arbeid som tømmermenn. Dei budde i eigne hus – «vervarstover» – der dei hadde kokker som laga mat til dei. Dei reiste ofte heim laurdagskvelden og kom tilbake att søndagen – dei var vekependlarar.

På Sand var det og stor aktivitet. Når folketalet på sjølve strandstaden vaks frå 133 i 1801 til 757 i 1875 skjørnar me at utviklinga har vore stor.

Skipsbrygginga stod for ein stor del av denne utviklinga. Og suldøler drog til Sand og fekk seg arbeid – på Rasmusverven, Hylaverven eller Tonningsverven. Nå vart ikkje denne vervatida så langvarig. Av grunnar som me ikkje skal koma inn på her, gjekk det fort ut med skipsbyggingsa. Rundt 1890 var det jamt slutt.

Likevel er det grunn til å tru at dei som hadde reist frå Suldal og fått seg arbeid her, ikkje såg det så nærliggjande lengre å gå tilbake til eit humannstilvære. Dei hadde blitt kjende med eit anna miljø og sett andre muligheter. Då var det truleg meir aktuelt å prøva å få nytt arbeid – gjerne ein annan stad. Og for nokre vart arbeidet på skipsverftet på Sand ei «mellomlanding» før dei drog til Amerika.

Andre strandstadnæringar gav arbeid

Som me såg tidlegare, vaks Sand mykje i åra fram mot 1880. I 1858 vart Sand skilt frå Jelsa og vart eigen kommune. Eige prestegjeld vart det og same året. Sauda vart då anneks til Sand. Tidlegare låg Sauda under Suldal. Somme såg for seg at utvik-

linga skulle halda fram i same takt, og det vart sys-la med tanken på å gjera Sand til ladested.

Men såleis gjekk det ikkje. I 1879 var det stor-brann på Sand. 66 våningshus og 24 sjøhus brann ned, og svært få av husa var forsikra. Nokre av vervane vart øydelagde av brannen og ei stor skute som var mest ferdig, gjekk og med. Ikkje dette heller var forsikra. I tillegg kom økonomiske vanskar som hang saman med konkursar og nedgangstider i Stavanger. Likevel var det arbeid å få på Sand. Oppbygginga etter brannen ga arbeid til mange. Handelsverksemder voks fram, og det var ikkje få som arbeidde der.

Vi kan nemna at suldølen Gunnar Lunde sette seg til som handelsmann på Sand i 1877, og han greidde seg gjennom krisene. Verksemda hans var allsidig: I tillegg til vanleg landhandel dreiv han skomakarverkstad med 8-9 skomakarar i arbeid. Skorne vart selde over eit stort distrikt. Han hadde hestar og frakta varer til handelsmennene i Røldal. Han kjøpte bork, huder og skinn frå bygdene ikring – mykje frå Suldal. Borken nytta han i eige garveri og han selde til fiskarar langs kysten.

Og det var fleire store verksemder på Sand: R & T. Rasmussen dreiv krambu, tømmerhandel og sagbruk. Dei tente godt og investerte i sildesalteri i Skudeneshavn og andre stader, dei kjøpte skip som frakta sild til Østersjøhamnene. På heimturen tok dei med korn.

I 1890-åra starta Lars Rasmussen dampsag og dreiv tømmerhandel og tønnefabrikk med 15-20 tilsette.

Teglverk vart det og drive på Sand ein periode.

TURISTFERDSLÀ

Vegen frå Sand til Suldalsosen var bygd ferdig i

1875, og i 1885 kom dampbåten på Suldalsvatnet. Dette var med på å leggja grunnlaget for turist-ferdsle, og turismen ga etter kvart mange arbeids-plassar.

På Sand, Suldalsosen og Nes vart det bygt hotell. På Sand vart skysstrafikken ei inntekts-kjelde dei utnytta. Turistane var ofte utanlandske rikfolk, og dei la pengar etter seg. Nokre bygde seg eigne sommarbustader. Og dette var ikkje små-hus. Det var reine herskapshus der «lakselordane» gav arbeid til mange i sommarhalvåret.

MEKANISERING OG RASJONALISERING I JORDBRUKET

I siste del av 1800-talet gjekk det føre seg ei utvik-ling og rasjonalisering i jordbruksområdet som på litt lengre sikt var med på å forsterke nedbygginga av husmannsskipnaden. Gardsdrifta vart meir og meir lagt om til skiftebruk. I staden for å ha same åkrane og same vekstene år etter år, gjekk ein over til å veksle mellom eng og åker på dei ulike delane av innmarka. Dette gjorde at innmarka etter kvart tok til å spela forholdsvis større rolle i gardsdrifta.

I samband med husdyrbruket blir verdien av ut-marka meir og meir knytt til beitebruk. Dei fekk og nye og betre reiskapar. Betre plogar og horver gjorde arbeidet grundigare og meir effektivt. Slå-maskinane tok til å koma: I 1875 var det 4 slå-maskinar i Rogaland. 10 år seinare var talet oppe i 24. Suldal var nok ikkje mellom dei første her, men i 1907 er det i alt 15 slåmaskinar her.

Likeeins kjem hesteriva etter kvart i bruk. På denne måten kunne dei arbeida meir rasjonelt, og dei kunne bruka større areal med same arbeids-krafta. Då var det naturleg å innlemma nokre av husmannsplassa i garden. Likevel var det mange

av husmannsplassa som låg slik til at dette ikkje var aktuelt eller mogeleg. Skulle jorda som fanst på desse plassa brukast, måtte det stort sett gå føre seg på same måten som før. Dermed ville gapet mellom levemåten på husmannsplassen og garden bli større og større. I utviklinga mot stadig større grad av handelsjordbruk kunne ikkje husmannsplassa følgja med. Det er greit å gå i tresko og vadmålsbrok når alle gjer det. Verre blir det når det blir eit merke som vitnar om fattigdom og ringare kår enn dei fleste har.

Og når det samstundes med denne utviklinga stadig opnar seg andre høve til livberging, er det rimelig at mange husmannsplass vert gjevne attende til naturen. Busk og kratt, mose og lyng kryp innover åkrar og tufter.

ETTERORD

I denne artikkelen har me prøvt å gi svar på dei spørsmåla me reiste i innleiinga. Me har vist til at stor folkeauke på 1800-talet gjorde at folk rudde seg plass og slo seg ned som husmenn.

Livet på plassa var nok eit strevsamt liv, og det sosiale skiljet i samfunnet var nok noko dei merka

ofte. Likevel vil me påstå at skiljet mellom husmann og sjølveigande bonde i Suldal har vore mindre enn t.d. på Austlandet.

Grunnen til at dei aller fleste plassa blei fråflytte, var at samfunnet omkring gjekk inn i ei utvikling som skapte velstand og mange nye høve til livberging. Denne utviklinga gjekk utanom plassa. Plassa låg oftast i utkantane då dei blei ruppe, og seinare blei dette forsterka meir og meir.

KJELDER:

- Bergsåker, Jon: Banken og bygda. Sand sparebank, 1971
Bygd og by i Norge. Rogaland. Gyldendal, 1979
Hellemo, Lars: Frå det gamle arbeidslivet, 1957
Hoftun, Hallvard M.: Gamle Suldal. Gards- og ættesoge, 1972
Hoftun, Hallvard M.: Suldal kultursoge, 1981
Hovdhaugen, Einar: Husmannstida. Det norske samlaget, 1976
Norsk kulturhistorie, bind 4, Aschehoug, 1980
Sand Jernvareforretning 100 år. Jubileumsskrift, 1979
Skappel, S.: Om husmannsvæsenet i Norge, 1922 (opptrykk 1979)

Informantar:

- Havrevoll, Erik N. – fødd 1944
Havrevoll, Valborg – fødd 1921
Tveit, Ingrid – fødd 1887

Gunnvor Bakka (40) og Bjørn Eikeland (43) er lærarar på Vinjar skule i Suldal

Personalalet feirar at Ruth Anne Moen er ferdig med, og har fått godkjent si hovudoppgåve om folkemusikkformidling. Oppgåve er nå trykt og kan kjøpast på museet. Frå venstre: Ruth Anne Moen, Bjørg Jorunn Myhre, Åse Marie Lauritsen, Torunn Eide og Roy Høibo. Gaute Nilsen tok bildet.

Årsmelding 1989

Vi er stolte av å kunne presentere ei melding om vekst i museumsarbeidet i ei tid da alle dei budsjetta vi hentar pengar frå blir stramma inn eller skorne ned. Noe av vår lukke skuldast andres ulukke. Den store arbeidsløysa, og dei sysselsettingstiltaka som er sette i verk for å bøte på den, har tilført museet verdfull arbeidskraft. Men vi unnslår oss heller ikkje for å peike på at samarbeid med nye partnarar har tilført museet ressurser som vi tidlegare ikkje har hatt tilgang til.

Gledeleg er det også å kunne melde om nye tiltak som er ført til avslutning både i Strand og Finnøy. Vi hadde håpt at desse tiltaka kunne vera starten på eit varig samarbeid med kommunale og private interesser i desse kommunane, men har førebels ikkje kunna registrere noe stort engasjement frå noen kant.

Eit par andre spanande tiltak vi har deltatt i ligg førebels noe på sida av det ein oppfattar som ordinært museumssarbeid, men kan vise seg å bli viktige arbeidsområde i framtida. Det eine gjeld deltaking i ei idegruppe sett saman av folk frå skule- og kultursektoren i Suldal kommune og det andre eit samarbeid med Ryfylkerådet om å fremje produksjon og omsetning av særprega produkt frå Ryfylke. Utviklings- og tiltaksarbeid er høgt prioriterte arbeidsområde i Ryfylkecommunane, og museet kan vera ein ressurs i arbeidet med dei utfordringane kommunane står føre.

I det heile vil ein, ved nærmare analyse av dei behova samfunnet kring museet har, sjå at museet rår over kunnkapar og ressurser som på viktige område kan gi bidrag til

å imøtekomma desse behova. Det gjeld kunnskapsbehov i skulen og i offentleg planlegging, arbeid med stedsutvikling og bedriftskultur, kompetanseutvikling i distriktet, sat sing på reiseliv og utvikling av nye arbeidsplassar.

Problemet er at eit museum ikkje er ein institusjon der ein kan forlate gamle arbeidsoppgåver til fordel for nye. Eit museum er eit byggverk der stein blir lagt på stein og ansvaret for det som alt er samla gjer at nye oppgåver berre kan løysast gjennom tilførsel av nye ressurser. I ei tid da dei ordinære, offentlege løyvinga ikkje gir rom for noen auke i aktivitetane, blir det såleis særleg viktig å vera vaken for dei utvegane omframme måtar å finansiere nye tiltak på kan gi for vekst i institusjonen.

ÅRSMØTET

Årsmøtet blei halde på Sand 6. april og samla 47 medlemmar.

Under gjennomgang av årsmeldinga blei det eit mindre ordskifte om den negative medlemsutviklinga og behovet for meir aktivisering av medlemmane. Årsmøtet kom dessutan med ei oppmoding til styret om å ta vel vare på dei bygningane som var i eiga til museet. Årsmeldinga og rekneskapen blei elles godkjente slik dei låg føre.

Alle val blei gjort samrøystes slik valnemnda hadde foreslått.

Etter årsmøtesakene og kaffe kåserte Lars Viland om den gamle bibelen frå Håland og det blei vist ein video frå modellverkstaden på Stavanger Staal som museet har vore med på å få i stand.

MEDLEMMANE

Museet har ved utgangen av året 490 medlemmar. Det er 74 fleire enn det registrerte medlemstalet ved utgangen av 1988, men omlag det same som vi hadde ved utgangen av 1987. I tillegg har museet 53 abonnentar på tidsskriftet FOLK i Ryfylke.

Dei etter måten sterke svingingane i medlemstalet vekte bekymring i fjar, men kan gi grunn til ei viss glede i år. Ved sidan av ein betalingsmoral som tydeleg svingar noe frå år til år, kan vi i år også gle oss over ein reell tilgang på 19 nye medlemmar som ikkje har vore medlemmar tidlegare.

Talet på medlemmar er likevel ikkje tilfredsstillande, og styret har nå sett i verk tiltak for å auke medlemsmassen gjennom utviding av stoffområdet til tidsskriftet.

Medlemmane fordeler seg slik mellom dei ulike museumslaga og kommunane (tala for 1988 i parentes):

Sauda	71	(62)
Suldal	217	(191)
Suldal museumslag	39	(38)
Jelsa museumslag	21	(19)
Sand museumslag	144	(122)
Erfjord museumslag	13	(12)
Hjelmeland	54	(43)
Andre	148	(120)
Sum	490	(416)

Det har synt seg vanskeleg å få til noen aktivisering av medlemmane, slik årsmøtet ba om. Dette har samanheng med at initiativet i dei enkelte laga er lite, og at styret og det fast tilsette personalet har hatt større oppgåver føre seg enn noen gong i andre delar av verksemda ved institusjonen. Styret har nå vald å söke og auke det frivillige engasjementet for museet gjennom ei prioritering av arbeidet med tidsskriftet.

STYRET

Styret har etter årsmøtet vore slik samansett:

Frå Hjelmeland:

Ola Meltveit til 1991

Åse Jensen (nestleiar) til 1990

Varamedlem: Ånen Stråbø

Frå Suldal:

Børge Skeie (leiar) til 1991

Ommund Berge til 1990

Varamedlemmar: Borghild Moe og Gunnvor Bakka

Frå Sauda:

Lars Viland til 1991

Olav I. Oftedal til 1990

Varamedlem: Anne Marie Brekke

Oppnemnd av Rogaland Fylkeskommune:

Reidun Korsvoll til 1992

Varamedlem: Ingve Lunde

Valnemnd til årsmøtet 1990:

Aslaug Astad, Sauda

Arild Winterhus, Suldal

Knud O. Staurland, Hjelmeland

Styret har hatt eit travlare år enn på lenge og har vore samla i 7 ordinære styremøte, 3 møte som plannemnd for Nesa-sjøhuset og delar av styret i ytterlegare 2 møte om finansiering av Nesa-sjøhuset. Dette er ein aktivitet langt over det ein har vore van med dei siste åra da talet på møte i styret har ligge på 4-5.

Styret har behandla 39 saker som ordinære styresaker. Dette er også noe meir enn det som er vanleg.

Hovudgrunnen til den store aktiviteten er arbeidet med å få realisert planane om ein fast tilhaldsstad for dei sentrale funksjonane til museet i Nesa-sjøhuset på Sand. Men styret har også i fleire møte hatt føre seg store saker som vedkjem organisering og utvikling av museumsverksemda og, ikkje minst, bevaringa av den antikvariske bygningsmassen.

Endeleg har styret i fleire møte drøfta ulike forslag og innspel om nye engasjement. Dette gjeld samarbeid med Sauda Smelteverk, samarbeid om bevaring og utvikling av Hustveit til eit natur-, kulturvern- og friluftsområde, engasjement i bevaring av Zink-gruvene i Sauda, deltaking i eit spanande gen-prosjekt med tilknyting til hagen i Viga og ulike andre førespurnader som ein ikkje har sett seg i stand til å engasjere seg i, som t.d. bevaring av bygningar på fjellgarden Ørekvam i Suldal. I motsetning til tidlegare år, utgjer økonomi- og personalsakene i år berre ein liten del av arbeidet til styret.

PERSONALET

Museet har hatt ein sterk auke i personalet i meldingsåret, men har framleis berre 2 1/2 faste stillingar. Auken skuldast ulike engasjement, finansiert ved omframme tilskott, og tilførsel av arbeidskraft under sysselsettingstiltaket Arbeid for trygd.

Tilsaman 29 personar har vore i arbeid på museet dette året, det er ein auke på 12 sidan i fjar. I tillegg engasjerer museet ei rekke personar gjennom ulike byggeoppdrag, transportoppdrag og gjennom innkjøp av varer og tenester.

Desse har vore tilsette eller engasjerte ved museet i meldingsåret:

Roy Høibo, førstekonservator/styrar, 1/1 stilling

Gaute Berge Nilsen, museumsassistent, 1/1 stilling

Vigdis Nerheim, kontorassistent, 1/2 stilling, 1/1-31/5

Bjørg Jorunn Myhre, kontorassistent, 1/2 stilling, frå 1/6, dessutan ekstrahjelp 1/1-21/5

Ruth Anne Moen, arkivar folkemusikkarkivet, engasjement, 1/5 stilling

Kjell Johnsen, museumshandverkar, engasjement, 1/1 stilling, frå 1/4

Ernst Berge Drange, stipendiatur, engasjement, 1/1 stilling, frå 7/8

Gro Fremmersvik, reingjeringsassistent, heilårsengasjement, timeløna

Sigrunn Jensen, reingjeringsassistent, sesongengasjement, timeløna

Ester Bakka, reingjeringsassistent, sesongengasjement, timeløna

Valborg Berge, reingjeringsassistent, sesongengasjement, timeløna

Hild Mæland, reingjeringsassistent, sesongengasjement, timeløna

Berta Sørstrønen, assistent folkemusikkarkivet, engasjement, timeløna

Gjertrud Halsne, sesongvakt, timeløna

Elvira Ekholt, sesongvakt, timeløna

Ann Kristin Nilsen, sesongvakt, timeløna

Alf Magne Johnsen, assistent museumshandverkar, timeløna

Ommund Berge, tilsynsmann, timeløna

Øystein Randa, tilsynsmann, timeløna

Albert Moe, tilsynsmann, timeløna

Kari Furre, tilsynskvinne, timeløna

Magne Skogen, preparering og registrering, arbeid for trygd, frå 27/2

Ole Arnfinn Bergeland, bygningsarbeid, arbeid for trygd, 2/5-22/9

Paul Geir Meland, bygningsarbeid, arbeid for trygd, 2/5-14/9

Elisabeth Hoftun Foss, kontorarbeid, arbeid for trygd, 19/6-30/7

Åse Marie Gunvald Jord Lauritzen, kontorarbeid, arbeid for trygd, 19/6-31/12

Torunn Eide, kontorarbeid, arbeid for trygd, frå 2/8

Atle Førland, bygningsarbeid, arbeid for trygd, 9/10-2/11

Jon Bjarne Hoftun, bygningsarbeid, arbeid for trygd, frå 13/11

I tillegg har medlemmar av Hjelmeland Bondekvinnelag vore engasjerte som vakter på Viga og medlemmar av Suldal museumslag som vakter på Kolbeinstveit. I Sauda har kulturkontoret stilt vakter til rådvelde både i Industriarbeidarmuseet og i gruvene.

Det store talet på tilsette har gjort det nødvendig å drøfte organiseringa av verksemda, særleg for å få til ei delegering av leiaroppgåvene. Denne drøftinga har synleggjort eit uavklart forhold til arbeidsgjevaransvaret mellom styret og fylkeskommunen.

Restaureringa av bygningane på Hustveit i Sauda kom i gang i 1989. Hovudbygningen blei opna som museumshygning i august 1990.

Den store tilførselen av arbeidskraft har også synleggjort mangelen ved arbeidslokala og utstyret til museet. Sjølv om museet kunne hatt god bruk for all den arbeidskrafta det nå er råd å få, har ein ikkje funne det forsvarleg

å ha så mange folk i arbeid i 1990 som ein har hatt i 1989.

Arbeidet med ei medveten personalutvikling har vore lågt prioritert i Ryfylkemuseet så langt. Ein har nok år om anna kunne melde om deltaking i ulike kurs og møte, og informasjonane har flytt lett i museet så lenge talet på tilsette har vore lite og alle har arbeidd på ein plass. Desse føresetnadene har etterkvart endra seg, og det er blitt nødvendig å utvikle eit meir medvete forhold til arbeidsfor-

holda for den enkelte og for det ein kan kalle bedriftskulturen.

I år har dei tilsette deltatt på følgjande kurs og møte:
Møte i Forum for folkemusikktilsette, Oslo 20/1: Ruth Anne Moen

Årsmøte og seminar i Norsk Folkemusikklag, Oslo 21.-22/1: Ruth Anne Moen

Industriseminar, Sauda 6.-7./2: Roy Høibo, Gaute Nilsen
Museumslearmøte, Stavanger 13/3: Roy Høibo

Ryfylkekonferansen, Utstein Kloster 14.-15./3: Roy Høibo
Vernekurs, Sand 11/4-

Museumsarbeidere i Rogaland, Egersund 18/4: Gaute Nilsen

EDB og optiske medier, Sola 15/6: Gaute Nilsen

Kultur og reiseliv, Loen 20.-23/8: Roy Høibo

Møte med Odda Industriadmuseum, Odda 29/8: Ernst Berge Drange og Roy Høibo

Fotobearettingsseminar, Sandefjord 8.-10/9: Gaute Nilsen
Arkivkurs, Stavanger, 18/9 og 23/10: Ernst Berge Drange
Møte med Industriarbeidarmuseet, Rjukan 21/9: Ernst Berge Drange og Roy Høibo

NKKM, Kristiansand 12.-15./10: Roy Høibo og Børge Skeie

Forum for friluftsmuseer, Hadeland 2.-3/11: Gaute Nilsen
Museumsmøte, Haugesund 6.-7/11: Roy Høibo, Bjørg Jorunn Myhre og Gaute Nilsen

Gaute Nilsen er medlem av Museumsplannemnda for Rogaland. Ruth Anne Moen har vore med i ei arbeidsgruppe for utarbeiding av ein musikkplan for Rogaland og i styret for Norsk Folkemusikklag. Roy Høibo er med i Bunad- og folkedraktrådet og har dessutan vore med i sak-kunnige komitear ved tilsetting av konservatorar ved Forsvarsmuseet og Drammens museum.

ØKONOMI OG ADMINISTRASJON

Det vil gå fram av rekneskapen at dei samla utgiftene til museet i år kom på like oppunder 2 mill. kroner. Om ein i tillegg reknar inn verdien av den arbeidskrafta museet har fått tilført under ordninga Arbeid for trygd, vil den samla innsatsen kunne settast til kring 2,3 mill. kr. Dette er større

ressurser enn museet noen gong tidlegare har brukt på eitt år. Ein kunne auke ressursrekneskapen ytterlegare ved å legge til verdien av det arbeidet som er lagt ned for å restaurere gruvevegen i Allmannajuvet på Sauda og dei midlane som er gått over andre budsjett for å tilrettelegge tilkomsten til Hustveit.

Tilskottet til den ordinære drifta av museet gjennom tilskottssordningen for dei halvoffentlege musea utgjer mindre enn halvparten av inntektene, ca. 1 mill. kroner. Men det meste av dei omframme tilskotta kjem og frå offentleg sektor, frå kommunar, region, fylkeskommune og stat. Eigeninntekter og private tilskott utgjer godt og vel 200.000 kroner, eller omlag 10% av inntektene til museet.

Ein kan såleis gle seg over ein reell vekst i tilgjengelege ressurser trass i innstrammingar og nedskjeringar i budsjetta til dei organa som i hovudsak forsyner museet med drifts- og investeringsmidlar.

Det kan likevel vera grunn til å peika på at Ryfylke-museet, som regionmuseum, ikkje rår over større, ordinære ressurser enn museet i nabokommunen Odda gjer aleine, og det er eit museum som berre har ansvaret for industrisoga i ein kommune. Odda Industriadmuseum er med på tilskottssordninga frå i år, og har eit driftstilskott på 950.000 kroner.

Den kontinuerlege forskyvinga av inntektsgrunnlaget frå ordinære driftstilskott til omframme prosjekttilstskott, som nå har pågått i fleire år, skaper også problem for museet.

For det første oppmuntrer situasjonen til å søke å løyse nye oppgåver gjennom finansiering av oppgåvene der det er pengar å hente. Dette påvirker sjølvsagt valet av oppgåver, og kan hindre ei utvikling av museet mot andre og overordna mål.

For det andre krev dei mange omframme oppgåvene ressurser til planlegging, finansiering, administrasjon og leiing som elles kunne vore brukte til løysing av ordinære oppgåver ved museet.

Styret har, i ein situasjon med mangel på ressurser til å løyse oppgåvene på ordinær måte, vald å utvikle museet gjennom dei ressursene som det har vore råd å hente ut til

omframme tiltak. Dette har ført til ein vekst i museumsarbeidet.

Særleg gledeleg har samarbeidet med Sauda Smelteverk og Sauda kommune vore. Det arbeidet som vi nå er i gang med for å sikre arkiva til smelteverket, kraftselskapet Saudefaldene og Sauda fabrikkarbeidarforening er eit viktig arbeid for å ta vare på kjeldene til Sauda-historia og eit nybrotsarbeid som vekker merksemd og anerkjennelse andre stader. Vi har også opplevd kulturkontoret i Sauda som eit særleg initiativrikt kontor, og som i stor grad har bidratt både til realiseringa av dei oppgåvane vi har tatt på oss i Sauda, og til framsyning av avdelingane våre.

Også i Suldal møter vi stor interesse for arbeidet vårt og mottar betydelig støtte til dei tiltaka vi har føre oss i kommunen. Særleg tett har samarbeidet med kulturkontoret vore om utvikling av ideen om eit vassdragsmuseum i Suldalsdalføret. Dette arbeidet har nå kome så langt at ein reknar med å kunne vise fram dei første praktiske resultata i form av ei utstilling sommaren 1990.

Størst glede har det nok likevel vekt at ein lukkast med å få finansiert ein stilling som handverkar ved museet. Gjennom ein avtale mellom Sauda, Suldal og Hjelmeland kommunar og Rogaland Fylkeskommune har museet sikra seg midlar for engasjement av ein museumshandverkar. Handverkaren tok til i arbeidet 1. april. Gjennom tilførselen av omfram arbeidskraft under ordninga Arbeid for trygd er det blitt utført meir vedlikehaldsarbeid i år enn ein hadde rekna med.

Men styret har også arbeidd hardt for å finne fram til eit ordinært driftsgrunnlag som kunne føre til ei utvikling av museet mot dei overordna måla om eit regiondekkande museum. Ein har særleg arbeidd vidare med tanken om å trekke kommunane i Ryfylke meir aktivt inn i arbeidet med å bygge opp regionmuseet, men har ikkje lukkast i å finne fram til ein arbeidsmåte som har vunne tilslutning i kommunane.

Arbeidet med ein samla plan for museumsstellet i Ryfylke er ikkje gitt opp, men styret har, inntil vidare, vald å halde fram som ein har gjort til nå, med å utvide arbeidsområdet til nye kommunar etterkvart som ein har

ressurser til det. Ut frå dette er det tatt initiativ for å bygge vidare på det samarbeidet museet har utvikla med Finnøy gjennom den fotoinnsamlinga som har gått føre seg der dei siste par åra, og det er dessutan tatt eit initiativ for å utvide det geografiske dekningsområdet til tidsskriftet.

Ein gjenganger i årsmeldingane dei siste åra har vore meldingane om arbeidet med å skaffe museet fast lokale for dei sentrale funksjonane. I fjar blei det gitt uttrykk for ei viss uro over den kampen om midlane det såg ut til å kunne bli om Stavanger Faste Galleri vann fram med sitt ønskje om nybygg i Stavanger. Og det er blitt heilt klart at dei midlane dette byggeprosjektet legg beslag på, ikkje minst frå Norsk Kulturråd, fører til ytterlegare utsetting med ferdigstillinga av Nesa-sjøhuset til vårt formål. I beste fall kan vi vente ei løyving frå Norsk Kulturråd i 1991 og tilsvarande løyvingar frå Suldal kommune og Rogaland Fylkeskommune fordelt over åra 1990-1994.

Eit framhald av museumsverksemda i nåverande lokale i ytterlegare 5 år vil legge ein dempar på dei utvegane museet har til å vera ein aktiv medspelar i utviklinga av kulturtilbodet både til dei som bur i Ryfylke og dei som kjem reisande til.

TILOVEKST

Museet kunne i fjar melde om særleg stor tilvekst til gjenstandssamlingane. Dette skuldast særlege forhold som ikkje har vore til stades på same måten i år. Men også i år har vi fått inn ei rekke gåver som på ulike vis har vore med på å bygge opp det ein kan kalle ei basissamling ved museet. Dette er viktig, da Ryfylkemuseet har etter måten små gjenstandssamlingar.

Den samla gjenstandsmassen ved museet tel nå omlag 7.500 nummer og er fordelt slik på dei ulike samlingane (tala for registrerte gjenstandar er tatt med i parentes):

Industriarbeidarmuseet	528	(91)
Høllandsheimen (ink. 195 bøker)	517	
Tveit-tunet	40	
Hustveit	495	
Sand	1.915	(1.238)

Kvednahola	44	
Kolbeinstveit	1.281	(957)
Kolbeinstveitstølane	?	
Røynevarden	335	
Erfjord bygdemuseum	1.591	
Håland	41	
Jelsa skulemuseum	?	
Barkeland	457	(457)
Sum opptalt gjenstandsmasse	7.244	(2.743)

Dette er inga stor gjenstandssamling. Ryfylkemuseet bør truleg likevel ikkje ta sikte på å bruke ressursene sine på oppbygging av noen generell gjenstandsmasse av betydeleg omfang. Det rette må vera å konsentrere den systematiske innsamlinga om kjeldemateriale kring dei prioriterte arbeidsområda.

Dei som har gitt ting til museet i år er følgjande:

Familiene Børre Myhre, Søster og Knut Holmboe, SRbank, Sand skule, Ranveig Jørgensen, Albright Stokka, Bjørg Kurzus, Gaute Berge Nilsen, Tolleiv Svensen, Klara Brommeland, Karl og Erik Bjørkenes, Magnus Skipevåg, Torleiv Helland, Borgny Gramstad, Ranveig Aabø, Olaug Rommetveit, Arne Marvik.

Gåvene omfattar så ulike ting som skøyter, måleri, dokka, sjømannskiste, dataterminal, tønner, telefon, bokkerutstyr, salongbord, skomagarverktøy, fiskeutstyr, barbemaskin, sølvstaup og skreddarutstyr.

Museet tek gladeleg i mot dei fleste av dei gåvene som blir bydde fram, men det er også slik at ein kvart år må avvise noen gåver. Dette kan vekke undring hos dei som blir avviste, men grunnane kan vera plassproblem, når det dreier seg om store ting, eller at tinga er i så därleg stand at det vil kreve omfattande reparasjonar om tinga noen gong skal kunne nyttast i ein utstilling.

Ryfylkemuseet har ikkje eit einaste rom til oppbevaring av gjenstandar som tilfredsstiller dei krava ein burde stille til museumsmagasin. Best stilt er ein på Sand, der Suldal kommune har stilt til rådvelde ein gammal snikkarverkstad til museumsmagasin, medan den, etter måten store og

fine samlinga i Erfjord lir under svært dårlege oppbevaringsforhold. I bygdetuna og i Industriarbeidarmuseet i Sauda og på Barkeland har vi eit rimeleg bra klima, men ingen stader er sikringa av samlingane tilfredsstillande.

Tilstanden til delar av samlingane er likevel i ferd med å bli langt betre enn han har vore gjennom det prepareringsarbeidet som er blitt muleg gjennom tilførselen av omfram arbeidskraft. Gjenstandane blir avrusta, reparerte og innsette med voks før dei blir registrerte og fotograferte. Talet på preparerte og registrerte gjenstandar er i år 385. I tillegg blei det registrert 370 innlånte gjenstandar i samband med leikeutstillinga i 1988.

Det manglar framleis mye på at heile gjenstandsmassen til museet er registrert og katalogisert. Såleis har vi heller ingen god oversikt over samlingane til museet.

Diskusjonane kring bevaringa av Jonegarden på Hustveit i Sauda som eit kulturvern-, naturvern- og friluftsområde førte til slutt til at museet tok på seg ansvaret for bygningane på garden. Museet har såleis fått ein tilvekst på 10 hus og noen ruinar, og har nå ei bygningssamling på til saman 63 bygningar.

Bygningane fordeler seg slik:

Slettedalen	Sand
Stølsbu	Sjøhus
Åbø-byen	Kvæstad
Arbeidarbustad	Stampe
Sykkelkur	
Hustveit	Ritland
Hovudbygning	Kvernhus
Vannhus	Kvernhus
Eldhus	Korntørke
Smie	Sag
Potekellar	Fisketjøn
Hjulhus	Kvernhus
Sommarfjøs/verkstad	Korntørke
Sag	
Kvernhus	Kolbeinstveit
Korntørke	Hovudbygning

Løe	Sauhus
Stall	Geithus
Smie	Eldhus
Stabbur	Løe
Loft	
Eldhus	Jelsa
Hus til trøskeverk	Skulehus
Kvernhus	
Korntørke	Vik
Badstove	Skulehus
Husmannsstove	Skulehus
Stølsbu	Kvernhus
Nedstestølen	
Stølsbu	Håland
Midtstølen	Rosebu
Stølshus	Røykstove
Vasstølen	
Stølshus	Holestølen
Øystad	Stølshus
Kvernhus	
Korntørke	Viga
Lalid	Hovudbygning
Naust	Stovehus
Røynevarden	Eldhus
Husmannsstove	Stabbur
Røykstove	Løe
	Do
	Kvernhus
	Korntørke
	Naust

Engasjementet på Hustveit har vore ei vanskeleg sak for museet. Styret såg tidleg at dette var eit interessant tiltak, særleg fordi ein her sto føre eit eineståande høve til å vera med på bevaring og pleie av eit kulturlandskap som på ein ny måte opna høvet til å formidle kunnskapar om driftsformer i det gamle jordbruksystemet. Det talde dessutan med at ein langt på veg kunne innrei hovudbygningen med dei

møblane og utstyret som hadde hørt heime i huset, og såleis skape eit autentisk interiør. Av økonomiske grunnar og fordi ein fann å måtte prioritere andre oppgåver, fann styret i første omgang å måtte stille seg avvisande til noe sterkt engasjement i tiltaket.

Museet deltok likevel i det planleggingsarbeidet som hadde kome i gang, og var i mai med på å legge fram ein Bruks- og informasjonsplan for Hustveit. Gjennom dette arbeidet blei det klart at det var eit svært sterkt lokalt engasjement omkring tiltaket, og at tiltaket kom til å få tilført ressurser frå kjelder som museet tidlegare ikkje hadde hatt tilgang til. Etter ei samla vurdering, og etter å ha diskutert saka i nærmare 2 år, fann styret å ville gå inn i eit samarbeid med Sauda kommune, Fylkesmannen i Rogaland og Nord-Rogaland og Sunnhordland friluftsråd om bevaring av Jonegarden.

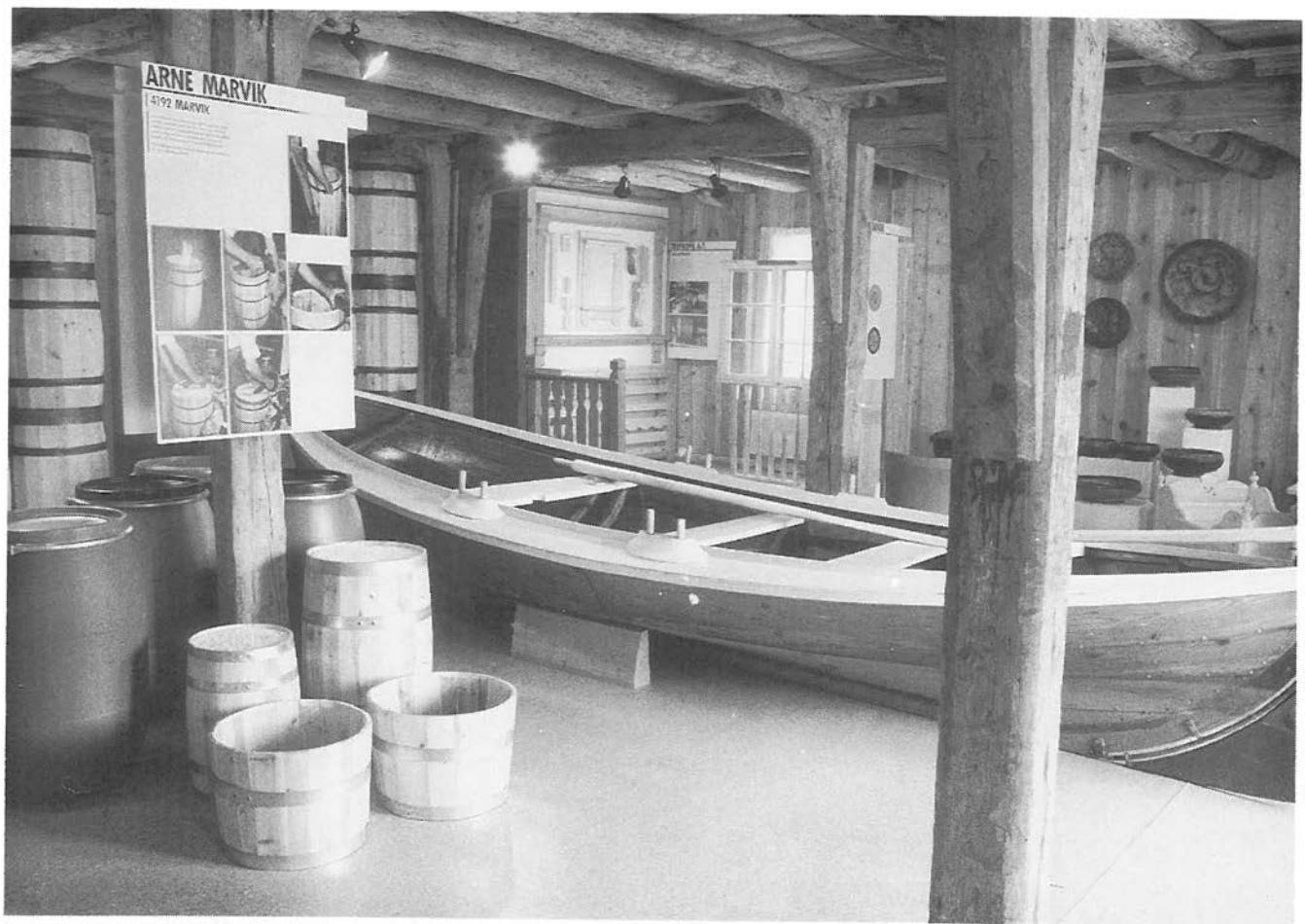
Jonegarden vil bli opna for publikum sommaren 1990. Til da vil det vera bygt parkeringsplass og veg fram til tunet, dei fleste av husa vil ha gjennomgått ei førstehjelpsbehandling, for hovudbygningen dreier det seg om eit omfattande arbeid, og det vil vera merka og skilta naturstiar i området. Desse arbeida er finansiert gjennom tilskott frå Sauda kommune, Landbrukets Utviklingsfond, friluftsrådet og fylkesmannen.

Vi har stor tru på at garden vil bli eit attraktivt turmål for folk både frå Indre Ryfylke, Nord-Rogaland og dei nærmaste bygdene i Sunnhordland.

Både på Hustveit og Øystad er det gjennomført noen oppmålingar i samband med utarbeiding av søknader om tilskott til tiltaka, men museet manglar framleis oppmålingar for ein stor del av bygningsmassen.

På Viga er det eit spanande arbeid i gang for å plante til den gamle hagen med gamle fruktslag. Tiltaket skjer i samarbeid med kulturkontoret i Hjelmeland, heradsgartnaren, grunneigaren, interesserte privatpersonar og Norsk Genbank. Utplanting av dei første frukttræa vil skje våren 1990.

Museet har i år innlemma eit gruveanlegg i samlingane sine. Det gjeld Zink-gruvene i Allmannajuvet på Birkeeland i Sauda. Anlegget omfattar ein gruveveg, sjølv

Hovudutstillinga i sjøhuset på Sand var «Made in Ryfylke». Det viste seg å vera ein av dei mest populære utstillinga vi har hatt.

gruvene og ruinar etter knuse- og vaskeanlegg for malmen.

Gruvevegen blei reparert og sikra gjennom eit samarbeid mellom Sauda kommune, Saudefaldene, Sauda Smel-

teverk og Ryfylkemuseet og delvis med arbeidskraft under sysselsettingstiltakete Arbeid for trygd.

Arbeidet med å etablere eit vassdragsmuseum i Suldal held fram, og det har lukkast å få med både Statskraft og Vassdragsdirektoratet i arbeidet, saman med elveeigarlaget og reiselivslaget i Suldal. Suldal kommune har tatt på seg både leiinga av planarbeidet og sekretariatet og det er stilt ein mindre sum til rådvelde for innleige av konsulenthjelp.

Museet er dette året blitt trekt enda sterkare inn i arbeidet med å bevare Li-tunet i Suldal, og samarbeider nå nært med Fylkeskultursjefen, Suldal kommune og eigarane om denne oppgåva.

Den systematiske innsamlinga av bildemateriale frå Ryfylke har halde fram, og hovudinnsamlinga i Finnøy er avslutta dette året. Vi håper at det arbeidet vi nå har gjennomført i Finnøy kan danne grunnlaget for eit samarbeid også om nye oppgåver i kommunen. Attåt dei bilda vi har fått inn gjennom aktivt innsamlingsarbeid i Finnøy kjem det framleis inn bildemateriale frå dei kommunane vi har arbeidd i tidlegare.

Tilveksten av fotografi fordeler seg slik:

Reprofotografi 510

Eigne fotografi:

Dias 350

Negativ 1060

Av desse kring 400 registreringsfotografi.

Det samla talet på avfotograferte bilde er nå på vel 6.000.

Gjennom den ekstrahjelpa museet har hatt har vi fått skrive ut 1.525 fotokort dette året. Arbeidet med EDB-katalogisering har og kome i gang, men her har problem med programvaren skapt ein del vanskar. Ved utgangen av året reknar ein med at desse vanskane er overvunne.

Det har berre vore ein beskjeden tilvekst i intervjuaterialet i meldingsåret, men ein desto større del av dette materialet er nå skrive av. Igjen er det ekstrahjelpa som har gjort dette muleg.

I alt er det skriva av 28 intervju, som har resultert i 719 sider med avskrift. Museet er såleis i ferd med å bygge opp ei omfattande intervjuasamling der ein også har kome langt med etterarbeidet. Ved sidan av fotosamlinga er intervjuasamlinga det materialet ein har best orden på. Dette materialet har stor verdi i arbeidet både med utstillingar og publikasjonar.

Nesten alt vi har av intervjuamateriale er samla inn og

skrive av gjennom tiltak som er finansierte ved særlege tilskott og sysselsettingstiltak.

Gjennom arbeidet ved Sauda Smelteverk er museet dette året også blitt sterkt engasjert i innsamling og bevaring av arkivmateriale. Dette materialet vil ikkje koma i museet si eiga, men vil vera ein del av det kulturhistoriske materialet som museet bidrar til å ta vare på, og vil såleis utgjera ein viktig del av kjeldegrunnlaget for kunnskapar om arbeidsliv og livsformer i indre Ryfylke. Det ser ut til å vera noe nytt at eit museum går inn i eit slikt omfattande engasjement i bevaring av eit bedriftsarkiv, og vi har registrert stor interesse for arbeidet.

Det arkivmaterialet vi har gitt oss i kast med i Sauda er svært omfattande, og kan jamførast med eit par kommune-arkiv. Det er få her i landet som har noen erfaring med å ta seg av slike privatarkiv, og mye av arbeidet har derfor karakter av å vera nybrotsarbeid. Heile arbeidet blir betalt av Sauda Smelteverk.

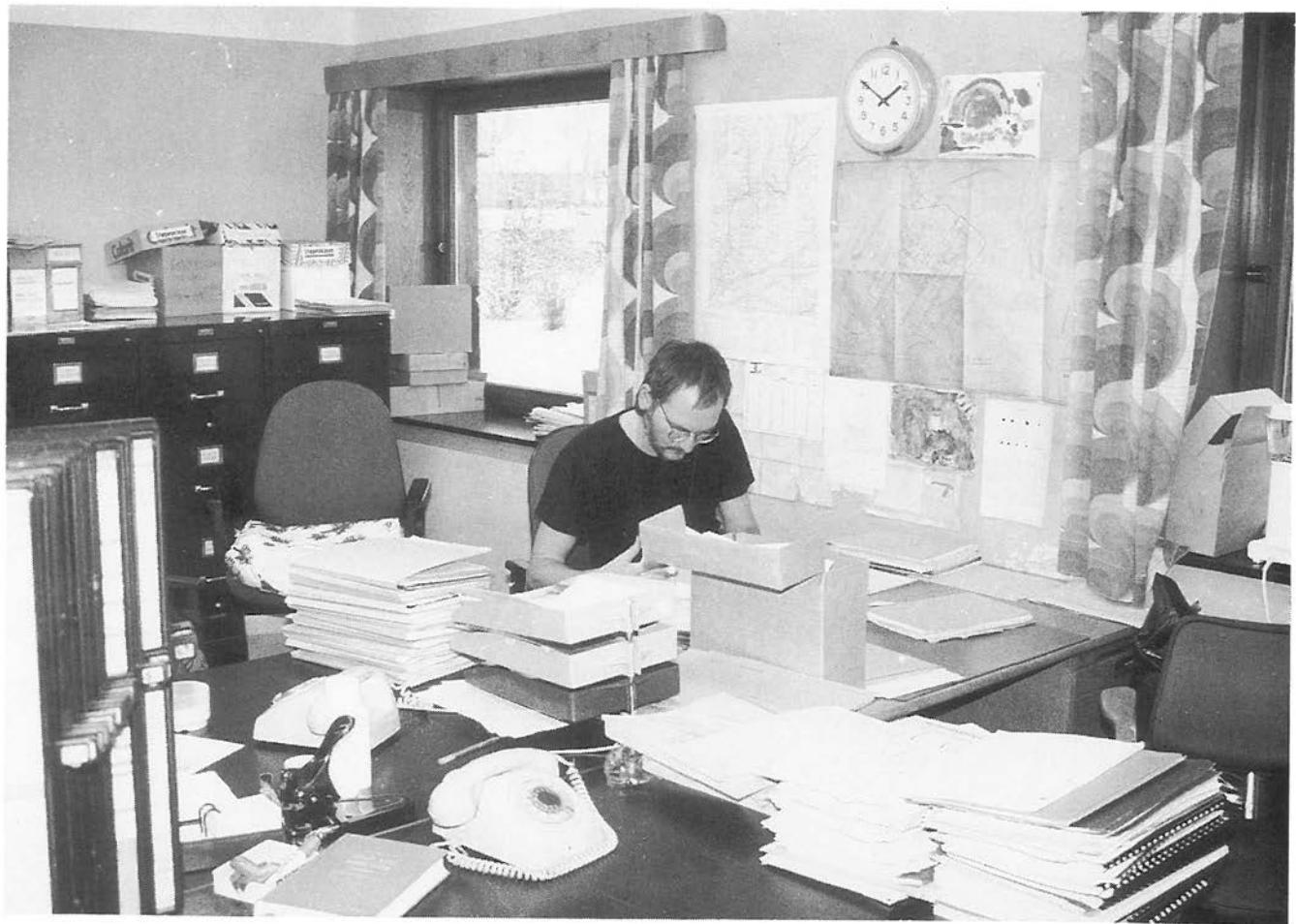
Tilveksten til biblioteket har vore på 139 band. I tillegg kjem årbøker og tidsskrift som vi dels abонnerar på, dels får i bytte for eigne publikasjonar.

OPPBEVARING OG VEDLIKEHALD

Ved sidan av mangelen på tilfredsstillande magasin for gjennstandssamlingane, begynner vi nå også å få eit problem med oppbevaring av film-, arkiv-, lydband- og EDB-materiale.

Vi hadde rekna med at den arkivplassen som blei stilt til rådvelde i kommunehuset på Sand skulle vera tilstrekkeleg i ein overgangsperiode til vi fekk brannsikkert arkiv i eige hus når vi flytta inn i Nesa-sjøhuset. Dersom dette nå dreg ut, samtidig som mengda av materiale som må oppbevarast brannsikkert veks raskt, får vi problem både med plassen og tilgangen til dette materialet.

Men den bekymringa som det tidlegare er gitt uttrykk for på denne plassen når det gjeld vedlikehaldet av bygningsmassen, kan nå vike plassen for positive meldingar om eit aktivt vedlikehaldsprogram. Tilsetting av handverkar frå 1. april, og med tilførsel av ytterlegare arbeidskraft frå 1. mai, har gitt gode resultat både med omsyn til omfanget av og kvaliteten på det arbeidet som er gjort.

Ernst Drange var engasjert som stipendiat for å ordne arkiva til Sauda Smelteverk A/S, Aktieselskabet Saudefaldene og Sauda Fabrikkarbeiderforening.

Dei mest omfattande arbeida er utført på Viga, men det er også gjort ein heil del på Kolbeinstveit.

På Viga er taket i den gamle røykstova i hovudbygningen reparert og det er lagt ned eit stort arbeid i reparasjon

av naustet. Mindre arbeid er utført på Sissela-stova, løa og stabburet.

På Kolbeinstveit er det utført reparasjonar på taket på hovudbygningen, taket på Guggedals-loftet er lagt om og det er gjennomført ein del arbeid med stallen og løa. Nærheim-stabburet er tatt ned.

Ut over dette er det utført mindre reparasjons- og opprydningsarbeid andre stader, og ein har fått samla og lagra

ein del takpanner. Ein har dessutan førebudd og fått frakta opp materialar til vedlikehaldsarbeid på Midtstølen og Vasstølen.

FOLKEMUSIKKARKIVET

Arbeidet med folkemusikkarkivet blir framleis drive som eit omframtid tiltak og med eit tilskott frå fylkeskommunen som i år har gitt grunnlag for engasjement i 1/5 stilling. I tillegg har arkivaren, gjennom sitt eengasjement i Suldal musikkskule, høve til å arbeide med folkemusikkarkivet i eit omfang som tilsvavar inntil ytterlegare 1/5 stilling.

Innsamlingsarbeidet er dette året konsentrert til Suldal med grunnlag i dei ressursene Suldal kommune stiller til rådvelde for akrivarbeidet. Dei øvrige ressursene blir brukte til å halde arkivet tilgjengeleg for publikum, til å utføre formidlingsoppgåver etter førespurnad og til registreringsarbeid.

Materialet til folkemusikkarkivet omfattar nå:

123 spoleband
37 kassettar
3 videoband
400-500 melodier på noter

I tillegg omfattar arkivet ei tekstsamling, eit klypparkiv, intervjustoff på band og ein del litteratur.

Av særleg interesse er kopieringa av store delar av notestoffet etter Holger Barkved. Ein har dessutan registrert ein del eldre folkemusikkinstrument i privat eige.

Arkivet har samarbeidd med Rådet for folkemusikk og folkedans i Trondheim om filming av songleik og runddans i Sauda og om nedteikning av dansetradisjonar i Rogaland.

Dei viktigaste formidlingstiltaka ved folkemusikkarkivet i meldingsåret har vore medverknad i produksjon av radioprogram for P2 og NRK-Rogaland, utstilling på Stavanger bibliotek i samband med utvandrarfestivalen og på Karmsund folkemuseum og eit seminar om religiøs sang i Ryfylke saman med Hjelmeland kommune og

Arne Bjørndals samlinger. Arkivaren har elles hatt skuletimar, barnehagebesøk, kåseri og kurs og deltatt på konserter.

Folkemusikkarkivet blir etterkvart betre kjent, og etterspurnaden aukar. I året som gikk fekk arkivet fleire større oppdrag som det var naturleg å prioritere. Oppbygginga av arkivet går likevel tungt. Det hoper seg opp med uregistrert materiale, og det blir dermed mye arbeid med å finne fram til aktuelt stoff til ulike brukarar av arkivet. Ein ser derfor med stor von fram til resultatet av det arbeidet som er sett i gang for å prøve og finne eit breiare finansieringsgrunnlag for arkivet.

FORSKING

Forsking utgjer ein beskjeden del av aktivitetane ved eit museum som Ryfylkemuseet. Ein utnytter såleis därleg den vitskaplege kompetansen som er knytta til styrarstillingane ved slike museer.

Ein skal likevel ikkje underslå betydningen av at det innsamlings- og formidlingsarbeidet som blir drive ved museet har grunnlag i eit heilskapssyn på dei kulturelle prosessar og system som har forma Ryfylke-kulturen.

Gjennom ein avtale med Suldal kommune arbeider museet med å samle stoff til eit nytt band av kultursoga for Suldal, og dette arbeidet vil etterkvart føre fram til eit forskingsarbeid.

UTOVERRETTA TILTAK

Vi reknar med at det samla besøket ved avdelinganen våre har vore på omlag 3.500 i 1989, men vi har framleis store problem med å få registrert alle besøkande på tilfredsstilande måte.

Opningstidene har på Sand vore frå 9-15 frå måndag til fredag og frå 15-18 på søndagar. På Viga, Kolbeinstveit og Røynevarden har det vore ope frå 14-17 på søndagar i sommarsesongen. I Sauda har turistkontoret til kommunen halde ope for besøk både i Industriarbeidarmuseet og gruve.

For dei avdelingane der vi har noen tal å vise til har besøket vore slik:

Sand	1690
Kolbeinstveit og Røynevarden	497
Barkeland	285
Viga	200
Industriarbeidarmuseet	

I tillegg til desse tala reknar vi med at det allereide i år har vore besök av ca. 200 personar på Hustveit.

Gruvevegen i Allmannajuvet blei opna 23. juni, og det var ca. 200 til stades berre da. Sidan har det vore ein jamn straum av besökande til gruveanlegget, slik at det er grunn til at fleire hundre har besøkt anlegget.

Det er også klart at det er mye besök på Kolbeinstveit og Røynevarden og andre av friluftsanlegga våre utanom opningstidene.

I sjøhuset på Sand har det vore følgjande utstillingar i 1989:

Februar: Knut Jespersen, grafikk/måleri, v/kunstlaget

April: Seks keramikrar, vandreutstilling, v/kunstlaget

Mai: Skolen i 250 år, vandreutstilling frå Vestlandske skolemuseum

Juni-september: Made in Ryfylke, handverksutstilling, museets hovudutstilling 1989

Juni-august: Agnes Tiffon, teikning/måleri/skulptur, sommarutstilling, v/kunstlaget

August: Statens Vegvesen 125 år, vandreutstilling frå vegvesenet

September-Oktober: Skatta kunst, utstilling av innkjøp, v/Suldal kommune

Oktober-November: Ryfylkeutstillinga 1989, v/kunstlaget

November: BKFR's vandreutstilling 1989, v/kunstlaget

November: Roger Nikolai, måleri/akvarell, v/kunstlaget

Det har vore ulike tilskipingar kring opninga av fleire av utstillingane. Ved opninga av utstillinga Made in Ryfylke blei det skipa til ein konferanse saman med Ryfylkerådet, som har ført til at det seinare er skipa ei interesseforeining av dei som arbeider med det som blir kalla Ryfylkeprodukt. Ein håper dette skal gi grunnlag for utvikling av

arbeidsplassar som er knytta til produksjonar som har tradisjonar i Ryfylke.

På Viga skipa kulturvernsekretären, Fister bondekvinnelaget og makkjamjølsklubben til eit treff andre søndagen i juli. Treffet samla godt over 100 personar som fekk del i baking, nålebinding, toving, knivutstilling, oppsetting av nettinggjerde, tur til Borgaråsen og til sjøen, riding, hesteskokasting og opplesing av eventyr.

På Kolbeinstveit var museumslaget med og skulle skipe til Olsok-stemne, men grunna därleg ver blei tilskipinga flytta til samfunnshuset på Vinjar.

I samarbeid med Suldal kulturkontor har museet vore med og arrangert to søndagsturar. Den eine var ein tur i Suldal med besök på Kolbeinstveit og Røynevarden og tur med Suldalsdampen. Den andre var ei gatevandring på Sand.

I Strand blei det gjort forsøk på å skape blest omkring museumsarbeidet ved ei premierevisning av videofilmen frå modellverkstaden på Stavanger Staal. Tanken var at dette arbeidet kunne skape det nødvendige engasjementet for å komma i gang med eit breiare museumsarbeid i Strand, men noe slikt engasjement var det ikkje råd å spore frå noe hald.

Det er klart at marknadsføringa av museet er for därleg, men det er også klart at driftsbudsjettet til museet ikkje gir rom for noen omfattande reklametiltak. Vi er derfor glade for at vi er tatt med på råd i det arbeidet Ryfylkerådet har sett i gang for å setta opp informasjonstavler i og utanom Ryfylke-regionen og som vil bli ført vidare gjennom utarbeiding av brosjyremateriell og andre reklametiltak knytt til Ryfylke-vegen. I eigen regi blir det arbeidd med fadarar for dei viktigaste samlingane til museet.

Museet har vore delaktig i utgivinga av fleire publikasjonar. FOLK i Ryfylke blei gitt ut som eitt, fyldig nummer som blei sendt medlemmane i november, og som elles har oppnådd eit uvanleg stort laussal før jul.

Etter oppdrag frå, og finansiert av Jelsa sokneråd, har ein hjelpt til med å få utgitt eit hefte om Jelsa kyrkje. Likeeins har vore med og utarbeidd ei bok om Ryfylke etter oppdrag frå og finansiert av Ryfylkerådet.

Etter oppdrag frå SR-bank har museet levert bilde-materiale til ei jubileumsbok om banken, og har likeeins, etter oppdrag frå Hjelmeland kommune, levert eit omfattande bildemateriale til første og andre bandet av gards- og attesoga for Hjelmeland. Det er dessutan levert bilde til ei bok som er under arbeid om krigen i Ryfylke 1940-45.

Folkemusikkarkivaren har skrive ein artikkel i årboka til Stavanger museum om dokumentasjon av folkemusikk i Rogaland, og ho har utarbeidd arbeidsoppgåver til heftet «Folkemusikk frå Rogaland» som blei laga til i samband med den nemnte utstillinga om folkemusikkarkivet.

I eit nummer av Fortidsvern er ideen om eit vassdragsmuseum i Suldal presentert med tekst og bildestoff.

Etter invitasjon frå Vinjar skule i Suldal har museet deltatt i arbeidet med å utarbeide eit undervisningsopplegg som blir kalla Vatn. Arbeidet tek utgangspunkt i Suldalsvassdraget, og vil ut frå dette bygge opp eit undervisningsopplegg omkring dei biologiske forholda som er knytta til vassdraget og den nytten folk har hatt av vassdraget både i førindustriell og i nyare tid. Arbeidet med undervisningsopplegget går godt i hop med arbeidet med å utvikle eit vassdragsmuseum i Suldal.

Det faste personalet ved museet har deltatt med foredrag både i lokale, regionale og nasjonale forum. Det er registrert 12 slike foredrag i 1989 mot berre 3 året før.

Museet har levert bidrag til arbeidet med kommuneplanen for Suldal, både i form av opplysningar om kulturminne og eit forsøk på kulturanalyse som bakgrunn for forslag til arealdisponering.

Ved fleire høve er museet bede om å vera med som konsulent ved vurdering og drøfting av tilstand og bruksverdi for gamle bygningar. Ei slik, større oppgåva har vore arbeidet med Nye Folkets Hus i Sauda. Vi har elles m.a. vore i Finnøy og vurdert eit gardshus der.

TIKTAK UTANFOR MUSEET

Museet er engasjert i ei rekke aktivitetar som ikkje let seg innplassere under dei tradisjonelle museumsaktivitetane.

Museet deltok i dokumentasjonen av den gamle smia på Viklevåg Slip. Her poserer Gunvald Tveit (70) framfor essa.

Noe av dette er tiltak som ein reknar med skal gi bidrag til ei positiv utvikling av museet på lengre sikt, noe er tiltak som kan peike mot andre arbeidsområde for museet enn dei ein til nå har halde seg innafor. Såleis kunne ein kanskje driste seg til å kalle ein del av desse tiltake for utviklingsarbeid.

I Suldal har styraren deltatt i ei «arbeidsgruppe for ideutvikling innafor skule- og kultursektoren». Arbeidet har ført til enkelte konkrete samarbeidstiltak mellom dei institusjonane som er representerte i arbeidsgruppa, og det har ført til avvikling av eit seminar «om utfordringar og

utvegar i ein utkantkommune». I kjølvatnet av dette har styraren vore invitert som foredragshaldar i noen foreningar. Sentralt i arbeidet står ein ide om at kultursektoren kan gi vesentlege bidrag til ei positiv utvikling i utkantbygdene og at eit museum kan vera ein viktig ressurs for dei bygdene som har eit slikt i nærleiken.

Innafor same tankegang har styraren deltatt i eit arbeid for å få etablert ei avdeling av Rogalandsforskning i Ryfylke. Arbeidet blei ført svært langt fram, og var svært konkret, da Rogalandsforskning valde å trekke tilbake sitt tilslagn om deltaking.

Saman med dei andre musea i Rogaland, Fylkeskultursjefen, AOF og LO, og med deltaking frå såvel kulturrådet som NKKM, var museet i februar aktivt med i tilskipinga av eit seminar i Sauda om bevaringsarbeid i industrien. Tanken var å få til eit forum for utvikling av samarbeidsprosjekt der både arbeidstakar- og arbeidsgjevarsida var

representerte saman med musea. Dessverre var ikkje deltakinga frå arbeidslivet så god som ein hadde håpt på.

Det er tatt eit nytt initiativ for å få til eit samarbeid mellom industrimusea i Odda, Rjukan og Sauda, og det er etablert ein spesialkomite for industri- og anleggsmuseum under NKKM. Om dette kan føre til eit reelt samarbeid mellom likeverdige partar kan det opne for interessante perspektiv.

Museet har også i år hatt glede av etter måten god interesse frå media. Det har vore artiklar om museet i dei fleste lokalavisene i Ryfylke, i Stavanger Aftenblad og i Haugesund Avis. NRK har laga både radioinnslag om fjernsynsinnslag frå museet og styraren er invitert til å vera med blant dei som skriv kronikkar i Stavanger Aftenblad. Ryfylkerådet skipa dessutan til ei rundtur i Ryfylke for dei riksavisene som har kontor i Stavanger, og desse var også innom museet.

Sand, 6. februar 1990

*Børge Skeie
formann*

Åse Jensen

Ola Meltvei

Lars Viland

Reidun Korsvoll

Olav I. Oftedal

Rekneskap 1989

INNTEKTER OG UTGIFTER INNANFOR TILSKOTSORDNINGEN

		Budsjett
Eigeninntekter	31.873	20.000
Tilskot	1.003.318	979.366
Andre inntekter	4.559	4.400
Sum inntekter	1.039.750	1.003.766
Lønn faste	448.086	426.399
Lønn andre	48.272	27.000
Arb.giv.avgift	110.748	90.968
Sum lønn/avgifter	607.106	544.367
Innkjøp	51.295	60.000
Vedlikehald	43.761	45.000
Kontorutgifter	73.915	58.000
Husleige/straum	175.846	172.000
Reiseutgifter	65.675	75.000
Varekjøp for salg	738	
Vedl.saml/utstyr	8.460	8.000
Utstilling/publ.m.m.	22.013	25.000
Dok.utgifter	19.220	7.000
Andre driftsutgifter	25.721	9.000
Sum andre driftsutgifter	486.644	459.000
Sum driftsutgifter	1.093.753	1.003.367
Resultat drift		54.003

INNTEKTER OG UTGIFTER UΤΑΝFOR TILSKOTSORDNINGA

		Budsjett
Eigeninntekter	62.792	60.000
Tilskot	767.392	406.964
Andre inntekter	228.297	261.000
Forbruk av tidl.løyv.	613.745	613.745
Sum inntekt	1.672.226	1.341.709
Lønn	285.736	446.680
Arb.giv.avg. m.m.	38.804	61.195
Sum lønn/avgifter	324.540	507.875
Vedlikehald	373.658	579.851
Reiseutgifter	2.853	
Varekjøp/publikasjon	13.876	55.000
Foto/dok	20.814	20.940
Andre utgifter	122.498	144.893
Nyanlegg	43.284	
Sum andre utgifter	576.986	800.684
Sum	901.526	1.308.559
Ubrukte løyvingar		627.301
Resultat	143.399	33.150
Samla resultat		89.396
		33.549

BALANSE		Skattetrekk	40.385
Kasse	1.262	Foreningskont.	7
Postgiro	53.762	Pensjonstrekks	0
Bank SR	121.172	Interimskonto	27.906
Bankinnskudd	770.173	Overførte bevilgninger	627.301
Sum omløpsmidler	946.370	Kortsiktig gjeld	695.584
Sum aktiva	946.370	Eigenkapital	161.390
		Rekenskapsresultat	89.396
		Sum eigenkapital	250.786
		Sum passiva	946.370

Sand, 31. desember 1989/6. februar 1990

Børge Skeie
formann

Åse Jensen

Ola Meltveit

Lars Viland

Reidun Korsvoll

Olav I. Oftedal

RYFYLKEMUSEET

ISSN 0800-4692

